

Cultuurhistorische Verkenning Oude Westen

Luchtfoto Oude Westen ± 1960

Deel 1

Ontwikkelingsgeschiedenis

Pagina 12

Deel 2

Kenmerken

Stedenbouw + architectuur

Pagina 38

Deel 3

Locaties uitgelicht

Pagina 56

Voorwoord 4

Inleiding 5

Samenvatting
& Conclusie 6

Beeldverantwoording
& literatuur 74

Colofon 75

Stadsvisie

In 2007 heeft de gemeente Rotterdam de Stadsvisie Rotterdam 2030 vastgesteld. In deze ruimtelijke ontwikkelingsstrategie staat het versterken van de economie en het aantrekkelijker maken van Rotterdam als woonstad centraal. Eén van de pijlers waarlangs deze doelen worden uitgelegd is de inzet van cultuurhistorisch erfgoed als ontwikkelingskracht van de stad. Een gebied ontleent haar identiteit mede aan de geschiedenis en de fysieke weerslag daarvan. De geschiedenis van de stad biedt bestaande kwaliteiten om in de toekomst op voort te bouwen, en nieuwe kunnen ingrepen in de historische context van de stad worden geplaatst. Het instrument Cultuurhistorische Verkenning legt de cultuurhistorische kwaliteiten van een gebied bloot, als bouwsteen voor planvorming.

B&W-besluit

Het College van B&W heeft in 2007 besloten tot een werkwijze om cultuurhistorie structureel te integreren in gebiedsontwikkelingen. Het cultuurhistorisch erfgoed vormt één van de disciplines die vanaf het begin integraal meegenomen moet worden in het planproces, zodat kansen optimaal benut kunnen worden, erfgoed een drager kan zijn voor nieuwe ontwikkelingen en een integrale afweging mogelijk is.

Wijkvisie 'Binden en Verleiden'

De Cultuurhistorische Verkenning over het Oude Westen is gemaakt in het kader van het Masterplan Oude Westen dat de gemeente Rotterdam in samenwerking met Woonstad Rotterdam in de periode 2009-2010 opstelt. Het Masterplan Oude Westen is de ruimtelijke vertaling van de wijkvisie 'Binden en Verleiden' die in 2008 is gemaakt op initiatief van de deelgemeente Centrum en Woonstad Rotterdam en in januari 2009 door het College van B&W is vastgesteld. Het Masterplan geeft ruimtelijk vorm aan de ambitie om van het Oude Westen een aantrekkelijke wijk te maken voor zittende- en nieuwe bewoners en ondernemers.

Aanpak woningvoorraad

In navolging van de wijkvisie maakt Woonstad Rotterdam plannen voor de aanpak van een deel van de woningvoorraad in het gebied. Het gaat om vier planlocaties en enkele individuele panden met voornamelijk vooroorlogse woningbouw. Voor de plannen van deze locaties biedt het Masterplan een overkoepelende strategie.

Cultuurhistorische Verkenning als bouwsteen voor het Masterplan

De Cultuurhistorische Verkenning is een bouwsteen voor het Masterplan. Inhoud en conclusies worden bekeken in relatie tot de andere bouwstenen die ruimtelijk van belang zijn: woningdifferentiatie, buitenruimte, aanhechting aan de stad en parkeerstrategie. In het Masterplan worden al deze ruimtelijke aspecten met elkaar in verband gebracht en integraal afgewogen. Het Masterplan vormt het toetsingskader voor de uitwerking van de planlocaties.

Bestuurlijk document

De Cultuurhistorische Verkenning is bedoeld als bestuurlijk document. Bij vaststelling van het Masterplan door het College van B&W wordt gemotiveerd hoe met de cultuurhistorische aspecten die in de Cultuurhistorische Verkenning inzichtelijk zijn gemaakt is omgegaan in het Masterplan.

Bestemmingsplan

Het vigerende bestemmingsplan stamt uit 1990. De Cultuurhistorische Verkenning en het Masterplan zijn dus ook een onderlegger voor een nieuw bestemmingsplan.

Plan- en studiegebied

Het plangebied van het Masterplan en het studiegebied van de Cultuurhistorische Verkenning beslaat het deel dat ligt ingeklemd tussen de 's-Gravendijkwal, het Weena, de Westersingel en de Rochussenstraat. Daarbinnen ligt de nadruk op het gedeelte tussen het Weena en de Nieuwe Binnenweg, aangezien de planlocaties zich in dit gebied bevinden.

Realisatie Cultuurhistorische Verkenning

De Cultuurhistorische Verkenning is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Woonstad Rotterdam en een bijdrage uit de regeling 'Impuls herbestemming en herontwikkeling in de veertig aandachtswijken' van het ministerie van OCW en het ministerie van WWI. Het onderzoek is uitgevoerd door een externe architectuur-historicus onder begeleiding van de dS+V.

De randen van het Oude-Westen

Inleiding

Het Oude Westen ligt ingeklemd tussen enkele stevige stedenbouwkundige structuren en karakteristieke bouwwerken. Aan de oostkant vormt de Westersingel van het 'Waterproject' van de negentiende eeuwse stadsarchitect W.N. Rose een monumentale rand van water, groen en herenhuizen. Zuidelijk vormt het deel tussen de Nieuwe Binnenweg en de Rochussenstraat de overgang naar het Museumpark en Hoboken. Dit deel behoort tot de wijk het Oude Westen, maar heeft een heel ander karakter dan het gebied ten noorden van de Nieuwe Binnenweg. Het bestaat uit een weefsel van klassieke stadsblokken dat onderdeel is van het uitbreidingsplan van stadsarchitect G.J. de Jongh en nu binnen het beschermd stadsgezicht Heemraadssingel-Mathenesserlaan valt. Ten westen van het Oude Westen trekt het Maastunneltracé, monument van de automobiliteit in Nederland, een duidelijke grens met de wijk Middelland. En ten noorden manifesteren zich aan het Weena, een belangrijke verkeersader in de stad, enkele iconen van de wederopbouw, zoals het Groothandelsgebouw en het Bouwcentrum.

Niet planmatig

Het Oude Westen zelf heeft een heel ander karakter: het bestaat uit een stelsel van smalle lange straten en een verzameling pleinen, seriematig gerealiseerde arbeiderswoningen uit de negentiende eeuw, en complexen uit de jaren zeventig van de twintigste eeuw waarin op verschillende manieren is vormgegeven aan de overgang tussen binnen en buiten en het privé- en openbaar gebied. Een overkoepelend plan ontbreekt; het Oude Westen heeft juist een niet-planmatige oorsprong.

Hartje stad

Nadat de wijk begin twintigste eeuw bijna was volgebouwd, werd het Oude Westen in de volgende decennia opgeslokt door de stad, waardoor het een andere positie verwierf. Van uitbreidingswijk aan de rand van de stad, werd het Oude Westen hartje stad, met inmiddels het stationsgebied Central District, de Lijnbaan en het Museumpark op een steenworp afstand.

Essenties

Deze Cultuurhistorische Verkenning beoogt de cultuurhistorische essenties van het Oude Westen te benoemen die vandaag de dag nog herkenbaar zijn en mede bepalend zijn voor de identiteit van de wijk. Allereerst wordt in dit onderzoek de ontwikkelingsgeschiedenis van de wijk en de principes die aan de huidige verschijningsvorm ten grondslag liggen beschreven. Het geeft ook een schets van het bebouwingsbeeld, door een typering te geven van de meest dominante generaties bebouwing die in de wijk aanwezig zijn. Voor het opsporen van de meest karakteristieke bebouwing binnen de verschillende generaties, is binnen de onderscheiden bouwgeneraties gebruik gemaakt van een set criteria die de gemeente hanteert voor de beoordeling van de cultuurhistorische waarde van bouwwerken: cultuurhistorische waarde, architectuurhistorische waarde, stedenbouwkundige waarde, zeldzaamheid en gaafheid. Daarbij is ook gelet op de betekenis van bouwwerken voor de wijk en is meegewogen of er nog een redelijke massa van de betreffende bebouwing aanwezig is, of sprake is van een individueel waardevol bouwwerk, zoals bijvoorbeeld het oudste pand in het Oude Westen.

Vervolgens wordt nader ingezoomd op enkele locaties in de wijk: de Drievriendenstraat en omgeving, de Bajonetstraat en omgeving, de Sint-Mariastraat en het Wijkpark met Odeon. Dit zijn de locaties waar Woonstad Rotterdam - eigenaar van een groot deel van het vastgoed in de wijk - de bestaande woningvoorraad wil aanpakken omdat deze inmiddels technische gebreken vertoont en niet meer aan de huidige wooneisen- en wensen voldoet. Voor deze locaties is een waardestelling gemaakt. Uit de drie delen tezamen volgen de essenties, welke zijn samengevat in een kaartbeeld 'cultuurhistorische essenties'.

Hoewel de periode van de stadsvernieuwing aan de orde komt en ook de essenties van deze periode op stedenbouwkundig en architectonisch niveau benoemd zijn, is het onderzoek naar de architectuur van deze periode zeker niet volledig. Daarvoor is diepgaander onderzoek nodig, zeker als aanpak van de complexen uit de stadsvernieuwing zal gaan plaatsvinden. Omdat de komende jaren de aanpak vooral binnen de vooroorlogse woningvoorraad plaatsvindt, ligt bij het benoemen van de bebouwing van bovengemiddelde waarde de nadruk op deze tijdlaag.

De insteek van het onderzoek is ruimtelijk, dat wil zeggen dat vooral de historisch-stedenbouwkundige en architectuurhistorische aspecten aan bod komen. De weerslag van de geschiedenis van de wijk zoals deze ruimtelijk heeft vorm gekregen is onderzocht aan de hand van archiefonderzoek, literatuuronderzoek en veldwerk.

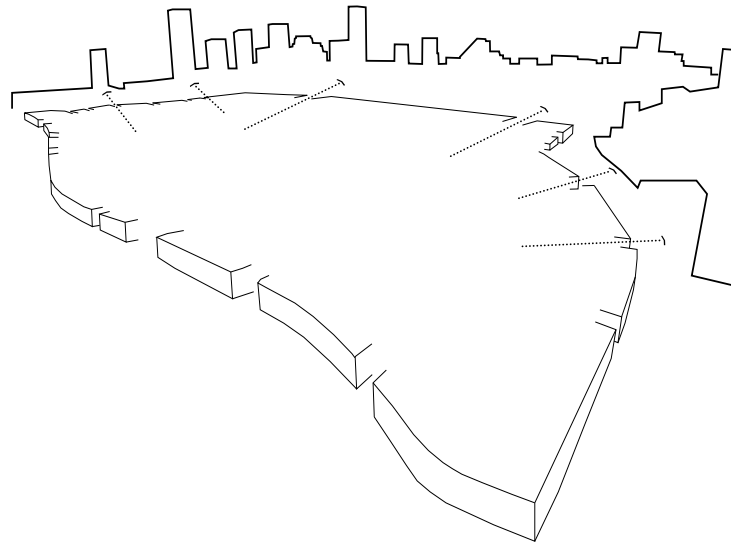
Samenvatting en conclusie

Samenvatting

Het doel van de Cultuurhistorische Verkenning is het benoemen van de karakteristieken uit de ruimtelijke geschiedenis van het Oude Westen die een grote bijdrage hebben geleverd aan de identiteit van de wijk. De essenties van de ruimtelijke geschiedenis van de wijk zijn zowel op stedenbouwkundig als architectonisch niveau te vinden, en vaak in samenhang met elkaar. In deze samenvatting zijn de cultuurhistorische essenties van het Oude Westen beschreven, op de bijbehorende kaart zijn ze in beeld gebracht (pagina 9).

Ontstaan op basis van particuliere plannen

In tegenstelling tot de omliggende structuren die voortgekomen zijn uit stedenbouwkundige plannen en concepten, heeft het Oude Westen een niet-planmatig oorsprong en daardoor een veel informeler karakter dan de omliggende structuren. De wijk bestaat in de eerste plaats uit een stelsel van smalle noord-zuid georiënteerde straten met een bebouwing van arbeiderswoningen. Als uitbreidingswijk van Rotterdam kwam het Oude Westen aan het eind van de negentiende eeuw tot stand op basis van particuliere stratenplannen, die zonder overkoepelend plan of een vooraf bedachte samenhang werden aangelegd door bouwondernemers op de verkaveling van de voormalige polder. Het bleek een flexibele basis te zijn dat in de negentiende ontstond en tot de dag van vandaag de basisstructuur vormt.

Laag en compact

Kenmerkend voor het Oude Westen is dat de bebouwing altijd laag en compact is gebleven. Het vormt nu een spannend contrast met de hogere bebouwing rondom de wijk. De combinatie van het meer informele karakter van het binnenwerk van het Oude Westen, en de ligging middenin de grootstedelijke ambiance van het centrum van Rotterdam, maakt het Oude Westen tot een wijk met een kosmopolitisch karakter. Vanuit de cultuurhistorie geredeneerd, is het van belang nieuwe bebouwing in bouwhoogte naar de bestaande bouwhoogtes te voegen zodat de samenhang in de wijk zelf intact blijft, als ook het contrast met de omgeving.

Eeuwenoude linten:

West-Kruiskade en Nieuwe Binnenweg

Al voor de ontwikkeling van de wijk het Oude Westen, lagen er in het polderlandschap twee verbindingen tussen de stadsdriehoek en het omliggende land: de West-Kruiskade en de Nieuwe Binnenweg. Ze fungeren nu als een soort dubbele ruggengraat in het systeem van noord-zuid georiënteerde straten. Ook zijn de twee wegen belangrijke verbindingen met het centrum en de wijk Middelland. De West-Kruiskade volgt het tracé van de voormalige Middelwatering, een poldervaart die de grens markeerde tussen twee polders en tot aan de Delfshavense Schie liep. De Nieuwe Binnenweg volgt grotendeels het tracé van de Coolsche Binnenweg, een landweg tussen Rotterdam en Delfshaven. De bouwactiviteiten in het Oude Westen startten vaak vanaf de West-Kruiskade. Aan de West-Kruiskade en de Nieuwe Binnenweg bepalen veelal fraai en rijk gedetailleerde negentiende-eeuwse woonwinkelpanden het beeld. Sommige panden zijn op zichzelf misschien minder representatief, maar spelen wel een rol in de continuïteit van het gevelbeeld waardoor ze een ondersteunende waarde voor het gevelbeeld van de linten hebben. Op enkele plekken zijn onderbrekingen in het negentiende eeuwse karakter ontstaan doordat onder ander ten tijde van de stadsvernieuwing de oorspronkelijke bebouwing is vervangen. Soms heeft dit geresulteerd in een vlakker en minder ritmisch gevelbeeld. In andere gevallen heeft het tot een neutraal gevelbeeld geleid dat zich onopvallend in het oude lint voegt, of is juist een eenheid met een eigen gezicht ontstaan. Van belang is de historische continuïteit van het geheel te bewaken, als ook de eenheid van de ensembles zoals bijvoorbeeld aan de Nieuwe Binnenweg.

Samenhang tussen de oorspronkelijke structuur en de eerste generatie bebouwing

De bebouwing van gesloten bouwblokken van het eerste uur onderhoudt een duidelijke samenhang met het patroon van noord-zuid georiënteerde straten. De eerste generatie bebouwing is seriematig gebouwd, maar heeft eigenlijk een pandsgewijze verschijning met de voordeur van de woning aan de straat. De uit baksteen opgetrokken bebouwing bestaat overwegend uit twee tot vier lagen met een kap. Spekragen, sierlijsten geven de gevel een horizontale geleiding. Samen met de verspringingen en variaties van de verschillende series van bouwblokken ontstaat een continuïteit en ritmiek van het gevelbeeld die de noord-zuid lijnen benadrukt.

Inmiddels is op veel plekken de bebouwing van de eerste generatie geheel vervangen of gedeeltelijk gewijzigd. Intern is de structuur van de panden meestal geheel gewijzigd en ook de achtergevel is vaak vervangen. De voorgevel heeft vaak wijzigingen ondergaan, variërend van de toepassing van kunststof kozijnen en nieuwe deuren waardoor een vlakker gevelbeeld ontstaat, tot nieuwe dakopbouwen van trespa.

In het binnenwerk van het Oude Westen bereikt door de forse renovatie en sloop de aanwezigheid van de negentiende eeuwse tijdlaag een fragiel punt. Juist de straten waar deze eerste generatie bebouwing niet gefragmenteerd, maar nog in een redelijke massa aanwezig is (bijvoorbeeld de Bajonetstraat) of in samenhangende ensembles aanwezig is (bijvoorbeeld de Sint-Mariastraat), vragen om onderzoek naar scenario's voor renovatie. Er is immers een kritische massa nodig om de negentiende eeuwse architectuur in het binnenwerk van de wijk beleefbaar te houden. De spaarzame ensembles waarvan het gevelbeeld nog vrij authentiek is (bijvoorbeeld de Sint-Mariastraat) zijn een bijzonderheid.

Tweede generatie bebouwing

Het vervangen van de oorspronkelijke bebouwing vond incidenteel al aan het begin van de twintigste eeuw plaats. Deze tweede generatie bebouwing kenmerkt zich door een vrij strakke geleding van de gevel, soms met erkers en veelal bedrijfsruimte op de begane grond. De bebouwing voegde zich in de bestaande structuur. Het drukte daarmee geen nieuw stempel op de wijk, maar bracht wel enige variatie. Op sommige plekken is de architectuur echt karakteristiek voor zijn tijd en daarmee de moeite van het behouden en (voor zover van toepassing) herbestemming waard. Deze plekken zijn aangemerkt als bijzonder binnen hun generatie.

De stadsvernieuwing: dwarsverbindingen, pleinen en complexen

De architectuur van de stadsvernieuwing bepaalt voor een groot deel het aanzicht van de wijk. Was het Oude Westen in de naoorlogse periode nog het speelveld van ideeën over gedeeltelijke of zelfs gehele sanering, het jaar 1970 markeert een radicale omslag in het denken over de toekomst van de wijk. Door betrokkenheid en mondigheid van bewoners, gecombineerd met nieuwe stedenbouwkundige inzichten over het functioneren van oude stadswijken, ontstonden plannen om de wijk binnen de bestaande structuur op te knappen.

Over de bestaande structuur werd een nieuw systeem van dwarsverbindingen en pleinen gelegd om de wijk de nodige lucht en ruimte te geven, als ook de doorwaadbaarheid van de wijk te verbeteren. Opvallend is dat in sommige bouwblokken de routing oorspronkelijk doorliep in een opgetilde binnenstraat.

De functionele betekenis van de toevoeging op de oorspronkelijke noord-zuid structuur werd benadrukt door de plaatsing van voorzieningen aan of rondom de nieuwe pleinen en dwarsverbindingen. Er werd veel belang gehecht aan voorzieningen in de wijk zoals scholen en een taalwerkdrukplaats. De meeste voorzieningen werden gebouwd in combinatie met woningbouw.

Naast de verbetering van de woningvoorraad en het voorzieningenniveau, werd een nieuwe architectonische laag aan de wijk toegevoegd. De bebouwing kenmerkt zich voornamelijk door complexen, met een ontsluiting van de woningen via een portiek of opgetilde woonstraat, (semi)- openbare binnenterreinen, verspringende rooilijnen en inpandige of uitgebouwde balkons.

Voor al het hart van de wijk is door samenhang tussen stedenbouw en architectuur, en de aanwezigheid van de experimenten in de woningbouw het epicentrum van de stadsvernieuwing. Hoewel de

kennis van en waardering voor deze periode nog aan het begin staat, is dit epicentrum met het Gaffelblok, het Medisch Centrum, het complex met de Asch van Wijkschool en de bijbehorende pleinen ook bepalend voor de identiteit van de wijk. Eventuele transformaties van de complexen in de toekomst vereisen een onderzoek naar de kenmerken en kwaliteiten van de architectuur.

Diergaardesingel en Wijkpark

Binnen het systeem van noord - zuid straten zijn enkele stedenbouwkundige ruimtes die zich niet direct aan de hand van de landschappelijke onderlegger of de principes van de stadsvernieuwing laten verklaren. De twee ruimtes die het meest in het oog springen en van belang zijn voor respectievelijk de aansluiting met de omgeving en de leefbaarheid van de wijk, zijn de Diergaardesingel en het wijkpark. Het zijn ook de enige plekken in de wijk die een groen karakter hadden of dit in de loop der tijd gekregen hebben. De rest van het Oude Westen heeft nooit een groen karakter gehad. De Diergaardesingel is het restant van een singelstructuur. De uit 1884 daterende huizenrij in halve ellipsvorm aan de Diergaardesingel was gerelateerd aan het vloeiende verloop van de in 1862 gegraven singel. Dit frivole stedenbouwkundig motief kwam voort uit het idee van stadsarchitect G. J. de Jongh om de singels met fraaie bebouwing te flankeren.

In de huidige situatie is het verloop van de singel nog enigszins herkenbaar, maar door het dempen van de waterloop en de uitdunning van het groen beperkt het singelkarakter zich tot de bebouwing.

De Diergaardesingel is de overgang tussen het Oude Westen en het stationsgebied, waarbij het Weenapoint met het Bouwcentrum de schakel is. Kenmerkend voor het koepelgebouw van het Bouwcentrum is de opzet als paviljoen. Bij de ontwikkeling van het Weenapoint is het behoud en herstellen van het paviljoenkarakter van het Bouwcentrum van belang. Dit kan ook recht doen aan de bebouwing aan de Diergaardesingel en de overgang van het stationsgebied met grootschalige gebouwen en torens naar het kleinschaliger opgezette Oude Westen verbeteren.

Het wijkpark, gelegen tussen de Westersingel, Nieuwe Binnenweg, Gouvernestraat en West-Kruiskade is nu het enige echte groene gebied. Dit is pas ver in de twintigste eeuw ontstaan, want ooit stond hier het verzorgingscomplex Simeon en Anna. In de loop van de jaren tachtig was de aanleg van het wijkpark een van de projecten om het binnengebied van het Oude Westen bij de stad te betrekken. Bovendien voorzag het wijkpark in de grote behoefte

aan groen in het Oude Westen. Het park is een succesfactor gebleken, het bereik overstijgt inmiddels de wijk en vervult ook een groenfunctie voor het westelijke gedeelte van de binnenstad.

Bijzondere ensembles

In de wijk zijn enkele ensembles van vooroorlogse bebouwing te vinden die zich onderscheiden van de overige bebouwing uit die tijd. De bijzonderheid ligt in een combinatie van functie, vormgeving en de nog vrij authentieke staat van het gevelbeeld gezien vanaf de straat. Daarnaast representeren ze veelal ook een sociaal verhaal.

Ensemble Drievrienden

Het ensemble aan de Drievrienden-, Drievriendendwarsstraat en Diergaardesingel bestaat uit twee typen woningen en een schoolgebouw met onderwijzerswoning die samen de sociale gelaagdheid van de late negentiende eeuw weerspiegelen. De woningen aan de Diergaardesingel waren bedoeld voor de middenklasse. De woningen aan de Drievrienden- en Drievriendendwarsstraat zijn in typologisch opzicht een goed voorbeeld van arbeiderswoningen die de wijk zo kenmerkten. Bijzonder is ook de stedenbouwkundige setting van de arbeiderswoningen die zowel aan een lange straat als aan een dwarsstraat is gebouwd. In opbouw van de gevel bestaat een architectonische samenhang tussen arbeiderswoningen en schoolgebouw. Opvallend is dat het gevelbeeld grotendeels intact is gebleven en er sprake is van een authentiek stukje Oude Westen. Met de voorgenomen sloop van de woningen aan de Drievrienden- en Drievriendendwarsstraat gaat dit verloren. Het is van belang de nieuwbouw in te passen in het bestaande ensemble.

kaart met de
cultuurhistorische
essenties

Ensemble Adrianastraat/Kogelvangerstraat

Aan de kop van de Adrianastraat en de kop van de Kogelvangerstraat staat een ensemble uit 1899 dat zich onderscheidt van de overige bebouwing uit de negentiende en begin twintigste eeuw. Het Quispelblok (genoemd naar eigenaresse mejuffrouw Quispel) bestaat uit twee bouwblokken tegen over elkaar die een sterke ensemblewerking hebben. Opvallend is de ornamentiek van rondbogen, boogvelden met geglazuurde bakstenen en het expressieve, uitkragende metselwerk. De gevelbeëindiging met kleine hoektorentjes en de afgeschuinde hoeken aan de dwarsstraat geven het complex een fraai silhouet. Op de hoeken van de dwarsstraat zijn twee hoekwinkels gelegen. Het is zowel stedenbouwkundig als architectuurhistorisch van waarde voor de wijk.

Ensemble Schietbaanstraat/van Speykstraat

Aan de Schietbaanstraat en de Van Speykstraat staat een ensemble van gebouwen met een katholieke oorsprong. Met de trek van arbeiders uit het zuiden van het land naar Rotterdam, op zoek naar werk, vestigde ook de Katholieke kerk zich in het Oude Westen. Eén van de plekken met waar enkele voorzieningengebouwen van katholieke signatuur bij elkaar staan is de omgeving van de Schietbaanstraat. Zo staat er een katholiek Apostolische kerk uit 1889, een industrieschool voor meisjes uit 1891 en een weeshuis uit 1886 (origineel is gesloopt en herbouwd waarbij de voorgevel is gereconstrueerd). Het kinderziekenhuis uit 1889 is inmiddels gesloopt. De gebouwen houden samen de herinnering aan de katholieke wortels van de wijk levend en zijn ook architectuurhistorische van belang.

Bijzondere gebouwen

Naast de woningbouw zijn verspreid in het Oude Westen nog enkele andere type gebouwen te vinden die eveneens verbonden zijn met het sociale verhaal van de wijk. Het gaat om bijvoorbeeld een fabriek, school en kerk. Door hun functie en verschijningsvorm waren het (sociale) ankerpunten in de wijk. Ook nu fungeren sommige van deze gebouwen nog als school of buurthuis voor de wijk. Wederom komt de aanwezigheid van de Katholieke kerk in het Oude Westen naar voren. Het gaat om:

- Het voormalig schoolgebouw (1892) later buurthuis en nu onderkomen van de Aktiegroep het Oude Westen aan de Gaffelstraat.
- Het gebouw van de Sint Augustinusschool uit 1895 aan de Josephstraat, gevestigd t.b.v. het Katholiek onderwijs voor de kinderen van arbeiders die uit het zuiden van Nederland naar Rotterdam trokken.
- De Paradijkerk en weeshuis aan de Nieuwe Binnenweg. Kerk van de oudkatholieke parochie van de H.H. Petrus en Paulus uit 1910. Het arm- en weeshuis "Sint-Jansplaats" werd in de jaren 1922-1923 door architect M. Brinkman gebouwd in opdracht van de regenten van de Stichting Sint-Jansplaats, behorende tot de Oud Katholieke parochie van de H.H. Petrus en Paulus.
- Voormalig fabrieksgebouw A.J. Scholte uit 1924 in de Anna Paulownastraat, een straat waar oorspronkelijk veel bedrijvigheid was. Het markante gebouw met expressief metselwerk is een opvallend silhouet in het straatbeeld.
- Voormalig schoolgebouw aan de Henegouwerlaan.
- Voormalig schoolgebouw van de HBS aan de 's-Gravendijkwal naar ontwerp van gemeentearchitect D.B. Logemann. Op het plein staat een in brons uitgevoerd beeld ter ere van de scheikundige J.H. van 't Hoff, naar wie het gebouw vernoemd is.
- Ons Huis, in 1909 geopend als gebouw voor 'volksontwikkelingswerk' en na de oorlog ontwikkeld tot centrum voor beeldende kunsten en later film en theater (Lantaarn Venster).

Sommige van deze gebouwen hebben vanwege hun cultuurhistorische waarde de status van monument gekregen.

Hoekpanden met winkelpuizen

Het Oude Westen had eind negentiende, begin twintigste eeuw veel buurtwinkels, met name op de hoeken van de straat. Ze zijn herkenbaar aan de (houten) puizen met etalages. De situering op de hoek was strategisch in een wijk met lange straten en weinig dwarsverbindingen. Bovendien was aan de achterzijde geen ruimte voor een tuin, waardoor hoekpanden minder geschikt waren als woning. De winkelpuizen hebben in deze gevallen een tweezijdige oriëntatie en een entree in de afgeschuinde gevel op de hoek. De nog resterende hoekwinkels zijn grotendeels nog intact, alleen niet altijd in gebruik als winkel of andere commerciële of publieke functie. Ze vormen een soort boekensteunen in de stedenbouwkundige structuur en zouden benut kunnen worden voor versterking van de dwarsverbindingen.

Conclusie

Negentiende-eeuwse stadswijk

Het Oude Westen is in de eerste plaats een negentiende-eeuwse stadswijk. In de smalle noord-zuid georiënteerde straten bepaalde de negentiende eeuwse architectuur lange tijd het straatbeeld. Verspreid over de wijk is deze architectuur nog aanwezig, soms in een redelijke massa, soms als verbrokken deel tussen bebouwing uit andere periodes.

Toen tussen beide wereldoorlogen (het interbellum) de eerste bebouwing vervangen werd, kon een nieuwe generatie architectuur zich gemakkelijk in de bestaande structuur voegen waardoor het negentiende eeuwse karakter intact bleef. Tegelijkertijd was het mogelijk deze nieuwe bebouwing een eigen gezicht en eigen stijkenmerken te geven.

Proeftuin van de stadsvernieuwing

Het Oude Westen is ook een typische stadsvernieuwingswijk en proeftuin van experimenten in de woningbouw in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw. Hoewel de stadsvernieuwing van het Oude Westen één van de meest ingrijpende operaties in de oude wijken van Rotterdam is geweest, heeft het niet tot een nieuwe stedenbouwkundige verkaveling geleid. Over het van de polderverkaveling afgeleide stedenbouwkundig patroon is een nieuwe structuur van dwarsverbindingen gelegd. Architectuur en programma spelen hier op in. Net als bij de negentiende-eeuwse architectuur, is de bebouwing van de stadsvernieuwing sterk verbonden met de stedenbouwkundige ingrepen, zij is er in de complexen uit de stadsvernieuwing letterlijk onderdeel van.

Thematische continuïteit: schaalvergroting, oriëntatie en geografische verschuiving

Er zijn nog drie thema's die als een rode draad door de geschiedenis lopen. Een daarvan is de schaalvergroting. De woningbouw in het Oude Westen is altijd projectmatig geweest. In de opeenvolgende bebouwingsgeneraties is goed te zien dat de korrel van de woningbouw steeds groter wordt: van het individueel vormgegeven pand tot een bouwblok. De relatie van het bouwwerk met de straat en de openbare ruimte veranderde mee. Lag de voordeur van elke woning in de eerste bouwgeneratie nog aan de straat, in de stadsvernieuwing ligt de voordeur van de individuele woning dikwijls aan de opgetilde woonstraat of is sprake van een portiekontsluiting. In het Oude Westen is nooit een echt centrum ontstaan. Dit kwam mede door de ruimtelijke beperkingen: lange straten en weinig dwarsverbindingen. Bovendien fungeerden de West-Kruiskade en de Nieuwe Binnenweg meer als centrale assen die tegelijkertijd ook een stedelijke functie vervulden.

Een geografische verschuiving van de wijk ontstond door de verdere stadsuitbreiding van Rotterdam. Het Oude Westen begon als uitbreidingswijk voorbij de gemeentegrens van Rotterdam. Door de wederopbouw van het verwoeste stadscentrum, verschoof het stadscentrum naar het westen. Tegenwoordig maakt het Oude Westen deel uit van het centrumgebied.

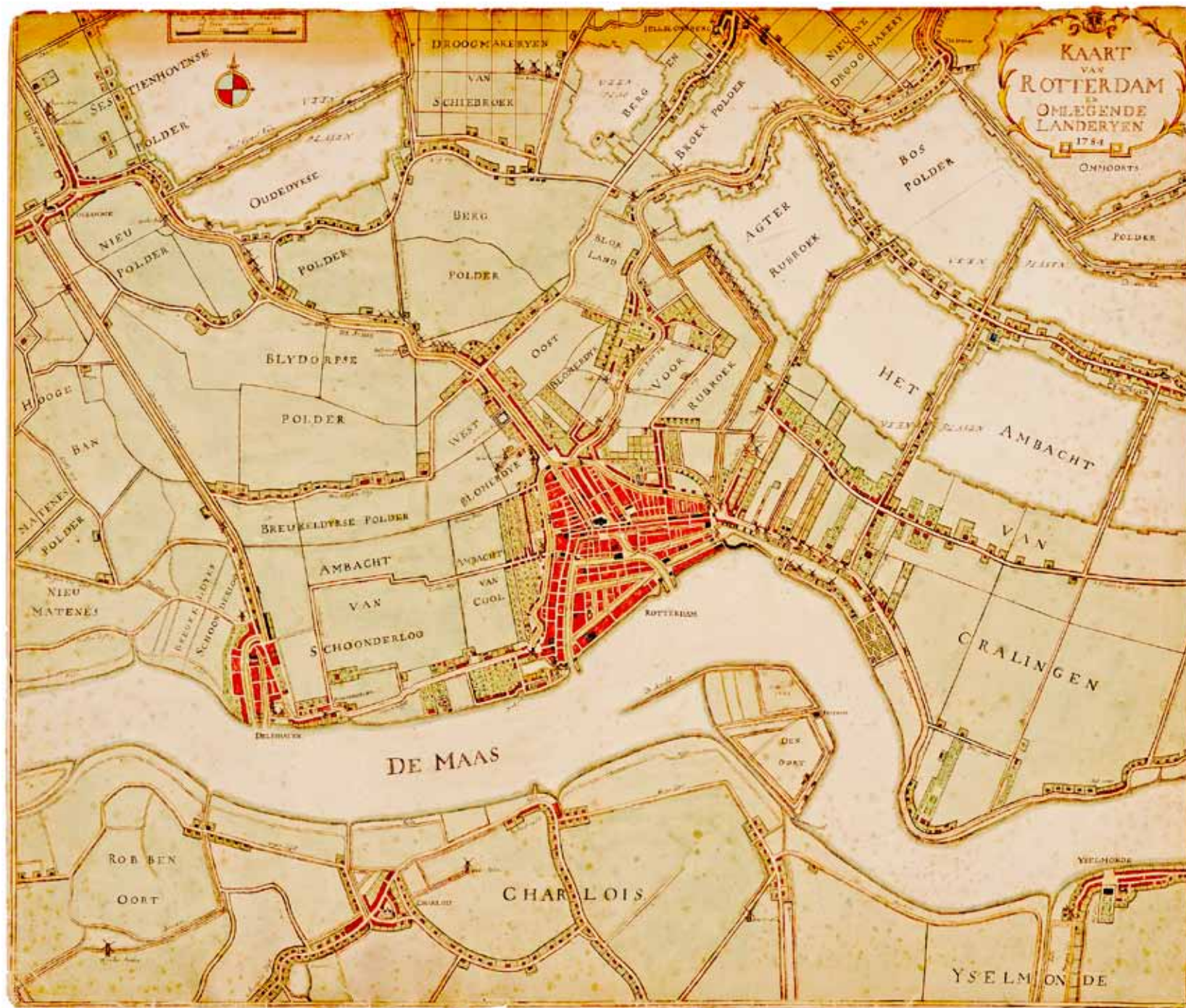

Geen groene wijk

Het Oude Westen is nooit een groene wijk geweest. De straten zijn nooit structureel voorzien van bomen en struiken. De speeltuin aan het Weena is nog een restant van de groene singel, zonder een groene uitstraling te hebben. Aan het gedeelte van de Diergaardesingel richting de West-Kruiskade staan nog enkele bomen die resteren van de groene slingerende singel die het ooit was. Een belangrijke groenvoorziening uit de tijd van de stadsvernieuwing is het wijkpark, bedoeld als groene oase met verschillende voorzieningen. Door de toegangen vanuit verschillende richtingen is het park goed aangetakt op de wijk. De ligging dicht bij het Centrum maakt het ook tot stadspark. Wel blijken sommige binnenterrein verrassend vergroend te zijn en zijn er recente initiatieven tot (tijdelijke) vergroening zoals de kavels aan de Gaffelstraat waar een project voor collectief particulier opdrachtgeverschap zal komen.

Geheugen

Het Oude Westen is niet in één keer is gepland, maar ontstaan als resultaat van een aaneenschakeling van particuliere stratenplannen die zich voegden naar het patroon van het polderlandschap. In de loop der tijd zijn daar nieuwe lagen aan toegevoegd. Aan de ene kant heeft het geleid tot een amalgaam van architectuur; aan de andere kant zijn duidelijk dominante generaties bebouwing aanwezig. Het is in ieder geval een wijk meteen gelaagd geheugen. Deze gelaagdheid vraagt om een behoedzame omgang met de bestaande bebouwing. In de stadsvernieuwing is veertig procent van de oorspronkelijke bebouwing gesloopt. Ook is een deel van de bestaande bebouwing door fikse ingrepen van karakter veranderd (maar daardoor ook in zeker zin behouden gebleven). Het bestaan van de negentiende-eeuwse architectuur is inmiddels fragiel geworden. Om het geheugen in stand te houden en de gelaagdheid leesbaar te houden is bij elke beoogde ingreep een zorgvuldige afweging over de bestaande bebouwing nodig, waarvoor mogelijk een aanvullend onderzoek of waardestelling nodig is. Want er is een kritische massa nodig om de verschillende generaties leesbaar te houden. Dit geldt voor de architectuur van de stadsvernieuwing evenzeer als die van de negentiende eeuw en het interbellum.

1784
Rotterdam en omgeving

Deel 1

Ontwikkelingsgeschiedenis

Coolsche polder

De negentiende-eeuwse uitbreidingswijk het Oude Westen ligt in de voormalige Coolsche polder. Tot ver in de negentiende eeuw werd de Rotterdamse stadsdriehoek geheel omringd door polders die in de in de elfde en twaalfde eeuw zijn ontstaan. De Hollandse graven lieten de wildernis van het Maas- en Merwedegebied ontginnen en bedijken. Rond 1300 was het gebied volkomen gekoloniseerd en opgedeeld in ambachten. Een ambacht was een lokaal gerechtsdistrict waarin een schout het landsheerlijk gezag vertegenwoordigde en het bestuur en de lage rechtspraak uitoefende. De westelijke polders vielen onder de ambachten van Beukelsdijk, Cool en Schoonderloo. De Coolsche polder viel onder bestuur van het ambacht van Cool.

Van de landelijke omgeving is niets meer over, maar de middel-eeuwse polderstructuur is in het Oude Westen nog grotendeels intact. Het stratenpatroon weerspiegelt deze oude polderstructuur die door de veenachtige bodem een rechthoekige verkaveling had, bestaande uit lange, smalle percelen weidegrond en dicht opeenvolgende ontwateringssloten. De West-Kruiskade en de Middelandstraat volgen het verloop de Middewatering; een poldervaart die de grens tussen de Coolsche polder en Beukelsdijkse polder markeerde en tot de Delfshavense Schie reikte. De Nieuwe Binnenweg volgt grotendeels het tracé van de Coolsche Binnenweg, een landweg tussen Rotterdam en Delfshaven, die sinds het midden van de vijftiende eeuw de Coolsche polder doorsneed.

Onder Frans bestuur kwam een einde aan de uitoefening van heerlijke rechten. Gemeentebesturen werden naar Frans model georganiseerd. In een poging om onder de voogdij van de grote stad uit te komen, riep het ambacht van Cool zich in 1809 uit als zelfstandige gemeente. Deze zelfstandigheid was echter van korte duur. In 1811 werd de Coolsche polder verdeeld over de gemeenten Rotterdam en Delfshaven. Na de Franse tijd vroegen ingezetenen van Cool de koning om de 'vereniging' van 1811 ongedaan te maken. Maar bij Koninklijk Besluit van 19 februari 1817 werd bepaald dat de vereniging gehandhaafd bleef. Een landmeter van het rijk kwam de grenzen nauwkeurig vaststellen. De grenzen werden in het proces-verbaal van 1824 precies beschreven. De grens tussen de gemeenten Delfshaven en Rotterdam liep via de huidige Coolsestraat, een deel van de huidige West-Kruiskade,

ongeveer honderd meter ten westen van de huidige Westersingel, langs de voormalige Melkkopper Watering en de huidige Kievitslaan ten oosten van het Park. Het gebied waar later in de negentiende eeuw het Oude Westen zou worden aangelegd, behoorde grotendeels tot de gemeente Delfshaven. Alleen het terrein ten oosten van de Coolsestraat en ten noorden van de West-Kruiskade maakte deel uit van Rotterdams grondgebied.

1540 - kaart van Rotterdam met dijken en uitvalswegen door Cornelis Cornelisz. de Schilder

Nieuw Delfshaven

Tot de Franse tijd fungeerde Delfshaven als voorhaven van de gemeente Delft. Met de komst van de Fransen zagen de Delfshavenaren hun kans schoon om als zelfstandige gemeente verder te gaan. Deze drang naar onafhankelijkheid stuitte op weinig bezwaar, aangezien de haven in onbruik was geraakt. In de achttiende eeuw had zich voor de havenmond een zandplaat gevormd en de VOC in 1798 was opgeheven. In de loop van de negentiende eeuw raakte Delfshaven zo sterk in verval dat het niet meer op eigen kracht de malaise te boven kon komen. In 1841 uitte het gemeentebestuur de wens met Rotterdam samengevoegd te willen worden. De samenvoeging van de gemeenten zou voor Rotterdam te hoge kosten met zich meebrengen. Ondanks aandringen van de zijde van Delfshaven zag Rotterdam voorlopig af van annexatie.

Het sterk verarmde Delfshaven verkocht vanaf het midden van de negentiende eeuw percelen weiland in de Coolsche polder als bouwgrond aan grondspeculanten en malafide bouwondernemers. Het bouwrijp maken van het drassige weiland bestond uit het dichtgooien van de sloten en omdat de grond daar spoedig weer zou verzakken, werden de straten over de gedempte sloten aangelegd. De bouwondernemers bouwden rug aan rug kleine arbeiderswoningen op de smalle kavels. Zo ontstond een kleinschalige structuur met verschillende bouwblokdiepten. De woningen ontbeerden fundering, verharde straten, verlichting en riolering. Veel huizen waren zelfs van hout. Op den duur ontwikkelde zich in de Coolsche polder een sloppenwijk.

De sloppenwijk stond bekend als Nieuw Delfshaven. De gemeente Delfshaven bekommerde zich echter nauwelijks om dit woongebied: het lag te ver van Delfshaven vandaan, namelijk vlakbij Rotterdam en daarom woonden er voornamelijk Rotterdammers. Bovendien was de gemeente armlastig en stelde zich wat betreft de overheidszorg voor deze nieuwe wijk met een uiterst minimum tevreden.

Grenswijziging of annexatie

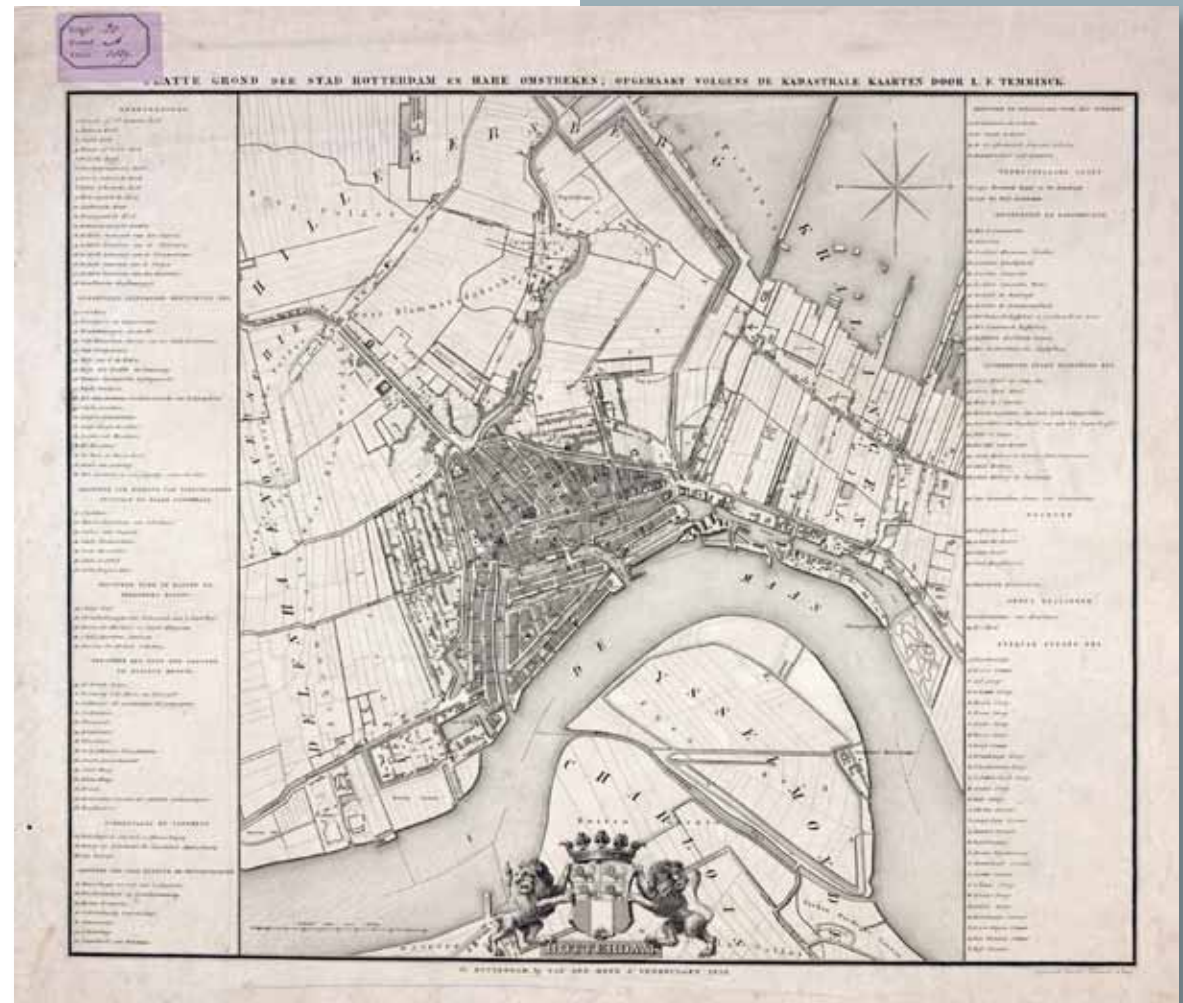
In 1866 diende grondeigenaar en bouwondernemer J. Gouverne samen met de bewoners van de Gouvernestraat en het gebied daaromheen, een verzoek in bij de koning om hun buurt in de Coolsche Polder bij de gemeente Rotterdam te voegen. Het verzoek kwam voort uit onvrede met de voorzieningen die gemeente Delfshaven bood.

De gemeente Rotterdam voelde weinig voor de overname van de Gouvernestraat en omgeving. De Rotterdamse commissie voor de Plaatselijke Werken en de Rotterdamse raadscommissie hadden onderzoek gedaan naar de wantoestanden in de Coolsche polder. In het rapport, dat eerder uitkwam dan Gouverne zijn verzoek indiende, concludeerde men dat wat in de noordoostelijke hoek van Delfshavens grondgebied tot stand werd gebracht, een uitbreiding van Rotterdam was. Daarmee zou steeds verder worden gegaan, terwijl Rotterdam er niets over te zeggen had. 'Deze uitbreiding te doen plaatshebben in overeenstemming met het algemeen belang is gebiedend noodzakelijk en dat kan niet zonder Delfshaven met Rotterdam te verenigen.'¹ De gemeente Rotterdam voelde weinig voor slechts een grenswijziging, haar voorkeur ging uit naar algehele annexatie. Door de grenswijziging zouden de krottenwijken zich verplaatsen naar het grondgebied van de gemeente Delfshaven. Het probleem werd daarmee niet opgelost. De gemeente Rotterdam verwachtte niet dat beide gemeenten in wederzijds overleg de plannen op elkaar aan konden sluiten; de meningen over de wenselijke bebouwing van de Coolsche polder liepen te ver uiteen. Toen Burgemeester en Wethouders hun standpunt tegenover het verzoek van Gouverne en de bewoners van de Gouvernestraat moesten bepalen, konden zij, gesterkt door dit rapport, niets anders dan vragen dat afwijzend zou worden beschikt. Tegenover de commissaris van de Koning zetten zij het als volgt uiteen: 'Want ofschoon dezerzijds wel plannen worden beraamd voor eene geheele of gedeeltelijke vereeniging der beide gemeenten, welke laatste zich in alle gevallen minstens behalve over de Gouvernestraat ook over de omliggende landerijen zoude moeten uitstrekken, zoude de overneming der Gouvernestraat op zich zelf een onvoldoende middel zijn om tegemoet te komen aan de bezwaren, die er voor Rotterdam in zijn gelegen dat zijne

feitelijke uitbreiding in eene andere Gemeente plaats heeft en slechts het gevolg kunnen hebben, dat de overneming der verdere straten, die op korte afstand der Gouvernestraat weder in aanbouw zijn, mede werd gevraagd, waardoor eene uitbreiding zoude worden in de hand gewerkt, welke geheel buiten regeling en leiding van onzenwege plaats hebbende, onregelmatig en geheel in strijd zoude kunnen zijn met al de belangen, die bij eene wenschelijke en ordelijke uitbreiding op den voorgrond staan.'²

² Nieuwenhuis 1961, 33

¹ Nieuwenhuis 1961, 33

1839 - Eerste kadastrale kaart door Leonard Temminck

Coolpolderproject van W.N. Rose

Het standpunt van Burgemeester en Wethouders laat duidelijk doorschemeren dat een plan voor de Coolsche polder in de maak was, en wel in een zodanig ver gevorderd stadium, dat de gemeente geen genoegen kon nemen met slechts een grenswijzing. Het was de gemeente Rotterdam al jaren bekend dat een grootscheepse stadsuitbreiding niet lang meer op zich kon laten wachten. Omdat in 1850 de doorvoerrechten waren afgeschaft, kon Rotterdam uitgroeien tot een transitohaven. In 1872 werd de Nieuwe Waterweg geopend, opdat Rotterdam een betere verbinding met de zee kreeg. De toenemende handel eiste kades met los- en laadgelegenheid voor zeeschepen. Door de groei van de haven trokken veel mensen naar Rotterdam. Tussen 1850 en 1880 groeide de Rotterdamse bevolking van 89.000 naar 150.000 zielen. Nieuwe woonkwartieren waren hard nodig. Uitbreiding in de Coolsche polder lag voor de hand, aangezien het gebied op korte afstand van de stadsdriehoek ligt en bovendien over een grote breedte aan de rivier grenst.

Al in 1858 presenteerde stadsarchitect W.N. Rose het ambitieuze tweede Coolpolderproject: een uitbreidingsplan dat betrekking had op de weilanden tussen de Rotterdamse gemeentegrens en de Delfshavense Schie.¹ Dit project behoorde niet tot de opdracht die het gemeentebestuur had gegeven; Rose maakte het ontwerp op verzoek van de Commissie tot Onderzoek.² Het ontwerp voor de Coolsche polder sloot aan op de in 1852 geprojecteerde wijk Cool tussen de stadsdriehoek en de Westersingel. Rose projecteerde in het gebied tussen de Westersingel en de Delfshavense Schie een orthogonaal stelsel van ruime straten, pleinen en grachten met kaden. De bebouwing bestond uit bouwblokken met binnenhoven. Het noorden van Roses polderstad was bestemd voor de huisvesting van arbeiders, het zuiden voor woningen van de welgestelden. Grootschalige onteigeningen vormden echter een groot struikelblok en het project kwam nog in de ontwerpfase stil te liggen. Pas na het onderzoek van de commissie voor de Plaatselijke Werken en de raadscommissie pakten het gemeentebestuur en Rose de draad in 1866 weer op. Het derde Coolpolderproject ontwierp Rose samen met C.B. van der Tak. In het derde ontwerp was geen sprake meer van een strikt geometrische karakter. Rose en Van der Tak

baseerden het nieuwe ontwerp zoveel mogelijk op bestaande structuren zoals polderwegen, voetpaden, weteringen en sloten. Om willekeurige bebouwing buiten het plangebied tegen te gaan, diende de spoorlijn van de HIJSM als noordelijke stadsgrens. Rose en Van der Tak verwachtte dat de spoorwegmaatschappij geen toestemming aan particulieren zou geven voor overpad. Het ontwerp bevatte geen verkavelingsplan. Zolang het grondgebied nog de gemeente Delfshaven toebehoorde, had het niet veel zin het ontwerp te detailleren.

De kosten van het derde Coolpolderproject werden geraamd op circa 2,5 miljoen gulden. Vanwege de op handen zijnde uitbreiding op Feijenoord en de aanleg van de Zuiderspoorlijn, kon de gemeente dit bedrag voorlopig niet opbrengen en werd de annexatie van de Coolsche polder voorlopig op de lange baan geschoven.

1858 - Rose's schetsontwerp voor het tweede Coolpolderplan

1866 - Rose's derde Coolpolderplan

¹ Het eerste Coolpolderproject was een saneringsplan en had alleen betrekking op de lanenkwartieren buiten de Stadsvest, niet op het poldergebied tot aan Delfshaven.

² Berens 2001, 113

1883 - De Jonghs eerste Coolpolderplan

1887 - De Jonghs tweede Coolpolderplan

Coolpolderplan van G.J. De Jongh

Begin jaren tachtig van de negentiende eeuw constateerde de Rotterdamse Kamer van Koophandel een groot tekort aan los- en laad gelegenheid op de rechter Maasoever. Bovendien trokken door de landbouwcrisis in 1880 veel mensen van het platteland naar Rotterdam. Bevolkingsgroei tussen 1880 en 1900 was enorm. In 1880 telde Rotterdam 150.000 inwoners, binnen twintig jaar zou dat aantal meer dan verdubbelen tot 319.000 inwoners. Het gemeentebestuur richtte opnieuw de aandacht op de Coolsche polder. Stadsuitbreiding in westelijke richting was in de eerste plaats noodzakelijk omdat de haven op de rechter Maasoever uitgebreid diende te worden, in de tweede plaats om de wantoestanden in de Coolsche polder te bestrijden. In de voorgaande decennia was op particulier initiatief bebouwing ontstaan langs de Westzeedijk en even buiten de Westersingel. Door het ontbreken van riolering veroorzaakten de bewoners een sterke vervuiling van het polderwater. Aangezien de gemeente Rotterdam zich contractueel had verplicht tot de bemaling van de Coolsche polder, vormde de vervuiling een groot probleem. Van de kant van Delfshaven waren geen maatregelen te verwachten. Het gemeentebestuur verzocht G.J. de Jongh, sinds 1879 directeur van de dienst Gemeentewerken, om een oplossing te bedenken. De Jongh adviseerde de annexatie van Delfshaven en presenteerde in 1883 het plan Stadsuitbreiding en riolering in de Coolpolder. Het Coolpolderplan van De Jongh combineerde de uitbreiding van de haven, de verbetering van de Nieuwe Waterweg en de westelijke stadsuitbreiding.

Het Coolpolderplan was een variant op het Rose's derde Coolpolderproject uit 1866. Rose's plan was vooral een hygiënistisch plan. Het Coolpolderplan van De Jongh kwam in eerste plaats de belangen van de handel en scheepvaart tegemoet. De Jongh concentreerde zich in zijn eerste plan en tweede herziening voornamelijk op de hoofdstructuur en de ontwikkeling van de havens. Centraal thema was de binnenhaven vanaf de Parkhaven tot aan de Beukelsdijk die in verbinding stond met de Delfhavense Schie. Dit thema ontleende De Jongh aan Rose's plan uit 1866. Conform de functionele grondpolitiek werd de gedetailleerde invulling van het plan overgelaten aan grondexploitatie maatschappijen en particuliere grondeigenaren. De Jongh meende dat het doelloos was om een stratenplan voor de Coolpolder te ontwerpen zolang het gebied nog tot een andere gemeente behoorde. Wel vond De Jongh het noodzakelijk enkele hoofdwegen te traceren waarvoor desnoods onteigend diende te worden.

In 1884 besloot de gemeenteraad tot algehele annexatie van Delfshaven over te gaan. De gemeente Delfshaven was echter ongelukkig met De Jonghs uitbreidingsplan. De geprojecteerde binnenhaven zou Delfshaven van de binnenvaart isoleren en de scheepvaartactiviteiten teveel naar Rotterdam verplaatsen. In ruimtelijk opzicht zouden de binnenhaven en de havenspoorlijn een 'innige versmelting' van beide gemeenten in de weg staan. Bovendien beperkt De Jonghs plan de woonmogelijkheden in de Coolsche polder. Bij de gemeente Delfshaven leefde namelijk de gedachte dat de Coolsche polder geschikt was voor een villawijk en parken. De Jonghs plan zou leiden tot waardevermindering van de grond. De gemeente Rotterdam wilde de verhoudingen met Delfshaven niet onnodig op scherp stellen. Om de annexatie veilig te stellen werd De Jongh gevraagd zijn plan aan te passen. De Jongh wijzigde zijn uitbreidingsplan in 1887 en paste het in 1891 nogmaals aan. In het aangepaste plan kwam de binnenhaven tot aan de Beukelsdijk te vervallen. Hiervoor in de plaats kwam een binnenhaven die evenwijdig liep aan de Binnenweg en de Westzeedijk. Het nieuwe Coolpolderplan combineerde havenactiviteiten en spoorwegverkeer met luxe woonwijken en arbeiderswijken. Het uitbreidingsplan werd in 1892 door de gemeenteraad goedgekeurd.

1886 - Annexatie van Delfshaven

1871 - gedenkprent Sint-Josephkerk
Deze kerk stond op de hoek van de West Kruiskade en de Josephstraat

Ontwikkeling van de Coolsche polder

De annexatie van Delfshaven was in 1886 een feit en de gemeente Rotterdam kon eindelijk haar plannen voor de Coolsche polder ten uitvoer brengen. In welke staat trof de gemeente Rotterdam de Coolsche polder anno 1886 aan en welke maatregelen nam de gemeente om verdere ontwikkeling in goede banen te leiden? De Coolsche polder lag ten westen van de in 1859 gegraven Westersingel. In het verlengde van de Westersingel lag de in 1862 gegraven Diergaardesingel, die in noordwestelijke richting meanderde. De Diergaardesingel was in 1874 gedeeltelijk in westelijke richting verlegd, omwille van de aanleg van het spooreplacement van het Delftse Poortstation. Ten noord-oosten van de Diergaardesingel lag de Diergaarde, die in 1857-1858 was aangelegd en 1862-1864 voor het eerst werd uitgebreid. Toen de Diergaardesingel in 1874 werd verlegd, kon de Diergaarde nog verder in westelijke richting uitbreiden. Aan de Diergaardesingel stond de boerderij "Wijkenstein" die nog uit de tijd dateerde dat deze omgeving de Westblommersdijkse polder heette. De boerderij werd kort na 1886 afgebroken. De Diergaardesingel werd vanaf 1883 aan één zijde bebouwd met statig aandoende dubbele woningen. Vlak achter de Westersingel, het grensgebied tussen Rotterdam en Delfshaven, bevond zich sinds het midden van de negentiende eeuw op Rotterdams grondgebied het Gestigt voor ongeneeslijke zieken, het latere Sint-Antoniusgesticht.

De Coolsche polder werd doorsneden door twee structuren: de Coolsche Binnenweg en de Middelwatering. De Kruiskade was langs de Middelwatering doorgetrokken tot aan de voormalige gemeentegrens, de huidige Coolse straat. Aan weerszijden van de West-Kruiskade en de Coolsestraat lagen kavelsloten. De zijstraten van de West-Kruiskade en de percelen aan de Coolsestraat waren middels bruggen toegankelijk. Nadat de sloten in de jaren 1886-1892 waren gedempt, verkreeg de Coolsestraat haar huidige profiel die aanzienlijk breder is dan de overige noord-zuid lopende straten in het Oude Westen.

Kaartonderzoek toont aan dat de vroegste bebouwing zich steeds vanaf de West-Kruiskade ontwikkelde. In 1865 werden ten noorden van de West-Kruiskade (op Rotterdams grondgebied) de Batavierenstraat, de Anna Paulownastraat en de Drievriendenstraat aangelegd. De vroegste bebouwing van deze straten verrees nabij de West-Kruiskade. Ten oosten van de Coolsestraat, op Delfhavens grondgebied, waren de Tulpstraat, de Rozenstraat en de Leliestraat reeds getraceerd. De Tulpstraat kwam later te vervallen.

Op Delfhavens grondgebied werd in 1862 de Gouvernestraat aangelegd. Het is een van de oudste straten, zo niet de oudste, van het Oude Westen. Bouwondernemer J. Gouverne liet er de eerste woningen bouwen. In de jaren daarna volgde de aanleg van de Adrianastraat door bouwondernemer Franciscus van Berkel, de Van Speykstraat (voorheen de Piet Heinstraat) en de Sint-Josephstraat. De straten hadden elk een eigen voorkomen. Zo was de Van Speykstraat gelijkmatig bebouwd met rijtjeshuizen binnen een overeenkomstige bouwblokdiepte, terwijl de Gouvernestraat een chaotische verkavelingsstructuur had met verschillende bouwblokdiepten waarbinnen rijtjeshuizen en hofjeswoningen stonden. De vroegste bebouwing bestond uit lage huizen van twee of drie bouwlagen. Het merendeel van de woningen behoorde tot het alkooftype en bestond uit één- en tweekamerwoningen.

Aan de West-Kruiskade werd de parochiekerk van Sint-Joseph gebouwd. In 1853 was de indeling in bisdommen in Nederland hersteld. Dat bracht een opleving aan kerkelijke bouwactiviteiten met zich mee. Plannen voor de oprichting van een zelfstandige parochie, gewijd aan Sint-Joseph, waren er al in 1865. Het duurde echter enkele jaren voordat voldoende geld was ingezameld voor de bouw van een houten kerk. Pas in 1869 kon de parochiekerk worden gewijd. Op de snel groeiende parochie was de houten kerk echter niet berekend. In 1881 verrees op de hoek van de Sint-Josephstraat en de Kruiskade een nieuwe, grotere stenen kerk. Ten westen van de Adrianastraat, tussen de Coolsche Binnenweg en de Middelwatering werd in 1867 een oefenterrein voor het Korps Koninklijke Scherpschutters aangelegd. De ingang bevond zich in de huidige Schietbaanstraat.

Na de annexatie van Delfshaven werd de gemeente Rotterdam overstelpt door een grote hoeveelheid particuliere bouwvoorstellen voor de Coolsche polder. De nieuwe stratenplannen werden in overleg tussen de gemeentelijke overheid en particuliere bouwondernemers in een soort onderhandelingsplanologie aangelegd. Dat paste in het politieke denken en handelen in de tweede helft van de negentiende eeuw dat in het teken van het liberalisme stond. Door een aantal maatregelen slaagde De Jongh er tot op zekere hoogte in om uiteenlopende particuliere plannen in goede banen te leiden. De Jonghs plan Stadsuitbreiding en riolering in de Coolpolder (1883) luidde een nieuw tijdperk binnen de stadsuitbreiding van Rotterdam in. Het zouden voortaan de eigenaren van de grond zijn die stadsuitbreiding tot stand moesten brengen, maar wel naar voorschriften van de gemeentelijke overheid.

Naar aanleiding van bepalingen van de Gemeentewet van 1851 en met een grootscheepse stadsuitbreiding in het vooruitzicht besloot de gemeenteraad in 1857 een bouwverordening op te stellen. Er bestonden wel keuren die belangrijke aspecten van het bouwen regelden, maar de reglementering verliep chaotisch. Vernieuwing van de reglementen was noodzakelijke om de nieuwbouw in goede banen te leiden. Nadien werd het bouwreglement opnieuw afgekondigd telkens als er een annexatie plaatsvond.

De Bouwverordening werd in 1887 uitgebreid met bepalingen over de aanleg en het onderhoud van de straten door de gemeente en de aansluiting van de straten op het gemeentelijk riool- en drinkwaternet. Het werd al spoedig gebruikelijk dat de Dienst van Plaatselijke Werken de aanleg van de straten verzorgde voor rekening van de exploitant en tegen betaling van een vooraf vastgesteld bedrag. Dit gaf de zekerheid dat de gemeente deze straten in onderhoud zou overnemen, hetgeen het vinden van een koper van deze huizen vergemakkelijkte. Indien de woningen niet aan de voorschriften voldeden, kon de gemeente weigeren de aanleg van de straat voor haar rekening te nemen dan wel weigeren de straat in onderhoud over te nemen, en de aansluiting op de riolering en drinkwaterleiding weigeren. De aantrekkingskracht van een perceel kon hierdoor sterk verminderen. De Bouwverordening was dan ook een machtig wapen in handen van de gemeente om de door haar niet gewenste toestanden te vermijden en de particuliere stratenplannen, zonder hulp van de wet, te doen passen in wat min of meer op een uitbreidingsplan leek.

Pas in de tweede herziening van zijn Coolpolderplan (1891) besteedde De Jongh meer aandacht aan stedenbouwkundige details. Hij werkte de hoofdstructuur uit tot een stelsel van singels, lanen, brede straten, pleinen en plantsoenen. De bouwondernemers hadden uit oogpunt van de grondopbrengst echter geen belang bij grotere straatbreedtes dan circa 25 meter. De Jonghs boulevards konden alleen worden aangelegd doordat de gemeente aan deze ondernemers een vergoeding betaalde voor iedere vierkante meter gederfde bouwgrond. Dan nog kon niet worden voorkomen dat direct achter de hoofdwegen ter compensatie elf meter brede straten met arbeiderswoningen werden aangelegd.

De Heemraadssingel, de Mathenesserlaan, de 's-Gravendijk en de Henegouwerlaan vormden de representatieve stedenbouwkundige kernelementen van de Coolsche polder, die de revolutiebouw aan de lange, smalle straten aan het zicht onttrokken. Langs de formeel aangelegde singels, lanen, brede straten en pleinen woonde de nieuwe burgerij, in de lange smalle straten van het Oude Westen woonden de arbeiders en kleine neringdoenden. Het Oude Westen raakte geïsoleerd en werd onzichtbaar gemaakt door het nieuwe formele stadsbeeld.

Arbeiderswoningen aan de Sint-Mariastraat

1900 - Gouvernestraat

1893 - Sint-Josephkerk

1897 - de Coolsche Polder met de diergaarde en het Oude Westen volop in ontwikkeling

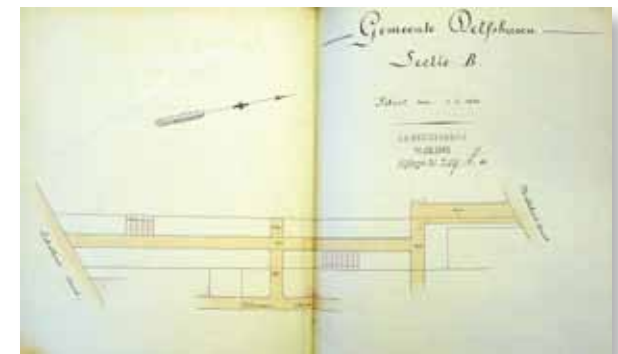
Bouwondernemers, revolutiebouw en grondspeculatie

In de laatste decennia van de negentiende eeuw hadden Rotterdamse bouwondernemers grote invloed weten op te bouwen in het economische en politieke leven. De maatschappelijke positie van de 'homines novi' groeide evenredig met de stedenbouwkundige omvang van Rotterdam. R. Waardenburg verrichtte onderzoek naar de particuliere bouwondernemers.¹ Deze bouwondernemers waren geen aannemers, maar ambachtslieden die van de bouwhausse probeerden te profiteren en een eigen bouwbedrijf startten. De bouwondernemers waren geen geschoolde architecten, maar timmerlieden, metselaars, bouwkundigen of koopmannen in bouwmaterialen. De succesvolle ambachtslieden werkten zich op tot architect of bouwkundige.

De grond- en bouwrijzen bepaalden hoe en wat er gebouwd werd. De bouwondernemers bouwden bij voorkeur grote aantallen huizen van een gangbaar woningtype, de alkoofwoning, die zich vlot lieten verkopen en verhuren. De bouwverordening van 1887 verbood weliswaar de bouw van alkoven, toch kregen de bouwondernemers meestal ontheffing. De gemeente had geen belang bij een strenge regelgeving die de bouw van nieuwe woningen aan banden legde. Daar was de woningnood te groot voor. De Coolsche polder werd in rap tempo bebouwd met goedkope arbeiderswoningen waarbij zoveel mogelijk op materiaal, afwerking en arbeidsloon was bespaard. In de polder waren de funderingskosten hoog. Om de huur zo laag mogelijk te houden, bouwde men kleine, smalle woningen. In eerste instantie waren dat vrije beneden- en bovenwoningen met een eigen entree, later bouwde men huizen waarin bewoners de entree, de trap en de zolder moesten delen. Woningen werden courante producten. De bouwondernemers betaalden de volledige koopsom van de grond meestal uit de tijdelijke of vaste hypotheek welke alleen gesloten kon worden wanneer de terreinen bebouwd waren. Niet zelden was het de bouwondernemer die tot dat tijdstip de bouw financierde of zich borg stelde tegenover de leverancier van bouwmaterialen. De bouwondernemers konden bij de hypotheekbanken vlot een krediet krijgen, zij het tegen hoge rente. Door de grote vraag naar woningen liep de hypotheekbank weinig risico, omdat zij slechts zoveel krediet gaven, dat het gebouwde behoorlijke overwaarde vertoonde. Het ruime aanbod van huizen met als gevolg laag blijvende huren was de oorzaak dat men niet tot hoge bebouwing overging. Dat verklaart de lage en compacte bebouwing uit deze periode.

¹ Waardenburg, 1968, 286-298

Revolutiebouw kreeg door grondspeculatie een negatieve connotatie. Met de toenemende bouwactiviteit, kwam er ook toenemende speculatie op bouwgrond. Voor de financiering waren de bouwondernemers afhankelijk van hypotheekbanken en financieringsmaatschappijen. De financiers hielden er vaak bedenkelijke praktijken op na en spoorden bouwondernemers aan om een project voor een zo laag mogelijke prijs aan te besteden. Vanuit speculatief oogpunt oefenden financiers soms extra druk uit op de bouwondernemers door de geldkraan dicht te draaien. De bouwondernemers moesten dan de vaak nog onvoltooide panden van de hand doen. Op deze wijze kregen financiers op een goedkope en snelle manier panden in eigendom waarmee ze op de krappe woningmarkt konden speculeren. Er kwamen voorbeelden van grote prijsstijgingen voor. Grondspeculaties vormden een probleem. De gemeente verzorgde wel het voorbereiden van de bouwgrond en zette onteigeningsprocedures in gang die de stratenplannen mogelijk maakten, maar verkocht vervolgens de onteigende grond weer. Sinds de invoering van de Woningwet (1901) en de gemeentelijke grondpolitiek die de vrije bebouwing op de rechter Maasoever inperkte, kon de gemeente tegen speculatieve woningbouw optreden.

Stratenplan Bajonetstraat

Particuliere stratenplannen

In de periode 1892 en 1901 dienden bouwondernemers particuliere stratenplannen voor het Oude Westen in. Deze stratenplannen vulden de nog lege ruimten tussen de bestaande straten. De stratenplannen voor het Oude Westen zijn alle opgenomen in het overzicht dat L.J.C.J. van Ravesteyn gaf van de voornaamste stratenplannen die door particuliere ondernemers was uitgevoerd in de jaren 1883 en 1900.¹ (De volgnummers verwijzen naar de aanduiding van de plannen in de plattegrond die Van Ravesteyn als bijlage had toegevoegd.

*Uit Van Ravesteyns overzicht van de voornaamste stratenplannen van particuliere bouwondernemers*²

6. Omvat de Gaffelstraat, de Sint-Mariastraat en gedeelten van de Bloemkwekersstraat en de Gaffeldwarsstraat. Exploitant H.J. Egelie (architect, voorheen timmerman).

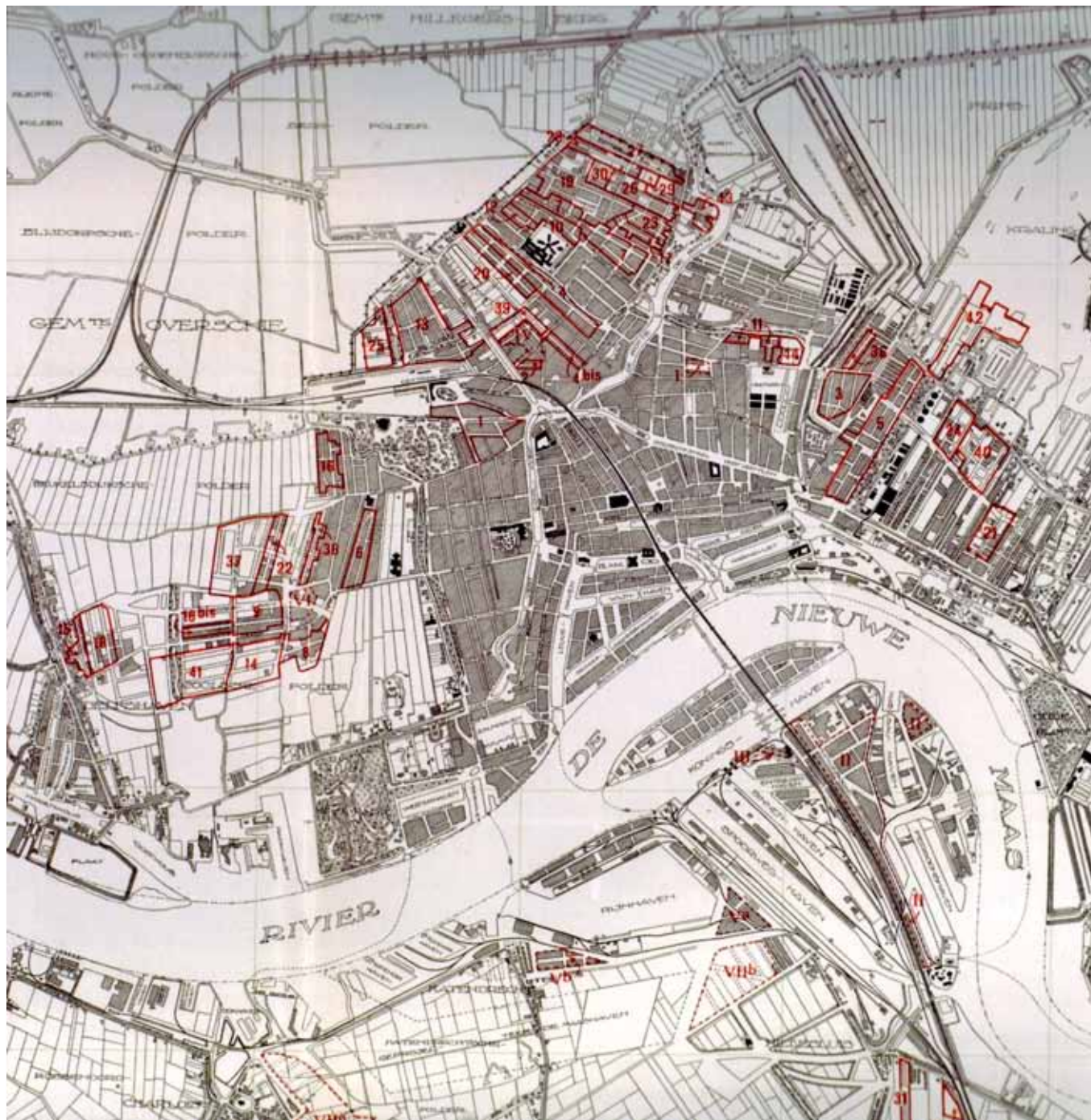
Datum raadsbesluit 3 maart 1892, raadsbijlagen 885, 943 en 944. Dit plan vulde het open vak tussen de Bloemkwekerslaan en de Gouvernestraat en de meer westwaarts gelegen straten, alle aangelegd onder Delfshavens bestuur. Het terrein strekte van de Nieuwe Binnenweg tot aan de West-Kruiskade en was aan deze zijde smaller doordat hier reeds eerder de Sint-Josephkerk was gebouwd. Vandaar de Gaffelvormige aanleg van de Gaffelstraat en de Sint-Mariastraat.

Uit het plan blijkt dat De Jongh Rose's denkbeeld had losgelaten om te zijner tijd de Van Oldenbarneveltstraat en de Aert van Nesstraat in westelijke richting door te trekken, wat trouwens reeds bemoeilijkt was door de aaneengesloten bebouwing langs de Westersingel. Toch was nog zonder zware offers verlenging mogelijk geweest. Maar in aanmerking genomen dat de aard van hetgeen op Delfhavens gebied reeds tot was stand gekomen, had deze doorbraak het karakter van de Westersingel ongetwijfeld in hoge mate geschaad.

¹ Van Ravesteyn (1924), 227-255

² NB de beschrijvingen zijn geredigeerd.

1892-1901
Kaart met verschillende
stratenplannen van
particuliere grondexploitanten

Op het hier beschouwde terrein vindt men een aantal dubbele panden met één verdieping, elke woning bevat een voorkamer en een achterkamer (een aardig woontype voor kleine gezinnen), en verder de bekende huizen met twee verdiepingen, d.w.z. drie woningen. Bij een diepte der percelen van circa 15 meter en een grondprijs van circa 14 gulden per vierkante meter, vorderde hier een huis van de gebruikelijk geworden breedte een uitgaaf van circa 1000 gulden voor grondaankoop; met twee verdiepingen kost de bouw van een dergelijk huis toen niet meer dan 4000 gulden, zodat zelfs bij weekhuren van 2,80 tot 3 gulden nog tot lonende prijzen verkocht kon worden.

16. Omvat de Zijdewindestraat, de Bloemstraat, de Akeleistraat, de Coolschedwarsstraat en de Palmdwarsstraat; dus het complex tussen de Henegouwerlaan, de Diergaardesingels, de Coolsestraat en de West-Kruiskade. Exploitanten H.J. van den Berg (handels-agent), C. Bal Czn. c.s (bouwkundige).

Datum raadsbesluit 30 januari 1896, raadsbijlage 85.

Zowel aan de West-Kruiskade als aan de Diergaardesingel was reeds voor de vereniging met Delfshaven, waaronder deze terreinen ressorteerden, aan sommige van deze straten een begin van uitvoering gegeven. De onderlinge afstand was echter onvoldoende, doch heeft men het bestaande zoveel mogelijk willen sparen, zodat ook uit dien hoofde geschipperd moest worden. De uitvoering van het plan en de later gevolgde ombouw van de aangrenzende Coolsestraat – aanvankelijk een koolaschweg met sloten en knotwilgen – bracht de opruiming mee van een groot aantal eengezinshuisjes (aan de westzijde van de Coolsestraat), voor het merendeel van een zeer eenvoudig rug-aan-rug type. De bebouwing bestaat geheel uit arbeiderswoningen, waarbij het huis met twee verdiepingen de overhand heeft.

38. Omvat de straataanleg op het kampje weiland naast de voormalige schietbaan van de Koninklijke Scherpschutters. Kampje behoorde tot de firma Abr. van Stolk & Zoonen.

Exploitanten M. Vermeer (stukadoor) en C. Janssen c.s. (timmerman).

Datum raadsbesluit 24 augustus 1899, raadsbijlagen 834 van 1899 en 759 van 1901.

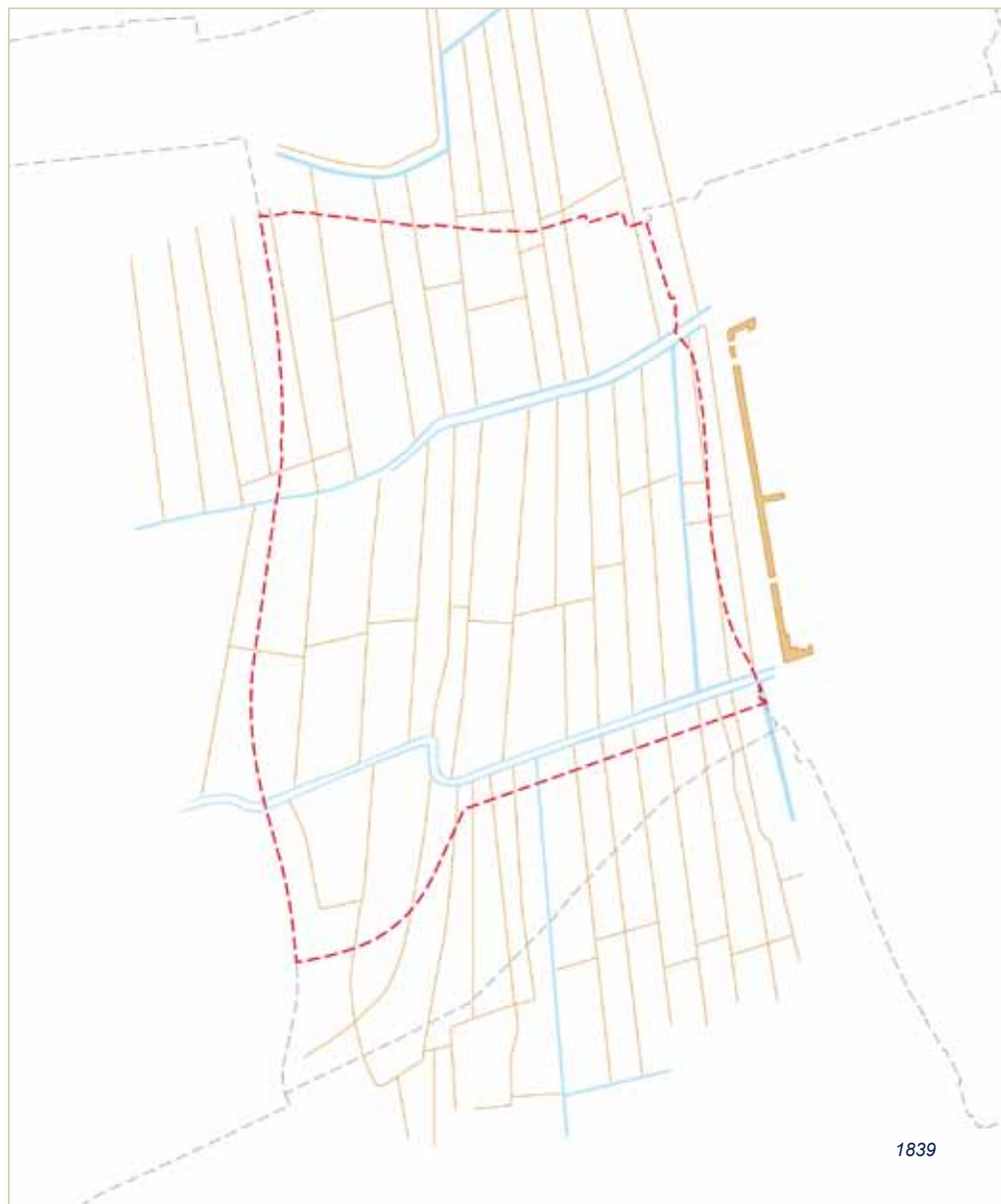
De tien meter brede Bajonetstraat is bebouwd met werkmanswoningen in percelen met twee verdiepingen.

1898 - Bloemstraat

1905 - Diergaardesingel

De groei van het Oude Westen:
de bouwactiviteiten beginnen vanaf de West-Kruiskade. Rond 1903 is bijna alles bebouwd.

*De situatie van het
Oude Westen in 1902
geprojecteerd op de
situatie van 2010*

'Ons Huis', een gebouw voor 'volksontwikkelingswerk' uit 1909 is één van de oudste gebouwen in Rotterdam met een culturele bestemming. Het gebouw werd in 1949 door J.B. Bakema verbouwd voor een filmzaal (het Venster). In 1952 werd o.l.v. Bakema de theaterzaal verbouwd (Lantaren). Tot in 2010 is het filmphuis Lantaren Venster in gebruik geweest. Na de verhuizing naar de Wilhelminapier van Lantaren Venster, blijft het gebouw in de Gouvernestraat in gebruik voor dans- en theaterproducties.

Het Oude Westen bebouwd

In 1903 had Rotterdam voor het eerst een integraal uitbreidingsplan. In feite was het een aaneenschakeling van deelplannen voor de poldergebieden rond de stadsdriehoek geïntegreerd in het Coolpolderplan van De Jongh. Het Oude Westen was rond 1903 zo goed als volgebouwd. Voor de nog steeds grote toeloop van nieuwkomers werden de nieuwe wijken Middelland en het Nieuwe Westen aangelegd.

In het Oude Westen werden lege plekken opgevuld en oudbouw incidenteel vervangen door nieuwbouw. Zo werd bijvoorbeeld een aantal hofjeswoningen in de Gouvernestraat vervangen door fabrieken en nieuwe woningen met bedrijfsruimte op de begane grond. In de jaren twintig en dertig valt een toename van het gemengde gebruik van bebouwing waar te nemen.

Het vroegere grensgebied, de strook tussen de Westersingel en de Gouvernestraat, kreeg bijzondere bebouwing. Het oude Sint-Antoniusgesticht kreeg in 1907 een nieuw gebouw, ontworpen door E.J. Margry, J.M. Snickers en F. Laureys. Naast het gesticht werd in 1908-1910 de oudkatholieke Paradijkerk gebouwd naar ontwerp van P.A. Weeldenburg. In 1902 verrees op deze strook tussen het Sint-Antoniusgesticht en de West-Kruiskade het rooms-katholieke verzorgingstehuis Simeon en Anna.

Vanaf 1900 werd de 's-Gravendijkwal in de richting van de Middelland verlengd. Daartoe werd in 1904 de Schietbaanlaan opgeruimd. De verlenging werd tegelijkertijd met de aanleg van aansluitende vakken van de Middellandstraat, de Henegouwerlaan en de Tiendstraat ondernomen.

Door de aanleg van de Maastunnel (1937-1941) veranderde de 's-Gravendijkwal van een stedelijke ceintuurbaan in een verkeersverbinding tussen Dordrecht en Den Haag. Hierdoor kreeg het Oude Westen een nieuwe positie binnen Rotterdam. De wijk bevond zich op een bijzondere locatie. De op handen zijnde verhuizing van de Diergaarde bood interessante mogelijkheden. Hier zou zich een moderne stadswijk met zakelijke en culturele functies kunnen ontwikkelen. Architect Jan Wils maakte in 1938 een ontwerp voor het terrein van de Diergaarde dat blijk geeft van een functionalistisch stadsbeeld: hoogbouw met veel open ruimte rondom.

Sociale ontwrichting door het bombardement

Tijdens het bombardement van de Duitse luchtmacht in mei 1940 bleef het Oude Westen gespaard. Doordat de wind draaide, kwam de westelijke brandgrens ten oosten van de Westersingel te liggen. Toch bracht het bombardement in het Oude Westen een enorme sociale ontwrichting teweeg. Veel centrumbewoners waren hun woning kwijtgeraakt en hadden onderdak gezocht in de naburige wijken. Het toch al intensief bewoonde Oude Westen raakte in korte tijd overvol. Zelfs kelders en zolders werden bewoond. De overbevolking van het Oude Westen leidde tot misstanden in de wijk en bij buitenstaanders tot een verwrongen beeld van de bewoners. Het Oude Westen werd sinds het ontstaan bevolkt door arbeiders. Veelal ongeschoolde immigranten die het platteland vanwege de landbouwcrisis waren ontvlucht. Het Oude Westen ontwikkelde zich tot een typische arbeiderswijk met een hoog percentage geschoolde en ongeschoolde arbeiders, kleine ondernemers zonder personeel en mensen zonder beroep. Verhoudingsgewijs hadden linkse politieke partijen veel aanhang in het Oude Westen. Kortom, de sociaal-economische status van de bewoners was laag. In de naoorlogse periode was regelmatig sprake van de 'onaangepastheid' van de bewoners van oude volkswijken, zoals het Oude Westen. Deze vermeende onaangepastheid gold ruim twintig jaar als argument voor sanering van de wijk.

Rotterdam in puin

Naoorlogse plannen: sanering van het Oude Westen

Stadsarchitect W.G. Witteveen kreeg onmiddellijk na het bombardement de opdracht voor de wederopbouw van het stadscentrum. Het uitgangspunt van Plan Witteveen (1941) was het herstel van het karakteristieke centrum. Voor het Oude Westen had Plan Witteveen geen consequenties.

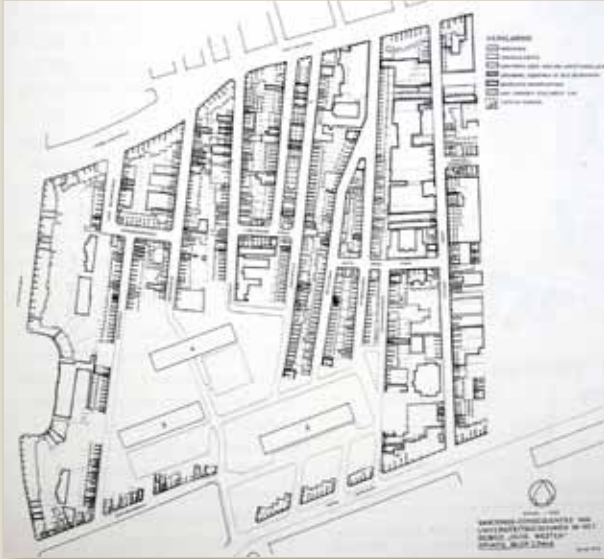
Plan Witteveen kwam niet tot uitvoering, het werd in 1946 vervangen door het Basisplan voor de wederopbouw van Rotterdam van C. van Traa. Volgens het Basisplan werd het stadscentrum van Rotterdam verdeeld in zones met een eigen specifieke zakelijke functie. De Westersingel fungeerde als een as met het Centraal Station aan het begin van de as. Het Oude Westen zou hierdoor deel uit gaan maken van het centrum van Rotterdam. De bestaande bebouwing moest wijken voor de cityvorming. De bijstelling in het Basisplan (1949) projecteerde een diagonale verbinding vanaf het Centraal Station tot aan het Tiendplein. Langs deze verkeersdoorbraak zouden winkels en kantoren worden gebouwd. De woningen in het Oude Westen vormden een obstakel in de ontwikkeling van het nieuwe stadscentrum rond de Coolingsingel. Immers, de woonfunctie was in het nieuwe stadscentrum ondergeschikt.

De opstellers van het Basisplan stelden op lange termijn de sanering van de negentiende-eeuwse wijken in het vooruitzicht. Door de woningnood kon daar echter lange tijd geen begin mee worden gemaakt. Met de sanering zou een begin worden gemaakt nadat de wederopbouw zou zijn voltooid en de ergste woningnood opgeheven. Voorlopig volstonden de geplande doorbraken: de eerder genoemde diagonale verbinding naar het Tiendplein en het rechte trekken van de Nieuwe Binnenweg. Uiteindelijk werd geen van beide doorbraken gerealiseerd.

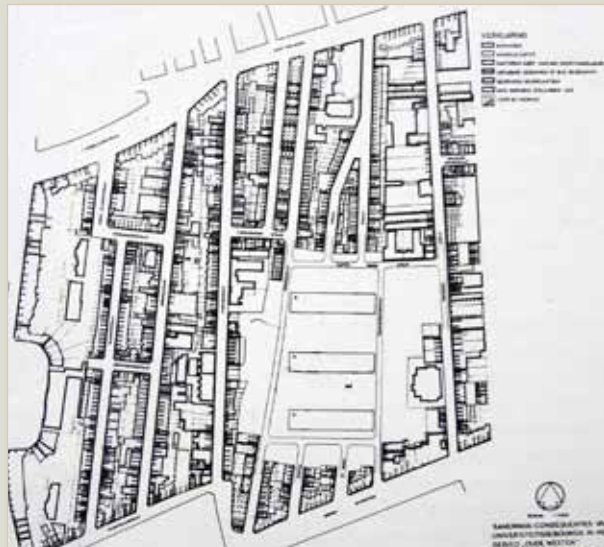
In 1951 presenteerde de Dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw het Saneringsplan Gouvernestraatbuurt A. Dit plan voorzag in een rechtstreekse verbinding tussen de West-Kruiskade en de Nieuwe Binnenweg ter ontlasting van het tunneltracé. De verkeersweg zou veertig meter breed moeten worden. Voor deze doorbraak zouden bijna tweeduizend woningen in de Van Speykstraat, Bloemkwekersstraat, Sint-Mariastraat, Singelstraat, Drievriendenstraat en Anna Paulownastraat worden gesloopt. Ook dit plan vond geen doorgang.

Deel van het basisplan voor de wederopbouw van C. van Traa uit 1946

Plan voor de Economische Hogeschool uit 1958 - variant 1

Plan voor de Economische Hogeschool uit 1958 - variant 2

Vervolgens werkte de Dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw een gefaseerde aanpak van krotopruijing uit. Vanaf 1958 werden Cool, Rubroek en Feijenoord gesaneerd; vanaf 1962 Crooswijk, Pernis en IJsselmonde; vanaf 1968 Zwaanshals, het Oude Westen, Oud-Delfshaven, Overschie en Charlois; vanaf 1980 het Oude Noorden en Kralingen-West. Sociaal-maatschappelijke en financiële factoren hielden het saneringsplan van 20.000 woningen vooralsnog tegen. Het plan was zeer kostbaar en vereiste bovendien een dusdanige logistiek die onmogelijk te organiseren was. De bewoners konden niet tijdelijk elders worden ondergebracht, en indien de bewoners zouden terugkeren, konden ze de nieuwe hogere huren niet betalen. Raadslid (en huisarts in Rotterdam-Zuid) H.J. Lamberts voorzag een achteruitgang in de volksgezondheid als de minder bedeelden hogere huren zouden moeten betalen. Lamberts adviseerde om de woningen in de negentiende-eeuwse wijken op te knappen en de bewoners daarbij te betrekken.

In 1958 presenteerde de gemeente het ambitieuze plan om een groot deel van de woningen tussen de West-Kruiskade en de Nieuwe Binnenweg te slopen ten behoeve van de bouw van de Economische Hogeschool. De opzet van de plannen was groot-schalig en de voorgestelde verkaveling van de campus ontkende de bestaande structuur van het Oude Westen. Voor de campus werd een meer geschikte locatie gevonden ten oosten van Kralingen. In 1958 werd de Saneringscommissie ingesteld die in 1966 haar bevindingen presenteerde. Voor de sanering was een classificatiesysteem opgesteld waarbij de staat van de woningen bepalend was. Zeer slechte woningen en woningen die voor 1870 waren gebouwd, kwamen in aanmerking voor sloop. Ondertussen verscheen in 1964 een studie waarin het Oude Westen in negen fasen grotendeels zou worden gesloopt. Alleen de randen van de wijk bleven gehandhaafd. Het was onduidelijk waar deze oefening in gefaseerde sloop van het Oude Westen toe moest leiden; een nieuwbouwplan werd nooit achterhaald. De onderzoeksresultaten van de Saneringscommissie werden uiteindelijk integraal overgenomen in de Saneringsnota van 1969.

In 1970 maakt de Dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Rotterdam het Buurtverbeteringsplan. Dit plan betrof een tijdelijke opknopbeurt in afwachting van de uiteindelijke totale sanering van het Oude Westen. Het plan bood een oplossing voor de parkeerproblematiek en het gebrek aan speelgelegenheid.

In 1972 verscheen het allerlaatste saneringsplan voor het Oude Westen. In de Structuurnota werd Rotterdam gepresenteerd als 'Vingerstad'. Oude wijken zouden daarin plaatsmaken voor cityvorming. Op basis van een situerings- en vervoerstheorie werd het Oude Westen aangewezen als uitbreidingsgebied van het centrum. Deze nota werd politiek echter niet overgenomen. In de Beleidsnota van 1973 van de wethouder Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting werd een centrumgrens vastgesteld waarmee slechts een smalle strook in het noorden van de wijk tot centrumgebied werd gerekend. De Nieuwe Binnenweg en de West-Kruiskade werden aangewezen als wandel- en toevouerroutes van het centrum. Het Oude Westen werd in deze nota verder ongemoeid gelaten.

Aktiegroep Het Oude Westen

Onder invloed van de aanhoudende sloopdreiging veranderde de wijk in de jaren vijftig en zestig sterk, zowel in bouwtechnisch als maatschappelijk opzicht. De wijk werd getekend door achterstallig onderhoud, parkeerverlast, hinderlijke bedrijvigheid op de binnenterreinen en gebrekkige voorzieningen. De geleidelijke verslechtering van de wijk bracht een uittocht op gang. Bewoners die de kans kregen, voornamelijk gezinnen met kinderen, ontvluchtten het Oude Westen. Door de lage huren kreeg de wijk veel nieuwkomers met een lage sociaal-economische status die goedkope huisvesting zochten. Het Oude Westen werd een wijk met een hoog verloop.

Het eerste protest kwam van een groep jonge moeders die hun kinderen zagen opgroeien in een achtergestelde omgeving. Deze 'moedergroep' eiste verbinding met de rest van de stedelijke samenleving. Bij de moedergroep voegden zich al snel andere mondige bewoners. De bewoners van deze oude wijken lieten zich niet langer meer overrompelen door saneringsplannen en voerden actie voor behoud van de wijk. Uit onvrede met de technocratische aanpak van de gemeente, eisten bewoners van het Oude Westen inspraak. Een algehele herwaardering van oude wijken voedde bovendien de actiebereidheid van de bewoners. Het Oude Westen werd in het bijzonder gekoesterd omdat zich daar het uitgaansleven had geconcentreerd dat aan de bruisende vooroorlogse binnenstad herinnerde. Sanering zou een einde maken aan de bijzondere sfeer in dit deel van de stad.

De in 1970 opgerichte bewonersorganisatie Aktiegroep Het Oude Westen vervulde een voortrekkersrol in de stadsvernieuwing. De actiegroep oefende druk uit op de gemeente om een actief stadsvernieuwingsbeleid te voeren. Met subsidie van de gemeente liet de actiegroep onderzoek uitvoeren naar de woonomstandigheden in de wijk. De lijst met geconstateerde problemen was lang. Alle problemen waren terug te voeren op het intensieve ruimtegebruik dat door de hoge bebouwingsdichtheid werd veroorzaakt en de slechte kwaliteit van de woningen.

Als randvoorwaarden voor de stadsvernieuwing stelde de Aktiegroep Het Oude Westen:

- aanwijzing van het Oude Westen tot te rehabiliteren gebied;
- woningdifferentiatie (voor zowel nieuwbouw als vernieuwbouw);
- gesubsidieerde woningbouw opdat bewoners in de wijk kunnen blijven wonen;
- menging woon- en werkgelegenheid;
- concentratie bedrijvigheid in noordwesten (Weena);
- wijkgericht voorzieningen;
- wijkpark bij Odeon;
- doorgaand verkeer mijden;
- geen intensivering van het openbaar vervoer;
- oplossing parkeerprobleem door middel van parkeergarages ingepast in woonomgeving.

1970 - Ons rekonstruktieplan

Het Oude Westen als rehabilitatiewijk

Door de gemeenteverkiezing in 1974 kregen de progressieve partijen de absolute meerderheid in de raad. De stadsvernieuwing kreeg met Jan van der Ploeg een eigen wethouder. Het stadsvernieuwingsbeleid stond diametraal tegenover de saneringsplannen van de voorgaande decennia. In plaats van een utopisch idee van de toekomstige stad kwam de analyse en de waardering voor de bestaande stad. De stadsvernieuwingsgebieden zouden hun woonfunctie behouden.

De stadsvernieuwing kende een brede programmatische aanpak met de nadruk op functiemenging: de integratie van verschillende woonvormen, bedrijvigheid (en het terugdringen van overmatig hinderlijke bedrijvigheid) en voorzieningen in de buurt én in de afzonderlijke projecten.

Een belangrijk uitgangspunt van de vernieuwing was de maatschappelijke behoefte; een goede woning in een goede leefomgeving met speciale aandacht voor de laagst betaalden. Socialisering van het woningbezit zou de woningmarkt beheersen. Dat hield in dat de gemeente op grote schaal particuliere huurwoningen aankocht om de uitverkoop van en speculatie met woningen te voorkomen. De gemeente zou de aangekochte woningen overdragen aan woningcorporaties, die zorg zouden dragen voor goed onderhoud, een behoorlijk kwaliteitsniveau, betaalbare huren en zorgvuldige distributie.

Om de sociale uitvoerbaarheid van de stadsvernieuwing te kunnen garanderen, streefde men een werkwijze na van een geleidelijke en gefaseerde aanpak.

De stadsvernieuwing leunde op vier pijlers: projectgroeporganisatie, socialisatie van het woningbezit, het principe van 'Bouwen voor de buurt' en het bestemmingsplan. De gemeenteraad bestemde het Oude Westen in 1974 als woonwijk, welke gerehabiliteerd diende te worden. In 1975 kreeg de rehabilitatiewijk het Oude Westen een Projectgroep Stadsvernieuwing, waarin de Aktiegroep Het Oude Westen een meerderheid van stemmen had. Deze organisatiestructuur was vastgelegd in de Verordening Organisatie Stadsvernieuwing (VOS). De gemeente wist uiteindelijk 85 procent van het particulier woningbezit in handen te krijgen en droeg dit bezit over aan de woningcorporaties. Het principe 'Bouwen voor de buurt' kreeg gestalte door betaalbare huren van gerenoveerde en nieuwe woningen te vragen, en een systeem waarbij 85 procent van de beschikbare woningen werd toegewezen aan de woningzoekenden binnen de wijk. Het bestemmingsplan vormde het juridische contract tussen de wijk en de gemeente.

'Ons Reconstructieplan'

Aangemoedigd door de golf van naoorlogse saneringsplannen, nam de Rotterdamse Kring van de BNA in 1968-1970 het Oude Westen als onderwerp van een casestudy. Hieruit ontwikkelden zich vijf plannen, waarvan er vier pasten in de bestaande saneringsplannen en één de bestaande situatie als uitgangspunt had genomen. In 1970 werd dit afwijkende plan van architecten Pietro Hammel en Nico Witstok (zelf bewoners van het Oude Westen) door de actiegroep als 'Ons Reconstructieplan' geadopteerd.

Het plan bestond slechts uit twee tekeningen: een bestemmingsplan en een verkeersplan. Het bestemmingsplan legde de vorm van de openbare ruimte en de bestemming van de gronden vast. Het verkeersplan reguleerde het autoverkeer en daarmee het gebruik van de openbare ruimte. De bebouwingsvormen waren in geen van beide tekeningen vastgelegd. Opvallend is de paarse kleur van de plankaart. In een traditioneel bestemmingsplan vertegenwoordigt de paarse kleur de functie gemengde bebouwing. Hammel en Witstok namen het functioneren van de bestaande stad als uitgangspunt. In de organische stad kwamen de functies langzaam tot ontwikkeling binnen de stedelijke situatie, niets lag vooraf vast.

Stedenbouwkundige vernieuwing bestond uit de nadruk op de betekenis van de sociaal-culturele voorzieningen die in het centrum van de wijk waren gesitueerd. Een stelsel van openbare ruimten en voorzieningen vormde de stedenbouwkundige structuur. Aan de bestaande ruimtelijke structuur van lange noord-zuid lopende straten werden dwarsdoorbraken toegevoegd. Deze dwarsdoorbraken kregen veelal de vorm van een plein met voorzieningen. Het belangrijkste wijkcentrum was het gebouw Odeon. De dwarsdoorbraken vormden een dwarsverbinding die als een centrale route vanuit de binnenstad door het Oude Westen naar Middelland liep.

1970 - Reconstructieplan-verkeersplan

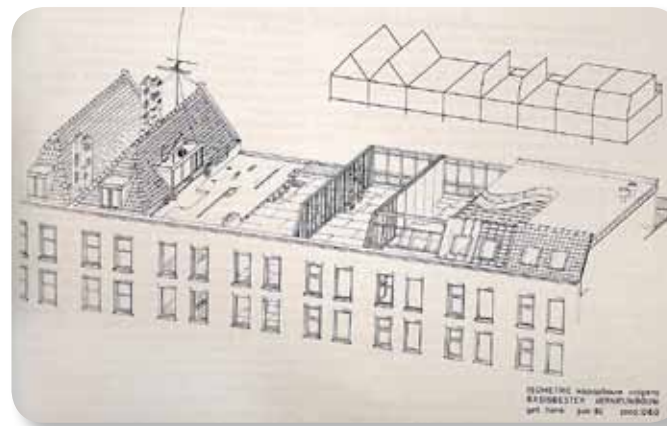
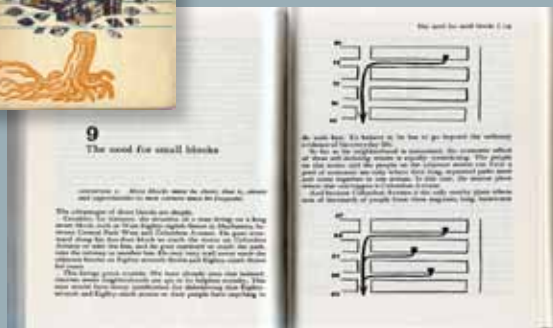
1970 - Reconstructieplan-bestemmingsplan

1982-1989 - Nieuwe looproutes

1961 - "The Death and Life of Great American Cities" Jane Jacobs

Buitenlandse intellectuele stellingnames oefenden destijds een vergaande invloed uit op de op de vernieuwingsbeweging. In de jaren zestig kwam eerst in de Verenigde Staten en later ook in Europa in toenemende mate aandacht voor het sociaalvisuele aspect van de gebouwde omgeving. Jacobs had fundamentele kritiek op cityvorming en functiescheiding in de stedenbouw. Volgens Jacobs vormen een hoge bevolkingsdichtheid en een gemengd grondgebruik de belangrijkste ingrediënten voor stedelijkheid. In haar boek beschrijft Jacobs de noodzaak van kleine bouwblokken ter vergroting van de stedelijke dynamiek.¹

Jacobs legt verband tussen de dwarsverbinding en de informele stedelijke functies. Het principe van de dwarsverbinding is rechtstreeks in het Oude Westen overgenomen.

Ook in Nederland bestonden in de vroege jaren zestig vernieuwende inzichten. De architecten die zich aan de Forum-groep hadden verbonden, streefden het adagium 'de steden zullen dorpsgewijs bewoond worden' na. De Forum-groep beschouwde de straat als een vorm van samenleven, als een ontmoetingsruimte van de omwonenden en als de huiskamer van de buurt. De intellectuele stellingnames concentreerden zich meer op de herwaardering van de buurt dan op de herwaardering van de stad. De Nederlandse vernieuwingsbeweging had lange tijd antistedelijke aspecten.

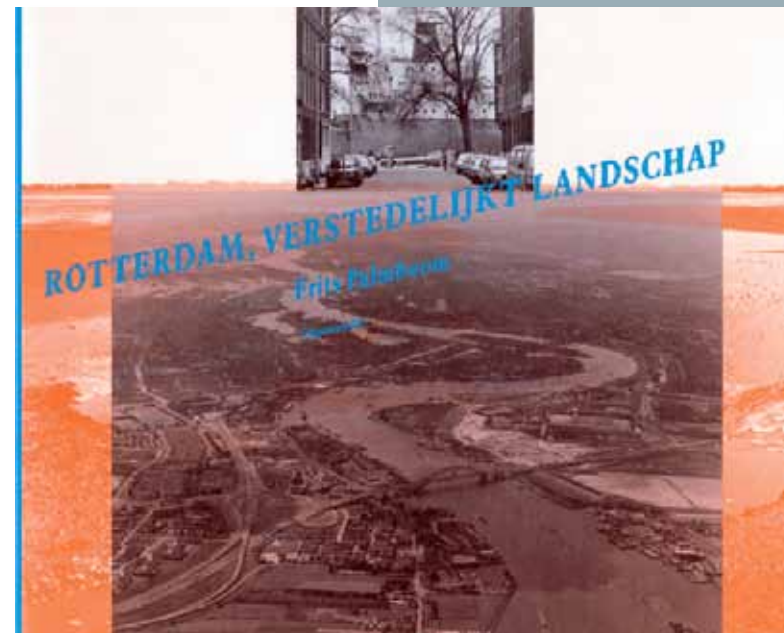
¹ Hoofdstuk 9 'The need for small blocks' in: J. Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York 1961

Stedelijke vernieuwing

Na de sociaalruimtelijke theorieën won het stadsmorfologisch onderzoek steeds meer terrein. Aldo Rossi, pionier van het stadsmorfologisch onderzoek, legde in *L'architettura della città* (1966) de nadruk op de structuren en de vormen van de stad, die relatief onafhankelijk zijn van functionele veranderingen en tijdgebonden trends. In 1987 onderzocht Frits Palmboom Rotterdam op vergelijkbare wijze met zijn studie Rotterdam, verstedelijkt landschap. Uit Palmbooms onderzoek blijkt hoe sterk de landschapspelijke ondergrond doorspeelt in het Rotterdamse verstedelijkingspatroon. De stad is ruimtelijk georganiseerd langs enkele taaie structuren en lijnen. Palmboom spreekt van een systeem van open verstedelijking waarin geen wezenlijk verschil tussen stand en land bestaat. De stad groeit op deze manier vanuit de linten in de richting loodrecht daarop. Met name ten westen van de stadsdriehoek gebeurde dit systematisch. Palmboom verklaarde met zijn onderzoek waarom het streven van Rose en De Jongh om de stad een compacte contour te geven, schipbreuk had geleden. Door de grote aandacht van de stadsvernieuwing voor het binnengebied raakte het Oude Westen naar binnen gekeerd. In de loop van de jaren tachtig werd het beleid van stadsvernieuwing omgeboogen naar stedelijke vernieuwing, waarbij een diffuse structuur van openbare ruimten en voorzieningen werd uitgewerkt. Deze structuur kreeg een grotere verwevenheid met de 'taaie lijnen' van Frits Palmboom: de stadsstraten Nieuwe Binnenweg en West-Kruiskade. Vier uiteenlopende projecten werden ingezet om het binnengebied van het Oude Westen bij de stad te betrekken. De kleinere projecten zoals het jongeren centrum Eksit dat de voormalige bioscoop Arena aan de West-Kruiskade betrok en het Centrum voor Beeldende Kunst (CBK) met artotheek dat zich in de voormalige autoshowroom aan de Nieuwe Binnenweg vestigde, waren voorzieningen van bovenwijks niveau. De grotere projecten zoals het wijkpark en het Kruisplein waren wijkvoorzieningen met een stedelijke functie en dito uitstraling. Het wijkpark dat in 1988 werd aangelegd op het terrein van het gesloopte rooms-katholieke verzorgingstehuis Simeon en Anna was een wijkvoorziening die zowel vanuit de Gouvernestraat als de West-Kruiskade toegankelijk is en door zijn ligging min of meer een stadspark is. Het Kruisplein aan het begin van de West-Kruiskade bood in 1980 een locatie voor nieuwbouw.

1966 - "L'architettura della città" - Aldo Rossi

1987 - "Rotterdam verstedelijkt landschap" Frits Palmboom

1988 - Bureau West 8

Hiërarchie openbare ruimte met 6 milieus:
 de straat
 het plein
 de dwarsverbinding
 het wijkpark
 het binnenterrein
 het schoolplein

Omdat het Kruisplein een nadrukkelijk stedelijk karakter heeft, werd een prijsvraag uitgeschreven. Architectenbureau Mecanoo won de prijsvraag met een gebouwencomplex dat huisvesting biedt aan nieuwe, niet-traditionele grootstedelijke huishoudens met bedrijfs- en winkelruimte op de begane grond.

Met name de inrichting van het Kruisplein zette de toon voor de te verbeteren relatie tussen het binnengebied en de stadsstraten. Na het Kruisplein volgden de aanleg van het Tiendplein, het Zijdewindeplein en het Rijnhoutplein. De pleinen zijn direct aan of achter de West-Kruiskade en de Nieuwe Binnenweg aangelegd, zodat ze een overgangszone vormen tussen de stadsstraten en het binnengebied.

Landschapsarchitectenbureau West 8 maakte in 1988 een plan voor de herinrichting van de openbare ruimte van het Oude Westen. West 8 constateerde dat de inrichting te gelijkmatig was, waardoor het Oude Westen in ruimtelijk opzicht een chaotische indruk maakte. West 8 introduceerde een ruimtelijke en functionele hiërarchie voor de verschillende openbare ruimten. De belangrijkste ruimten zijn de straat, het plein en de dwarsverbinding. Voor de inrichting van de straat zijn logica en continuïteit onontbeerlijk. De inrichting van het plein moet bijdragen aan de ruimtelijke identiteit. De dwarsverbinding moet gaan functioneren als trottoir en als zodanig worden ingericht. De dwarsverbinding werd door dit onderzoek een belangrijke schakel binnen het ruimtelijke systeem van het Oude Westen.

In aansluiting op het voorstel van West 8 heeft de afdeling Beeldende Kunst in de openbare ruimte van het CBK kunstenaar Lon Pennock gevraagd een kunstplan te maken. Pennock beschouwde de dwarsverbindingen als de meest extreme ruimten in het Oude Westen en besloot deze ruimten te accentueren met kunstwerken.

Deel 2

Kenmerken stedenbouw + architectuur

Open verstedelijkingssysteem

Het Oude Westen is een uitbreidingswijk die niet volgens een integraal stedenbouwkundig ontwerp tot stand gekomen. Plattegronden uit de tweede helft van de negentiende eeuw laten enkele bebouwde percelen in de Coolsche polder zien waarvan de bouwdatum niet te achterhalen valt en waar geen plan of ontwerp aan ten grondslag heeft gelegen. In het laatste decennium van de negentiende eeuw werden de lege terreinen tussen deze bebouwde percelen opgevuld door middel van particuliere stratenplannen die onderling geen samenhang vertoonden. Ondanks het ontbreken van een integraal ontwikkelingsplan, heeft het Oude Westen een consistent bebouwingsbeeld. Dit beeld bestaat uit compacte laagbouw aan smalle, lange straten en korte dwarsstraten. Deze consistentie ontleent de wijk aan de middeleeuwse polderstructuur en de pragmatische instelling van de negentiende-eeuwse bouwondernemers.¹

Het Oude Westen ontwikkelde zich volgens een open verstedelijkingssysteem vanuit de bestaande polderverkaveling. Omdat de grond erg drassig was, lagen de sloten die het veen ontwaterden dicht opeen. Door het fijnmazig stelsel van sloten had de Coolsche polder smalle, diepe kavels. Zo werd een maximaal landbouwareaal ontsloten vanuit een minimum aan dijken of kaden. Deze dijken en kaden manifesteerden zich als linten in het open landschap. Door de loodrechte ligging van de sloten op de linten, ontstond een kamstructuur waarbij de ruggengraat vormen. Het patroon van kavels, sloten en wegen vormt een hecht systeem met een grote veerkracht omdat het in al zijn eenvoud vele functies tegelijk vervult. De sloten zorgen voor ontwatering, vormen de afscheiding van de kavels en bieden een netwerk voor vervoer over water. De kavels zijn een waterhuishoudkundige eenheid en een bezitseenheid. De wegen ontsluiten en verbinden de kavels onderling en met de omgeving. Het systeem biedt grote speelruimte door de mogelijkheid van opdelen en samenvoegen en kan bovendien een groot scala aan bestemmingen in zich opnemen.

1903 - Plattegrond van Rotterdam en de Coolsche polder

¹ In *Rotterdam, verstedelijkt landschap* (1987) onderzocht Frits Palmboom het verstedelijkingssysteem van Rotterdam. Palmbooms onderzoek toont het verband tussen stedenbouwkundige ontwikkelingen en de pragmatiek van de occupatiegeschiedenis van Rotterdam.

Gouvernestraat

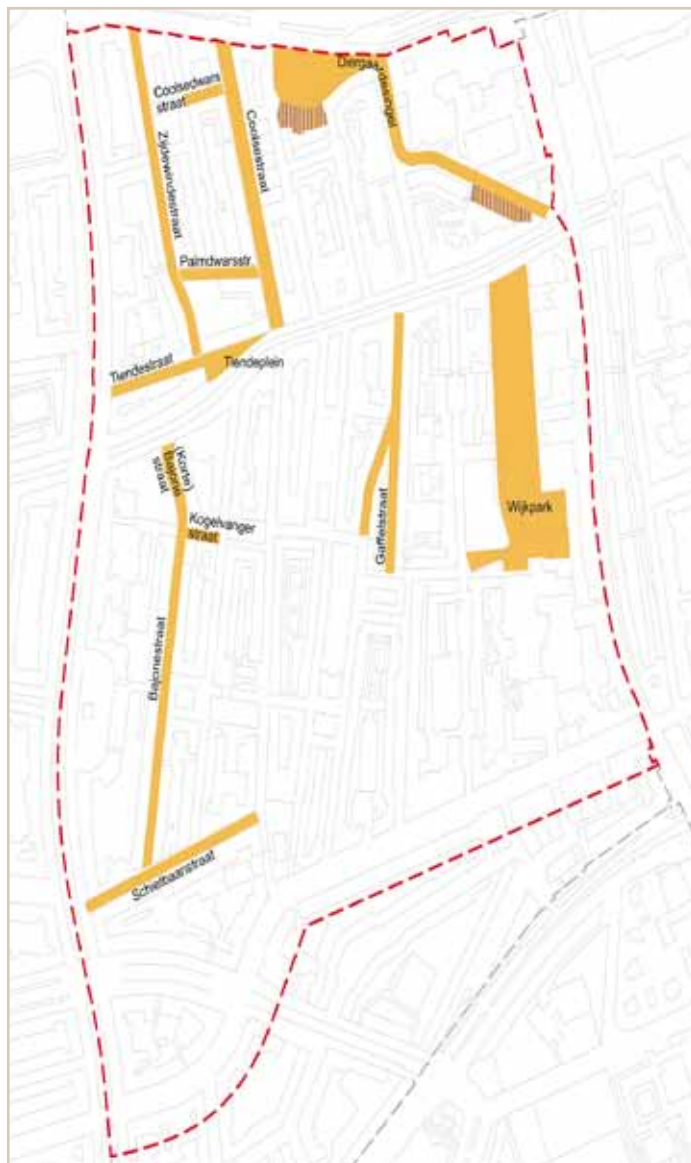
Sint-Mariastraat

Ook verstedelijking kan zich binnen dit systeem ontwikkelen. Een dergelijk verstedelijkingssysteem is een open systeem. Het heeft geen overkoepelend plan nodig en kan verlopen aan de hand van verspreide initiatieven en particulier grondbezit. De stad groeit vanuit de linten in de richting loodrecht daarop.

Zo ontstaat een structuur van straten met langwerpige, gesloten bouwblokken. Er is bij het open verstedelijkingssysteem geen wezenlijk verschil tussen stad en land. De stad wordt niet begrenst, zodat uitbreiding moeiteloos vanuit het open verstedelijkingssysteem door kan gaan.

Het Oude Westen heeft een stedenbouwkundige structuur waarin een aantal kenmerken van het landschap zich herhaalt. Op het polderverkavelingssysteem ontwikkelde zich een fijnmazig stelsel van straten. De hiërarchie in het stelsel wordt bepaald door de Nieuwe Binnenweg en de West-Kruiskade; respectievelijk aangelegd op de Coolsche Binnenweg en langs de Middelwatering. Deze linten zijn geen dijken of kaden, maar een verbindingsweg tussen Rotterdam en Delfshaven en een watering. Het binnenwerk van het Oude Westen bestaat uit lange, smalle straten die loodrecht op de Nieuwe Binnenweg en de West-Kruiskade/Middellandstraat staan. Tussen de lange zijn korte dwarsstraten aangelegd. Er zijn geen lange straten die evenwijdig aan de linten lopen, want dan zouden vele kavels – en daarmee vele eigendommen – doorkruist moeten worden. De meeste dwarsstraten die in de negentiende eeuw zijn aangelegd, liggen op voormalige grenzen tussen de polderpercelen. Dit geldt voor de Drievriendendwarsstraat, Singelstraat, Akeleistraat, Gouvernedwarsstraat, Gaffeldwarsstraat, Van Speykdwarsstraat en Adrianadwarsstraat.

Bijzonder ruimten

Bijzondere ruimten

Binnen het rigide stelsel dat zich op de middeleeuwse polderverkeveling baseert, bevinden zich een aantal stedenbouwkundige ruimten waarvan het ontstaan zich geheel niet of niet direct aan de hand van de landschappelijke ondergrond laat verklaren.

Diergaardesingel

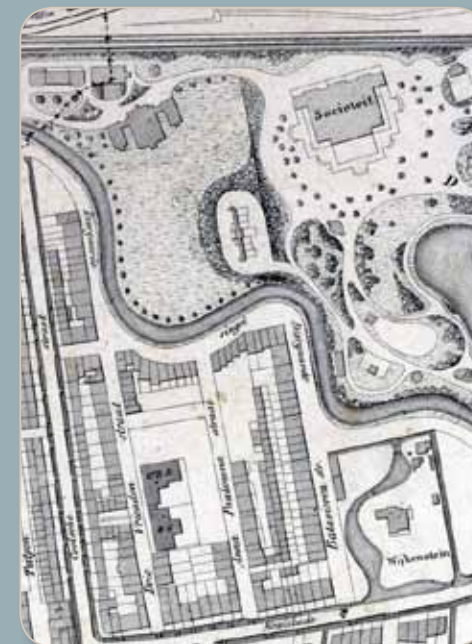
De uit 1884 daterende huizenrij in halve ellipsvorm aan de Diergaardesingel was gerelateerd aan het vloeiende verloop van de in 1862 gegraven singel. Dit frivole stedenbouwkundig motief strookte met de bedoeling van G. J. de Jongh om de singels met fraaie bebouwing te flankeren.

Coolsche Dwarstraat en de Palmstraat

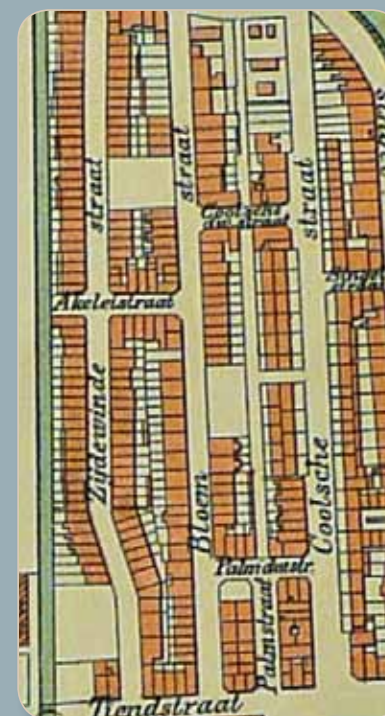
De Coolsche Dwarstraat en de Palmstraat zijn twee negentiende-eeuwse dwarsstraten die niet op een perceelsgrens zijn aangelegd. Tussen de Coolsche Straat, de Palmstraat en de Bloemstraat werden tussen 1892-1895 de Coolsche Dwarstraat en de Palmstraat aangelegd. De Coolsche Dwarstraat op twee nog onbebouwde percelen. Voor de Palmstraat moest echter bebouwing wijken die zeer waarschijnlijk van slechte kwaliteit was.

Coolsestraat

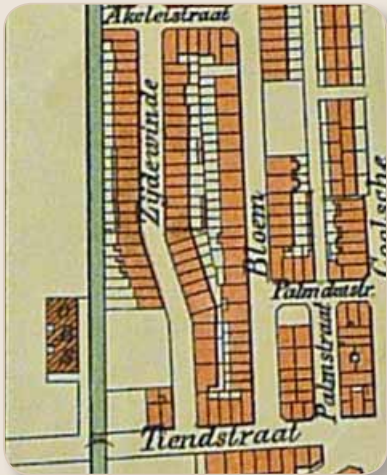
De Coolsestraat is verhoudingsgewijs breder dan de overige noord-zuid lopende straten in het Oude Westen. De Kruiskade was langs de Middelwatering doorgetrokken tot aan de voormalige gemeentegrens, de huidige Coolsestraat. Aan weerszijden van de West-Kruiskade en de Coolsestraat lagen kavelsloten. De zijstraten van de West-Kruiskade en de percelen aan de Coolsestraat waren middels bruggen toegankelijk. Nadat de sloten in de jaren 1886-1892 waren gedempt, verkreeg de Coolsestraat haar huidige breedte.

Diergaardesingel en Coolsestraat

Coolsche Dwarstraat en de Palmstraat

Zijdewindestraat

Zijdewindestraat

Voor de annexatie van Delfshaven (1886) waren ten westen van de Coolsche Straat de Tulpenstraat, de Rozenstraat en de Leliestraat reeds getraceerd. Later kregen deze straten de namen Palmstraat, Bloemstraat en Zijdewindestraat. De onderlinge afstand tussen de straten was echter onvoldoende om woningen te bouwen, tenzij de woningen rug-aan-rug werden gebouwd. Om een woonblok met een binnenterrein te kunnen bouwen, kwam de Palmstraat grotendeels te vervallen. Enkele percelen bij de West-Kruiskade waren echter al bebouwd. Deze bebouwing kon blijven staan, waardoor uiteindelijk een klein gedeelte van de getraceerde Palmstraat behouden bleef. Om het woonblok tussen de Bloemstraat en de Zijdewindestraat van een binnenterrein te kunnen voorzien, moest de Zijdewindestraat enkele meters westwaarts worden verlegd. Aangezien ook aan de Zijdewindestraat, nabij de West-Kruiskade/Middellandstraat, enkele percelen al waren bebouwd, werd de Zijdewindestraat pas voorbij de bestaande bouw verlegd. Dit verklaart de knik in de straat ter hoogte van het huidige Zijdewindeplein.

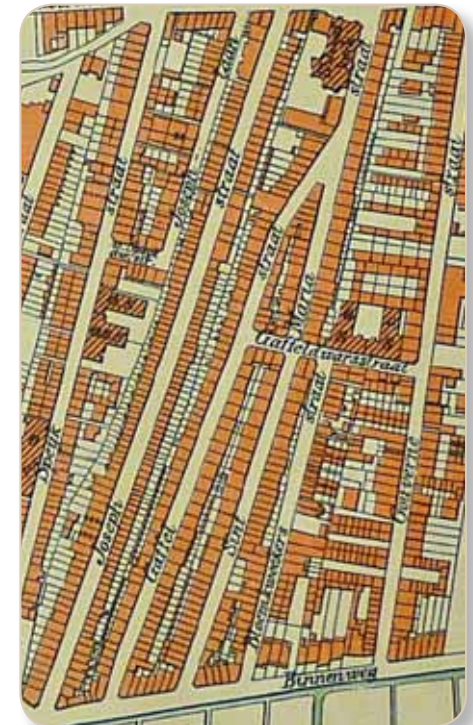
Gaffelstraat

Tiendplein

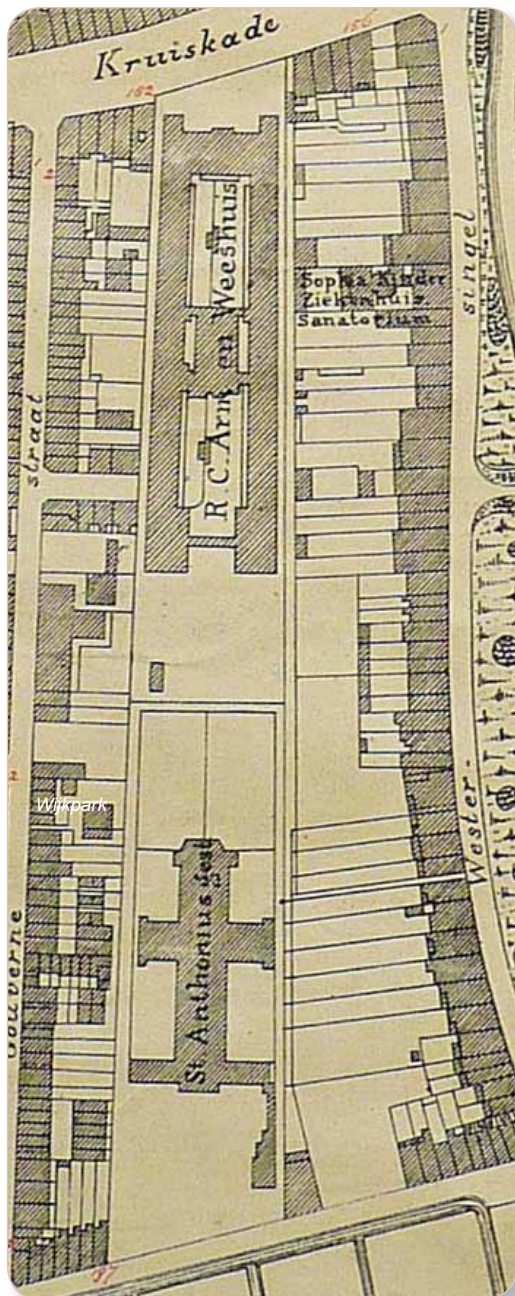
Het verloop van de Middelwatering was ter hoogte van de Coolsche Straat geknikt en boog af in zuidwestelijke richting. De getraceerde Tulpenstraat, Rozenstraat en Leliestraat werden niet doorgetrokken tot aan de Middelwatering, maar tot een getraceerde straat waardoor het tracé van de West-Kruiskade recht zou blijven. Uiteindelijk werd het verlengde van de West-Kruiskade, de Middellandstraat, langs de Middelwatering aangelegd. Het rechte tracé werd de Tiendstraat. Het terrein tussen de Tiendstraat en de Middellandstraat werd bebouwd, waardoor een wigvormig restruimte overbleef: het Tiendplein.

Gaffelstraat

Aan weerszijden van de Sint-Josephkerk waren op oude poldersloten de Josephstraat (1870) en de Sint-Mariastraat (1892) aangelegd. De polderkavel tussen de voormalige sloten had een gerende vorm die bij de West-Kruiskade breed genoeg was voor de bouw van een kerk met pastorie, maar bij de Nieuwe Binnenweg erg breed was. De particuliere bouwondernemer H.J. Egelie voegde een extra noord-zuidlopende straat in: de Gaffelstraat. Hij liet de Gaffelstraat achter de Sint-Josephkerk van de Sint-Mariastraat afsplitsen, waardoor de zogenaamde gaffelvorm in het stratenplan is ontstaan.

Tiendplein

Locatie huidig wijkpark

Korte Bajonetstraat, Kogelvangerstraat en Bajonetstraat

Het verloop van de Korte Bajonetstraat, Kogelvangerstraat en de Bajonetstraat volgt een voormalige grens tussen twee polderperceelen waardoor het de vorm van een bajonet heeft gekregen. Vanwege de ligging van het oefenterrein van het Korps Koninklijke Scherpschutters kwam de Bajonetstraat enkele meters westwaarts te liggen, zodat de westzijde van de Bajonetstraat met woningen kon worden bebouwd.

Wijkpark

Het huidige wijkpark is aangelegd op het terrein tussen de Westersingel en de Gouvernestraat. Over dit terrein liep tot 1886 de gemeentegrens tussen Rotterdam en Delfshaven. Het terrein viel onder het bestuur van de gemeente Rotterdam dat het sinds het midden van de negentiende eeuw benutte voor het Gestigt voor ongeneeslijke zieken, het latere Sint-Antoniusgesticht. In 1907 kreeg het gesticht een nieuw gebouw. Naast het gesticht werd in 1908-1910 de Oudkatholieke Paradijkerk gebouwd. Aan de West-Kruiskade verrees in 1902 het rooms-katholieke verzorgings-tehuis Simeon en Anna

Terrein tussen de Schietbaanstraat en de Nieuwe Binnenweg

De Coolsche Binnenweg volgde het tracé van de huidige Nieuwe Binnenweg, Schietbaanstraat en Schietbaanlaan om vervolgens af te buigen naar de haven van Delfshaven. Voor een efficiënter verloop van de verbindingsweg werd het tracé in 1876-1879 gestrekt. Hierdoor ontstond een wigvormig terrein tussen de Schietbaanstraat en de Nieuwe Binnenweg. Het terrein leende zich voor de bouw van een weeshuis (1886), een kinderziekenhuis (1889), een Katholiek Apostolische kerk (1888) en een schoolgebouw (1891).

Korte Bajonetstraat

Schietbaanstraat

Doorbraken t.b.v. routing

Dwarsroute

Tijdens de stadsvernieuwing is een dwarsroute gecreëerd. Deze dwarsroute wordt gevormd door de bestaande dwarsstraten en tot pleintjes verbreedde dwarsstraten zoals de Gaffeldwarsstraat (G.J. Sterkmanplein) en de Akeleistraat (tussen de Zijdewindestraat en de Bloemstraat). Om de dwarsroute compleet te maken, waren doorbraken noodzakelijk. Toch bleven deze doorbraken tot een minimum beperkt: de Palmdwarsstraat werd tot de Zijdewindestraat doorgetrokken, tussen de Kogelvangerstraat en de Van Speykdwarsstraat werd een verbinding gerealiseerd, de Doorbraak en het Toni Koopmanplein vormen samen een verbinding tussen de Van Speykstraat en de Gaffelstraat.

Nieuwe pleinen bij Nieuwe Binnenweg en de West-Kruiskade

Het Zijdewindeplein en het Rijnhoutplein werden in de tweede fase van de stadsvernieuwing aangelegd om het binnenwerk van het Oude Westen meer met de stad te verbinden.

Zijdewindeplein

Rijnhoutplein

Bebouwing

Het Oude Westen raakte in de periode 1860-1914 volledig bebouwd. Tussen 1886 en 1901 was de lust tot bouwen het grootst. Een groot deel van de oorspronkelijke negentiende-eeuwse bebouwing is in de loop der tijd vervangen; eerst in de jaren tussen de twee wereldoorlogen, vervolgens in de jaren van de stadsvernieuwing. Toch is relatief veel oorspronkelijke bebouwing bewaard gebleven. Niet alleen uit de negentiende eeuw, maar ook uit de beginjaren van de twintigste eeuw en het interbellum. De bebouwing van het Oude Westen heeft zodoende een sterke historische gelaagdheid gekregen. Deze gelaagdheid kon ontstaan en behouden blijven doordat de ingrepen zich aldoo naar het open verstedelijkingsstelsel schikten. In de lange, smalle straten en de dwarsstraten staat bebouwing uit verschillende perioden zij aan zij. In de opeenvolgende perioden is goed te zien dat de korrel van de woningbouwprojecten steeds groter wordt: van het individueel vormgegeven pand tot een compleet bouwblok. Door de handhaving van het negentiende-eeuwse stratenpatroon – in wezen de middeleeuwse polderstructuur – is het Oude Westen echter altijd een wijk met compacte laagbouw gebleven met een zeer intensief ruimtegebruik.

Eerste generatie: 1860 – Eerste Wereldoorlog (1914)

- In de eerste bouwgeneratie zijn panden in reeksen gebouwd; de zogenaamde revolutiebouw. Een reeks kon uit twee of drie panden bestaan, maar ook uit een veel groter aantal.
- Kenmerkend voor revolutiebouw is het seriematige karakter van de bebouwing. De panden hebben een overwegend identieke gevelgeleding en ornamentiek. Elk pand is echter als individueel pand herkenbaar door de gevelindeling met gekoppelde entrees, individuele kappen en soms met een eigen top- of trapgevel om de eentonigheid van de seriematige revolutiebouw te doorbreken.
- De bouwhoogte varieert van twee tot drie bouwlagen, soms uitgevoerd met souterrain.
- de nokrichting loodrecht op de straat. Veel individuele kappen zijn tijdens de stadsvernieuwingsperiode vervangen door een gezamenlijke kapopbouw.
- De gebruikelijke gevelgeleding is drieledig en heeft een basis, een gevel en een gevelbeëindiging.
- Omdat de panden met een woonfunctie zonder uitzondering gestapelde woningen zijn, bevinden zich op de begane grond meerdere deuren (vaak gekoppeld): een deur voor de benedenwoning en een deur voor de bovenwoning of meerder bovenwoningen.
- De meeste panden zijn gebouwd in de stijl van de neorenaissance. Hoewel vaak ook invloed van het neoclassicisme zichtbaar zijn en de architectuur van deze panden als eclectisch is op te vatten.
- Voor de neorenaissance greep men terug op motieven uit de Hollandse renaissance. De kenmerken van de neorenaissance zijn de rode bakstenen gevels in combinatie met wit gepleisterde speklagen, top- en trapgevels als gevelbeëindiging, boogvelden boven de vensters, vensterbekroningen met wit gepleisterde aanzet- en sluitstenen in verschillende decoratieve uitvoeringen.
- Gebruikelijk werden de kenmerken van de neorenaissance gecombineerd met neoclassicistische motieven zoals witgepleisterde rustica, cordonlijsten en lijstgevels. De houten lijsten ter beëindiging van de gevel bestaat uit een fries en een plansiergoot. De lijsten zijn zowel eenvoudig en onbewerkt als uitbundig gedecoreerd.

- De panden die in de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn gebouwd, laten voorzichtig invloed zien van de Jugendstil en het rationalisme. De gevelbeëindiging neemt een meer gevarieerde vorm aan en heeft vaak een natuurstenen afdekking, de ornamentiek is abstracter en bestaat veelal uit een gevarieerdere toepassing van baksteen, de vensters worden vaak bekroond met natuurstenen lateien op hoekblokken.
- Het Oude Westen had veel buurtwinkels. Deze zijn herkenbaar aan de houten puien met grote etalageramen. De meeste winkels staan verspreid over de wijk en verspreid in de straat. De hoeken van de lange straten en de dwarsstraten werden benut voor hoekwinkels. De situering op de hoek was in economisch opzicht strategisch in een wijk met lange straten en weinig dwarsverbindingen. Bovendien was aan de achterzijde geen ruimte voor een tuin, waardoor hoekpanden minder geschikt waren als woning. De winkelpuizen hebben in deze gevallen een tweezijdige oriëntatie en een entree in de afgeschuinde gevel op de hoek.
- De panden bestonden uit meerdere woningen. Meestal zijn er evenveel woningen als bouwlagen. De woningen behoren tot het type alkoofwoning. Kleine woningen met alkoven en keukenkamers.
- Sporadisch valt in het Oude Westen een individueel vormgegeven pand waar te nemen. Deze individuele panden hebben meestal een speciale functie. Individuele panden die alleen de functie van woonhuis of winkelwoning hebben, maakten deel uit van een reeks panden en is als enige van de reeks bewaard gebleven.

Tweede generatie: interbellum 1918-1940

- In de tweede bouwgeneratie zijn meerdere panden tegelijk gerangschikt achter een doorlopende gevelwand. Door de erkers en de entrees is aan de gevel nog wel afleesbaar uit hoeveel woningen het ensemble bestaat.
- De bouwhoogte is zonder uitzondering vier bouwlagen.
- De woningen delen een plat dak of een gezamenlijke kap met de nokrichting evenwijdig aan de straat. In veel gevallen gaat het om een plat dak met een steil dakschild aan de voorzijde.
- De gevel is als één geheel opgevat, wordt nauwelijks geled en heeft een doorlopende lijst ter beëindiging van de gevel; soms bestaat er, vanwege de bedrijfsruimte op de begane grond, onderscheid tussen de onderbouw met één of meerdere entrees en een bovenbouw met erkers.
- Omdat de panden met een woonfunctie zonder uitzondering uit gestapelde woningen bestaan, bevindt zich op de begane grond een entree voor de benedenwoning of bedrijfsruimte en een entree voor de bovenwoningen.
- De meeste panden zijn gebouwd in de stijl van het traditionalisme of de Rotterdamse School. Beide stijlen kenmerken zich door een sobere uitstraling vanwege het eenvoudige metselwerk en de afwezigheid van ornamentiek. Het traditionalisme is een antistedelijke bouwstijl die zich kenmerkt door de geslotenheid van de gevel en steile kappen. De Rotterdamse School is een stedelijke stijl en zeer geschikt voor de vormgeving van hele bouwblokken. Het is een strakke, niet-frivole variant op de Amsterdamse School met grote vensteropeningen en platte daken.
- Een enkel pand is vormgegeven in de stijl van het expressionisme. Deze stijl kenmerkt zich door baksteenornamentiek en expressief metselwerk.
- De panden bestonden uit meerdere woningen. Vaak evenveel woningen als bouwlagen. Het is niet duidelijk tot welk type de woningen behoren, maar de alkoofwoning werd in deze tijd nog steeds gebouwd.
- Met name in de Gouvernestraat en nabij de stedelijke linten West-Kruiskade/Middellandstraat en Nieuwe Binnenweg hebben de panden uit deze bouwgeneratie meestal bedrijfsruimte op de begane grond.

Derde generatie; stadsvernieuwing 1978-1990

- In de derde bouwgeneratie zijn woningbouwcomplexen als bouwblok vormgegeven. De complexen omvatten meestal meerdere bouwblokken en straten.
- De binnenterreinen zijn op verschillende manieren ingericht: plantsoenen, speeltuintjes, verhoogde terrassen en binnenstraten en ondergrondse of half in het maaiveld verzonken parkeergarages waarbij het garagedek geschikt is voor groen of speelruimte, enzovoort.
- De bouwhoogte varieert van drie tot vijf bouwlagen, vaak uitgevoerd met bergruimte op de begane grond (soms in de vorm van een souterrain).
- De woningbouwcomplexen hebben platte daken, soms met dakschilden aan de voorzijde.
- De gevels van de bouwblokken zijn aan alle zijden als één geheel opgevat en worden al dan niet geleed. Complexen met alleen een woonfunctie hebben een ongelede gevel; complexen met een gemengde functie hebben een tweeledige gevel bestaande uit een multifunctionele plint en een bovenbouw met woningen.
- De woningbouwcomplexen bevatten gedifferentieerde woningen voor verschillende huishoudens: voor grote en kleine gezinnen en andere (bijzondere) huisvestingsvormen.
- Veel aandacht is besteed aan de overgang tussen interieur en exterieur, tussen het privédomein en de publieke ruimte. De straatwanden, gevelwanden en gevels krijgen reliëf door onregelmatige verspringingen van de rooilijn en de daklijn, inpandige of uitgebouwde balkons en galerijen, erkers, ingebouwde portieken en uitstulpende trappenhuizen.
- Aandacht voor de openbare ruimte als gevolg van het reliëf van de woningbouwcomplexen. Dit leidt tot versmalling en verbreding van de straat. De binnenterreinen waren oorspronkelijk toegankelijk, wat een nieuwe dimensie aan de publieke ruimte van het Oude Westen gaf.

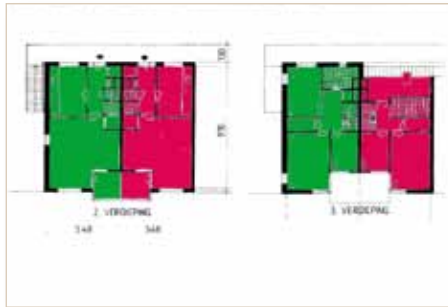
- De bebouwing van de derde generatie wordt gerekend tot de stadsvernieuwing. Hoewel dit geen eigenaam van een bouwstijl is, is de architectuur van de stadsvernieuwing wel onmiskenbaar eigen en herkenbaar door de gevarieerde toepassing van uiteenlopende materialen, diverse vormexperimenten en gewaagde kleurstellingen.
- Binnen de stadsvernieuwingsarchitectuur valt een onderscheid te maken tussen eenvoudige en doelmatige vormgeving en een meer ontwerpgerichte vormgeving die onder invloed staat van architectuurstromingen zoals het neorationalisme en het postmodernisme.

Binnenterreinen

Vooral in de vroegere complexen uit de stadsvernieuwing zijn opgetilde (woon)straten, binnenplaatsen op een parkeerdek of openbare binnenterreinen met speelplekken en groen toegepast. Tegenwoordig zijn veel van deze terreinen alleen toegankelijk voor bewoners, waardoor ze geen deel meer uit maken van het stelsel van straten en pleinen van de publieke ruimte. Soms zijn ze met hekken en deuren afgesloten.

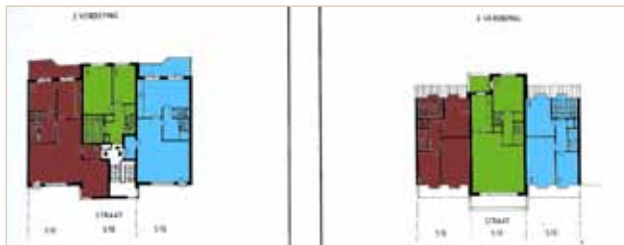
Woningen boven de Asch van Wijckschool aan het Gerrit Sterkmanplein, met de ontsluiting van de woningen via de verhoogde binnenstraat en het wonen aan de straat, Quist en C. van Gent, 1984.

Woningplattengronden

In de woningbouw van de derde bouwgeneratie is veel geëxperimenteerd met woningplattengronden. Woningbouwcomplexen bevatten gedifferentieerde woningen voor verschillende huishoudens.

Kenmerkend voor de complexen is verder de combinatie van een voorziening als een school of een medisch centrum op de begane grond, met woningen op de verdiepingen. De woningen worden dan meestal ontsloten via een verhoogde straat die in het blok ligt. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het complex met de Asch van Wijckschool en het Medisch centrum.

Woningen op de begane grond en de verdiepingen in het Gaffelblok, Van Wijngaarden en Bennehy, 1981 en 1983.

Het Gaffelblok

Het Gaffelblok representeert een andere stap in de ontwikkeling van het woningbouwcomplex. Het Gaffelblok is opgebouwd volgens de methode van het 'kleine-open-gaten-plan'. De hoofdstructuur, dat wil zeggen het ontsluitingsprincipe en de stramienmaten zijn hierin vastgelegd. Vervolgens kon de architect in overleg met bewoners (via inspraakgroepen) de woningen indelen en de afwerking bepalen. Het Gaffelblok is het meest getrouw volgens deze methode gemaakt die mede is ontwikkeld door de architect van het Gaffelblok: Andries van Wijngaarden. Hij nam de zogenaamde U-locatie (met het openbare binnenterrein) voor zijn rekening. De overzijde werd gedaan door P. Bennehy. Omdat dit laatste deel zich in de bestaande structuur voegt, zijn de woningen minder diep zijn, maar is als compensatie een bredere stramienmaat toegepast.

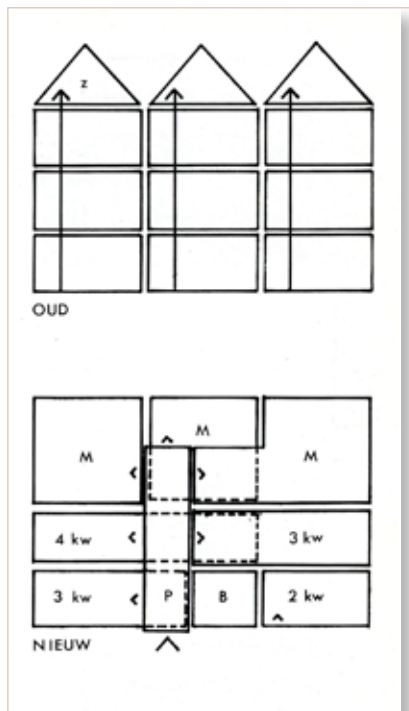
Woningen in een gedeelte van de Bajonetstraat (eerste bouwgeneratie) na de renovatie eind jaren zeventig.
(meer over de Bajonetstraat op pagina 57-59)

Achterzijde bebouwing Bajonetstraat

Renovatie

De renovatiegolf van de bestaande voorraad in de jaren zeventig en tachtig werd ingezet vanuit de doelstelling verbeterde woningen te maken die vergelijkbaar waren met nieuwbouw. De methode die daarvoor veel gebruikt werd was het bij elkaar voegen van drie bestaande panden, waarvan vervolgens alles werd gesloopt, behalve de bouwmuren, vloeren en voorgevels (maar inclusief kap en achtergevel). Daarna werd er opnieuw opgebouwd met verschillende woningtypen als resultaat. In het middelste pand werd het trappenhuis geplaatst (de zogenaamde driepandsontsluiting). Op deze manier ontstond een portiek, die als vergelijkbaar met de ontsluiting van de nieuwe complexen zoals het Gaffelblok werd gezien. Dat betekende: twee- of driekamerwoningen en bergingen op de begane grond, driekamer- en vierkamerwoningen op de eerste verdieping en maisonnettes op de tweede verdieping en de zolderverdieping. De Bajonetstraat is één van de eerste locaties waar renovatie werd toegepast en verschillende vormen van renovatie voorkomen.

Renovatieprincipe voor de woningvoorraad van de eerste bouwgeneratie.

Voorbeelden van renovaties van de vooroorlogse bebouwing

De verschillende bouwgeneraties met de bebouwing van bovengemiddelde waarde binnen de drie dominante bouwgeneraties.

Deel 3

Locaties uitgelicht

Bajonetstraat

Inleiding

De Coolsche polder raakte in de tweede helft van de negentiende eeuw bebouwd binnen het stramien van de polderverkaveling. Hierdoor ontstond het patroon van langgerekte noord-zuid lopende straten met een aantal korte dwarsstraten. De West-Kruiskade vormde een centrale structuur. Historische kaarten laten zien dat de bebouwing van de noord-zuid georiënteerde straten steeds bij de West-Kruiskade is begonnen. Aan de smalle straten ten noorden en zuiden van de West-Kruiskade werden dubbele woningen – bestaande uit een benedenwoning en één of meerdere bovenwoningen – gebouwd. De meeste panden telden twee tot drie bouwlagen en bevatte twee tot drie woningen. Op de hoeken van de straten en de dwarsstraten stonden meestal winkels met bovenwoningen.

Ontstaan

De Bajonetstraat werd als een van de laatste straten in het Oude Westen aangelegd. De Bajonetstraat maakte deel uit van het stratenplan dat de particuliere bouwondernemers M. Vermeer (stukadoor) en C. Janssen c.s. (timmerman) in 1899 en 1901 bij de gemeente indiende.¹ L.J.C.J. van Ravensteyn heeft het stratenplan van Vermeer en Janssen c.s. opgenomen in het overzicht van de voornaamste stratenplannen van particuliere bouwondernemers in zijn boek *Rotterdam in de negentiende eeuw*. De ontwikkeling der stad (1924). Het stratenplan omvatte de straataanleg op het weiland naast de toenmalige schietbaan van het Korps Koninklijke Scherpschutters. Het terrein behoorde tot de firma Abraham van Stolk & Zoonen. Van Ravensteyn meldde het volgende over het stratenplan: "De tien meter brede Bajonetstraat is bebouwd met werkmanswoningen in percelen met twee verdiepingen. Tussen de Adrianastraat en de Bajonetstraat waren twee dwarsstraten geprojecteerd."² Deze dwarsstraten waren de Kogelvangerstraat en de Adrianadwarsstraat. De Bajonetstraat liep via de Kogelvangerstraat in de vorm van een bajonet naar de Korte Bajonetstraat. De woningen in de Bajonetstraat zijn onder andere gebouwd door H. van Delft en W. Berns, P. Hoets, J.B. Jansen, W.D. van de Kamp, B. Kemper en A. van der Schenk, H. Koster, H.G. Lucas, B. en D. Muijs en A.J. van Doorn, G. Schaar en W. van Venrooij, B.H. Verhoogh en Zoon en Gebr. van Zwaal. Over deze bouwondernemers is vrijwel niets bekend.

¹ Datum raadsbesluit 24 augustus 1899, raadsbijlagen 834 van 1899 en 759 van 1901.

² L.C.J.C. van Ravensteyn (1924), 234

Tijdens de stadsvernieuwing, in de jaren 1977-1982 is de Bajonetstraat gefaseerd verbeterd volgens het programma Hoogniveau-renovatie.³ Door samenvoeging verminderde het oorspronkelijke aantal woningen, werd differentiatie in woningsoorten aangebracht en werden de individuele kappen vervangen door een nieuwe kapopbouw per woonblok. Niet alle oorspronkelijke bebouwing bleef gehandhaafd, op enkele plekken in de straat verrees nieuwbouw.

Stedenbouwkundige karakteristiek

- De woningen aan de Bajonetstraat zijn een goed voorbeeld van revolutiebouw die opvalt door een sterk seriematig karakter. De lange lijn wordt benadrukt door de cordonlijsten tussen de begane grond en de tweede bouwlaag, de speklagen, de lateien en de friezen met daklijsten; de massa door de gelijke bouwhoogte van drie bouwlagen, de gemetselde gevels van rode baksteen en de witgepleisterde rustica op de begane grond.
- Ondanks het seriematige karakter van de revolutiebouw, hebben de woningen aan de Bajonetstraat kleine onderlinge verschillen: de hoogte van de puien, cordonlijsten en friezen is niet altijd gelijk, de basis bestaat afwisselend uit witgepleisterde rustica en gemetselde gevels, de lijstgevels wordt regelmatig onderbroken door topgevels. Het homogene gevelbeeld kent hierdoor enige variatie.

³ De 'Hoogniveau renovatie' is een renovatieregeling waarbij een reeks aangesloten panden intern werden kaalgeslagen en binnen de casco's een volledig nieuwe woningdifferentiatie werd gerealiseerd.

- De bouwblokken zijn niet als geheel vormgegeven, maar vaak in reeksen van twee tot vijf panden. Deze aanpak heeft een al te eentonig gevelbeeld weten te voorkomen.
- Het homogene karakter van het gevelbeeld is te danken aan de regelmatige gevelindeling, de gelijke bouwhoogte en de overeenkomstige ornamentiek. Van deze architectonische samenhang gaat grote ensemblewerking uit.
- De hoeken van de bouwblokken bestonden uit winkelwoonhuizen. De entrees van de hoekwinkels bevonden zich veelal in de afgeschuinde hoek van de gevel, waardoor de bouwblokken op de hoek een tweezijdige oriëntatie hebben.
- De Bajonetstraat heeft een eenvoudig profiel van tien meter breedte. De bouwhoogte van drie bouwlagen benadrukt de beperkte breedte van de straat. Het smalle wegdek heeft aan weerszijden trottoirs met parkeerplaatsen. Tussen de parkeerplaatsen staan bomen.
- De inrichting van de openbare ruimte beperkt zich tot minimale middelen. De afgeschuinde hoeken van de bouwblokken aan de dwarsstraten (tegenwoordig ook een plein) benadrukken de kruisingen.

Architectonische karakteristiek

- De drieledig opgebouwde gevels bestaan uit een donkere natuurstenen plint, soms met een pui van witgepleisterde rustica, gemetselde gevels van donkerrode baksteen in staand verband en kruisverband en een houten gevelbeëindiging in de vorm van een fries en een geprofileerde daklijst.
- De woningen zijn vormgegeven in een eclectische stijl die zich kenmerkt zich door de toepassing van zowel motieven uit het neoclassicisme als uit de renaissance. Neoclassicistische motieven zijn de witgepleisterde rustica en de klassieke lijsten ter beëindiging van de gevels. Motieven uit de neorenaissance zijn de top- en de trapgevels, de rode bakstenen gevels in combinatie met wit gepleisterde speklagen, diamantkoppen, aanzet- en sluitstenen in verschillende decoratieve uitvoeringen, de toepassing van meerdere kleuren baksteen als speklagen en boven de vensters.
- De woningen zijn vormgegeven naar typologie van de alkoofwoning. Elke bouwlaag is één woning. Behalve benedenwoningen, heeft de Bajonetstraat ook winkelwoonhuizen en woonhuizen met bergruimte (pakhuizen) en waterstokerijen op de begane grond.

- Volgens de oorspronkelijke opzet bestond de ruimtelijke indeling van de beneden- en bovenwoningen in hoofdzaak uit een smalle beuk met entree, gangen en trappen en een brede beuk met winkelruimte en woonvertrekken. Tussen de woonvertrekken die aan de voor- en achtergevel zijn gelegen, bevinden zich alkoven.

Conclusie

Binnen de nederzettingsgeschiedenis van het Oude Westen is de Bajonetstraat de laatste straat die volgens een particulier stratenplan tot stand kwam. Ook in ruimtelijk opzicht vormt de Bajonetstraat de laatste straat van het Oude Westen. Toen in 1904 de achter de Bajonetstraat gelegen schietbaan van het Korps Koninklijke Scherpschutters werd opgeruimd, kon Rotterdam verder naar het westen uitbreiden. De nieuwe doorgaande weg, de 's-Gravendijkwal, vormt de grens tussen het Oude Westen en de nieuwe uitbreidingswijk Middelland.

De bebouwing aan de Bajonetstraat is in typologisch opzicht een goed voorbeeld van woonhuizen en winkelwoonhuizen die lange tijd kenmerkend was voor het Oude Westen. De woonhuizen en

winkelwoonhuizen van de eerste bouwgeneratie in de Bajonetstraat vormen een herkenbaar stedenbouwkundig en architectonisch ensemble binnen de historische gelaagdheid van het Oude Westen. Hoewel de woningen en winkelwoningen in de Bajonetstraat tijdens de stadsvernieuwing naar de toenmalige eisen en wensen zijn aangepast, vormt deze straat nog een van de weinige straten in het Oude Westen waarvan de bebouwing grotendeels oorspronkelijk is. Deze bebouwing vormt een homogeen straatbeeld dat door variatie in details zoals meerdere soorten van gevelbeëindiging, gevarieerde ornamentiek en kleine verspringingen in hoogte wordt verlevendigd. Het homogene straatbeeld versterkt de lange lijn van de smalle en langgerekte noord-zuid lopende straat. Tegelijkertijd maakt de variatie in details de straat 'doorwaadbaar'. De bebouwing aan de Bajonetstraat is een goed voorbeeld van

revolutiebouw. De ontwikkelaars van het stratenplan besteedden de bouwopdrachten uit aan meerdere ambachtslieden. Dit verklaart de variatie in de architectonische details.

De Bajonetstraat heeft als een van de weinige straten nog enkele hoekwinkels. De drie overgebleven hoekwinkels zijn in gebruik als bedrijfsruimte.

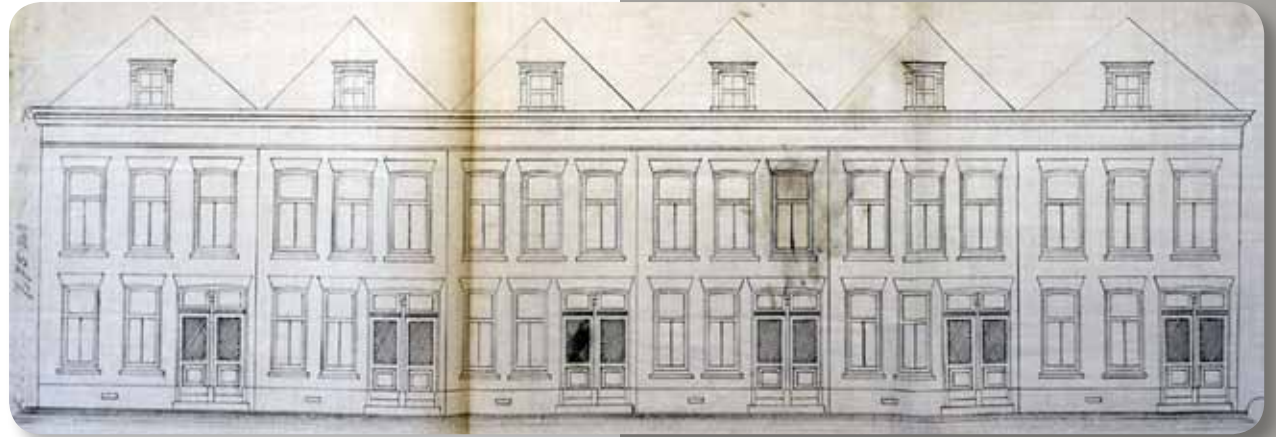
Door hun stedenbouwkundige en architectonische karakteristieken vormen deze bouwblokken uit de eerste bouwgeneratie een herkenbaar straatbeeld dat het Oude Westen tientallen decennia lang domineerde. Slechts op enkele plekken wordt dit straatbeeld onderbroken door complexen uit de stadsvernieuwing.

Drievriendstraat en Drievriendendwarsstraat

Inleiding

Het ensemble van arbeiderswoningen aan de Drievriendenstraat en Drievriendendwarsstraat geniet door zijn authenticiteit en ouderdom tegenwoordig grote uniciteitswaarde. Tot de stadsvernieuwing waren deze woningen echter prototypisch voor de buurt. Veel van deze woningen zijn in het begin van de jaren tachtig gesloopt en vervangen door relatief grootschalige woningbouwcomplexen. Dat betekent nog niet dat de arbeiderswoningen aan de Drievriendenstraat en Drievriendendwarsstraat volledig op zich zelf staan of geïsoleerd zijn geraakt. Sterker nog, ze laten zien dat het stedelijk weefsel van het Oude Westen sterk historisch gelaagd is en dat deze historische lagen in de loop van de bestaansgeschiedenis bovendien intens met elkaar verweven zijn geraakt.

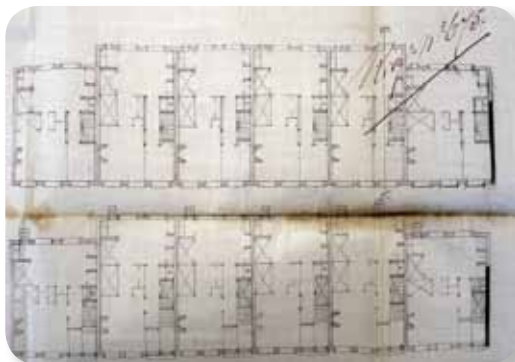

Ontstaan

In 1865 werden op Rotterdams grondgebied tussen de West-Kruiskade en de in 1862 gegraven Diergaardesingel de Batavierstraat, de Anna Paulownastraat en de Drievriendenstraat aangelegd. Dit stratenplan werd ontwikkeld door één of meerdere particuliere bouwondernemers, zoals vrijwel alle stratenplannen in de Coolpolder. Aan de Batavierstraat en gedeeltelijk aan de Anna Paulownastraat werden woningen gebouwd. Het terrein tussen de Anna Paulownastraat en de Drievriendenstraat bleef nog enkele jaren leeg. Pas in de jaren tachtig van de negentiende eeuw werden bouwplannen voor dit terrein ontwikkeld. In de Drievriendenstraat werd een groot schoolgebouw met onderwijzerswoning gebouwd (1881). Vervolgens werd de kop van het terrein, aan de Diergaardesingel, bebouwd met statige woningen van drie bouwlagen (1883). In 1886 werd tussen de Anna Paulownastraat en de Drievriendenstraat, op een voormalige grens tussen twee polderpercelen, een korte dwarsverbinding aangelegd: de Drievriendendwarsstraat. In hetzelfde jaar werd naar ontwerp van C. Buijzerd en B. Maandag een woningbouwcomplex voor arbeiders gebouwd. Buijzerd en Maandag hadden enkele jaren eerder in samenwerking met J. van der Heul de woningen aan de Diergaardesingel ontworpen. Aan de Drievriendenstraat werden acht arbeiderswoningen en een winkelwoning gebouwd; aan weerszijden van de Drievriendendwarsstraat werden twaalf arbeiderswoningen gebouwd. De winkelwoning op de hoek is in de jaren dertig verbouwd tot beneden- en bovenwoning.

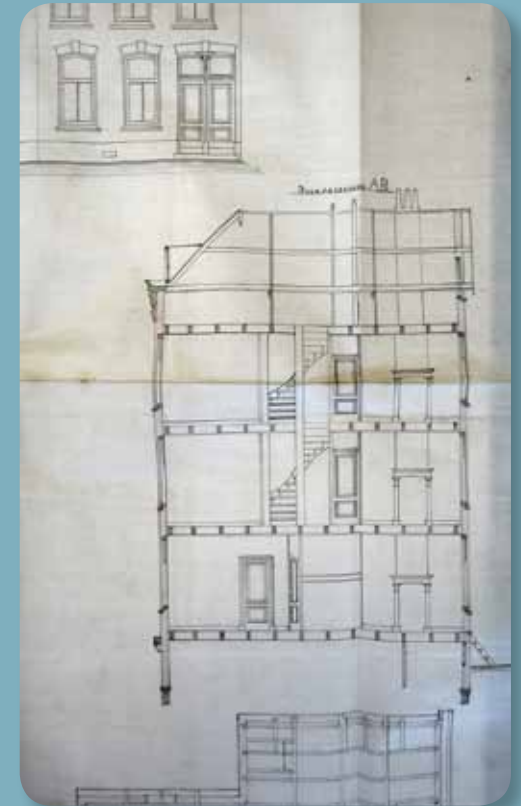
In de periode van de stadsvernieuwing zijn vrijwel alle woningen gerenoveerd volgens de regeling Kleine Beurt plus.¹ De Drievriendendwarsstraat kreeg in het kader van de Kunstroute (1992-1995) nieuwe bestrating waarin kunstzinnige motieven van kunstenaars Arjo Rozendaal en Theo Poel zijn verwerkt.

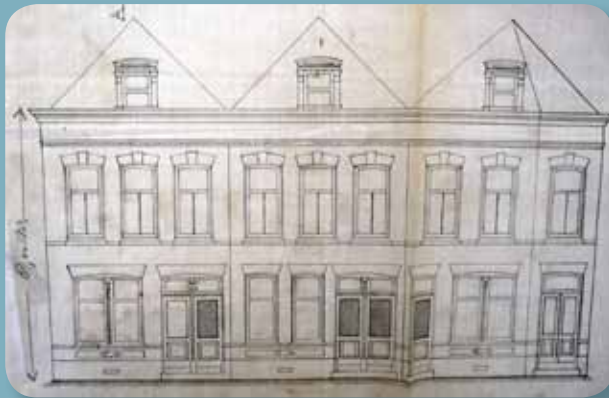
¹ *Kleine Beurt plus (KB+)* is een renovatieregeling waarbij de ingreep wordt gelimiteerd door een iets boven de minimumnorm liggend bouwbudget.

Stedenbouwkundige karakteristiek

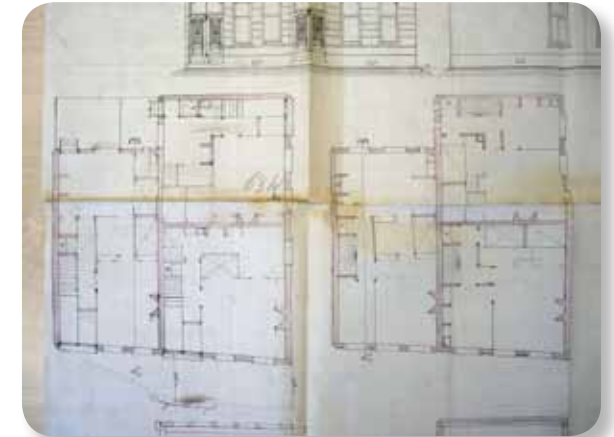
- Het woningbouwcomplex aan de Drievriendenstraat en Drievriendendwarsstraat bestaat uit twee bouwlagen. Qua bouwhoogte en aantal bouwlagen wijken de woningen af van de doorsnee, maar uitzonderlijk zijn de woningen in dit opzicht niet. Tot voor de stadsvernieuwing had het Oude Westen veel meer kleine woningen, onder andere in de Anna Paulownastraat.
- De afgeschuinde hoek van het woningbouwcomplex in de vorm van de voormalige winkelwoning vormt een overgang in de sprong van de rooilijn tussen het woningbouwcomplex en het belendende schoolgebouw met onderwijzerswoning.
- Door de overeenkomstige driedelige gevelindeling vormen de woningen en het schoolgebouw met onderwijzerswoning een stedenbouwkundig ensemble.
- De arbeiderswoningen aan de Drievriendenstraat en Drievriendendwarsstraat werden door de statige woningen voor de middenklasse aan de Diergaardesingel 'afgeschermd' van de singel en de diergaarde. Deze afscherming door representatieve stedenbouw is doelbewust ontworpen. Door deze stedenbouwkundige samenhang vormen het complex met arbeiderswoningen en de woningen voor de middenklasse aan de Diergaardesingel een ensemble.
- Naar begrippen van het Oude Westen is de dwarsverbinding tussen de Anna Paulownastraat en de Drievriendenstraat een weinig voorkomend stedenbouwkundig motief dat honderd jaar later, ten tijde van de stadsvernieuwing, als de zogenoemde dwarsroute is overgenomen. Het ensemble aan de Drievriendenstraat en Drievriendendwarsstraat diende in de directe omgeving als uitgangspunt voor de stadsvernieuwing; aan de overzijde van de Drievriendenstraat zijn woonblokken haaks op de straat geplaatst.
- De inrichting van de openbare ruimte in beide straten verschilt; het profiel van de Drievriendenstraat bestaat uit een rijbaan met aan weerszijden trottoirs, de Drievriendendwarsstraat is ingericht als een autovrij woonerf of een open hofje. Oorspronkelijk had de Drievriendendwarsstraat een rijbaan met aan weerszijden trottoirs. Toch was het onderlinge verschil ook toen al aanwezig: de woningen aan de Drievriendenstraat hebben een hoge plint, de woningen aan de Drievriendendwarsstraat een lage plint. Bovendien dragen de blinde gevels op de hoeken van de Drievriendendwarsstraat bij aan het meer geborgen karakter van deze dwarsstraat. Het autovrij maken, de egale bestrating en de beplanting versterken het oorspronkelijke, meer informele karakter van de Drievriendendwarsstraat.

Architectonische karakteristiek

- De woningen zijn vormgegeven naar typologie van de arbeiderswoning. Het zijn eenvoudige en sober vormgegeven woningen. De beneden- en bovenwoning bestaan uit één bouwlaag.
- De architectuur en gevelindeling van de woningen komt overeen met die van het belendende schoolgebouw met onderwijzerswoning.
- De architectuur van de woningen kenmerkt zich door een sober gedetailleerde traditionele bouwstijl met invloeden van het neoclassicisme en neorenaissance.
- De drieledig opgebouwde gevels bestaan uit een hoge hardstenen plint, gemetselde gevels van donkerrode baksteen in kruisverband en een houten gevelbeëindiging in de vorm van een architraaf, fries en kroonlijst op gesneden voluten.
- Elke woning heeft een eigen kap (schilddak).
- De indeling van de gevels is regelmatig met gekoppelde voordeuren en vensteropeningen. De getoogde vensteropeningen worden bekroond met hanenkammen.¹
- Alle woningen zijn vrijwel identiek waardoor een grote architectonische samenhang bestaat die het ensemble versterkt.
- De ruimtelijke indeling van de beneden- en bovenwoningen bestaat in hoofdzaak uit een smalle beuk met entree, gangen en trappen en een brede beuk met de woonvertrekken. Hoewel de plattegronden in de afmetingen van de oppervlakte variëren, is de indeling ervan vrijwel identiek.

¹ Vrijwel alle deuren en ramen zijn vernieuwd, alleen het huis aan de Drievriendendwarsstraat nr. 4 heeft nog een originele voordeur met gietijzeren rooster.

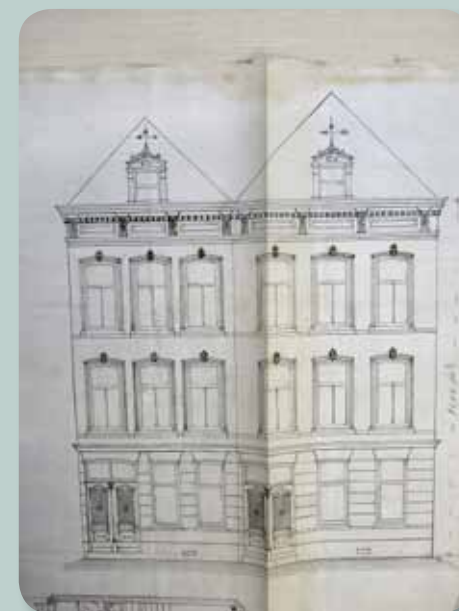
Conclusie

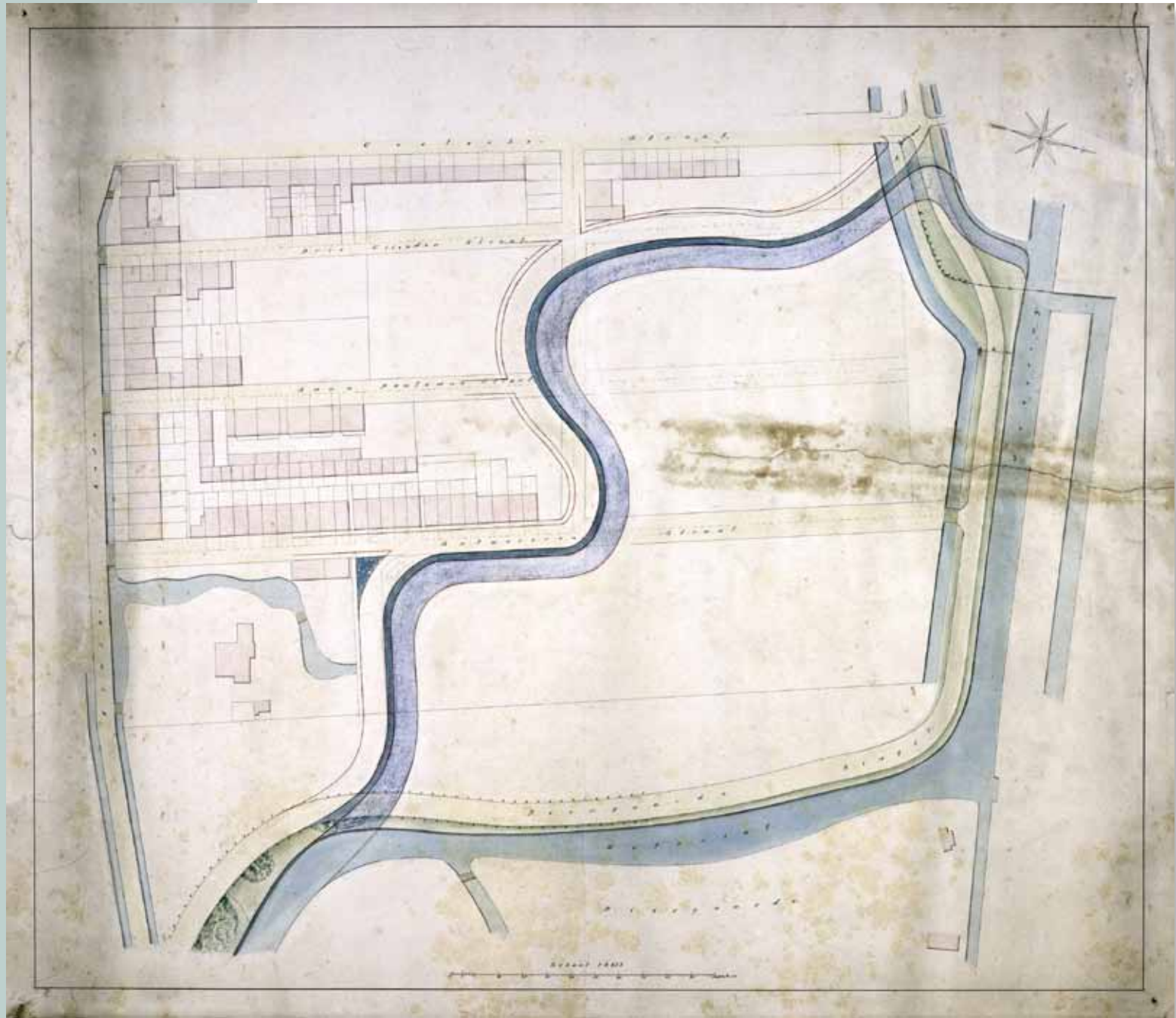
Binnen de nederzettingsgeschiedenis van het Oude Westen behoort het ensemble met arbeiderswoningen tot een van de oudste woningbouwcomplexen waardoor het zeldzaamheidswaarde vertegenwoordigt. Alleen het uit 1883 daterende woningbouwcomplex aan de Diergaardesingel om de hoek is ouder. Het ensemble is niet alleen uniek vanwege zijn ouderdom, maar ook door zijn stedenbouwkundige en architectonische karakteristiek die een kleine honderd jaar lang prototypisch voor deze buurt was. Aan de Anna Paulownastraat stonden soortgelijke woningen (zie foto voorblad). Veel van deze woningen zijn in het begin van de jaren tachtig gesloopt en vervangen door relatief grootschalige woningbouwcomplexen. De arbeiderswoningen vormen een herkenbaar stedenbouwkundig en architectonisch ensemble binnen de historische gelaagdheid van het Oude Westen. Het ensemble van arbeiderswoningen staat ondanks sloop en nieuwbouw in de omgeving niet helemaal op zichzelf. Door de overeenkomstige gevelgeleding en bouwstijl hebben de arbeiderswoningen en het schoolgebouw met onderwijzerswoning een sterke architectonische samenhang.

Ook in stedenbouwkundig opzicht is het ensemble met arbeiderswoningen sterk op deze plek in de wijk verankerd. De arbeiderswoningen zijn in typologisch opzicht een goed voorbeeld van arbeiderswoningen die zo kenmerkend zijn voor het Oude Westen. De wijk is immers opgezet als een arbeiderswijk. De representatieve randbebouwing voor de middenklasse die de arbeiderswoningen van de Diergaardesingel afschermt is onlosmakelijk met het ensemble verbonden. De woningen voor de middenklasse aan de Diergaardesingel en de arbeiderswoningen aan de Drievriendenstraat en de Drievriendendwarsstraat vertegenwoordigen de sociale gelaagdheid van de late negentiende eeuw.

Het ensemble van arbeiderswoningen neemt in de wijk het Oude Westen door zijn ruimtelijke situering langs een langgerekte noord-zuid lopende straat én een korte dwarsverbinding een markante plaats in. Dit stedenbouwkundige motief inspireerde honderd jaar later de stadsvernieuwing in de directe omgeving waarbij de dwarsverbindingen nieuwe zichtlijnen en geborgen tussenruimten creëerden (NB tegenwoordig blokkeren geboomte, schuttingen en hekken de zichtlijnen).

In samenhang met het schoolgebouw, de woningen voor de middenklasse aan de Diergaardesingel en de stadsvernieuwingprojecten toont het ensemble niet alleen op overtuigende wijze dat het stedelijk weefsel van het Oude Westen sterk historisch gelaagd is, maar ook dat deze historische lagen in de loop van de bestaansgeschiedenis intens met elkaar verweven zijn geraakt.

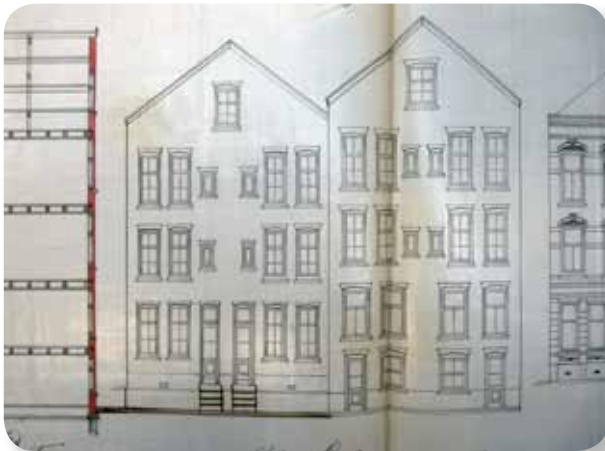

Sint-Mariastraat

Inleiding

De bebouwing aan Sint-Mariastraat behoort tot de eerste bouwgeneratie en is tot stand gekomen volgens één van de eerste door de gemeente Rotterdam goedgekeurde particuliere stratenplannen voor het Oude Westen. Veel van woningen in het Oude Westen die tot de eerste bouwgeneratie behoren, zijn in het begin van de jaren tachtig gesloopt en vervangen door relatief grootschalige woningbouwcomplexen. De bebouwing aan de Sint-Mariastraat is de stadsvernieuwing vrijwel ongeschonden doorgekomen. De Sint-Mariastraat is een van de weinige straten in het Oude Westen waarvan de bebouwing zo goed als oorspronkelijk is.

Ontstaan

De Sint-Mariastraat werd relatief laat aangelegd. De straten van het vroegste uur zijn de Gouvernestraat (1862), de Batavierenstraat, de Anna Paulownastraat en de Drievriendestraat (1865), de Adrianastraat (vòòr 1870) en de Josephstraat (1870). Net als de Josephstraat was de Sint-Mariastraat in ruimtelijk opzicht verbonden met de parochiekerk Sint-Joseph aan de West-Kruiskade. In 1869 werd de houten parochiekerk van Sint-Joseph gewijd. De houten kerk werd in 1881 vervangen door een nieuwe, grotere stenen kerk. Rond de parochiekerk ontwikkelde zich een cluster met religieuze bebouwing (pastorie, zusterhuis en een school).

De Sint-Mariastraat maakte deel uit van het stratenplan dat de particuliere bouwondernemer H.J. Egelie in 1892 bij de gemeente indiende.¹ De (rooms-katholieke) Egelie had zich van timmerman tot architect weten op te werken. Dat was in Rotterdam in die tijd geen ongewone ontwikkeling. Evenredig met de grootschalige uitbreiding van Rotterdam, groeide het aanzien van de Rotterdamse bouwondernemers die hun carrière als ambachtslieden begonnen en uitgroeiden tot bouwkundigen of architect.

L.J.C.J. van Ravensteyn had het stratenplan van Egelie opgenomen in het overzicht van de voornaamste stratenplannen van particuliere bouwondernemers in zijn boek Rotterdam in de negentiende eeuw. De ontwikkeling der stad (1924): Het stratenplan van Egelie omvatte de Gaffelstraat, de Sint-Mariastraat en gedeelten van de Bloemkwekersstraat en de Gaffeldwarsstraat. Het plan vulde het onbebouwde terrein tussen de Bloemkwekerslaan en de Gouvernestraat en de meer westwaarts gelegen straten, alle aangelegd onder Delfshavens gemeentebestuur. Het terrein strekte van de Nieuwe Binnenweg tot aan de West-Kruiskade en was aan

de zijde van de West-Kruiskade smaller doordat hier reeds eerder de Sint-Josephkerk was gebouwd, wat de gaffelvormige aanleg van de Gaffelstraat en de Sint-Mariastraat verklaart.

Van Ravesteyn meldde het volgende over de bebouwing langs de straten in Egelie's stratenplan: "Aanvankelijk bebouwd met een aantal dubbele panden met één verdieping, elke woning bevattende een voorkamer en een achterkamer, aardig type voor kleine gezinnen, en verder de bekende huizen met twee verdiepingen, d.w.z. drie woningen. Bij een diepte der percelen van ca. 15 meter en een grondprijs van ca. 14 gulden per vierkante meter vorderde hier een huis van de gebruikelijk geworden breedte een uitgaaf van ca. 1000 gulden voor grondaankoop; met twee verdiepingen kost de bouw van een dergelijk huis toen niet meer dan 4000 gulden, zodat zelfs bij weekhuren van 2, 80 tot 3 gulden nog tot lonende prijzen verkocht kon worden."² De woningen in de Sint-Mariastraat zijn onder andere ontworpen door C. van der Graaff, J.C. Hoets, B. Koert, A. Mook en H. de Ruiter. Over deze bouwondernemers is niets bekend.

Tijdens de stadsvernieuwing is het zuidelijke deel van de Sint-Mariastraat opgegaan in het Gaffelblok. Alleen de aansluiting van de straat op de Nieuwe Binnenweg bestaat nog en vormt de inrit naar de ondergrondse parkeergarage van het Gaffelblok. De woningen nummers 6 t/m 46 (tegenwoordig nummers 106 t/m 146) zijn in 1985 gerenoveerd volgens de regeling Kleine Beurt plus.³

² L.C.J.C. van Ravensteyn (1924), 234

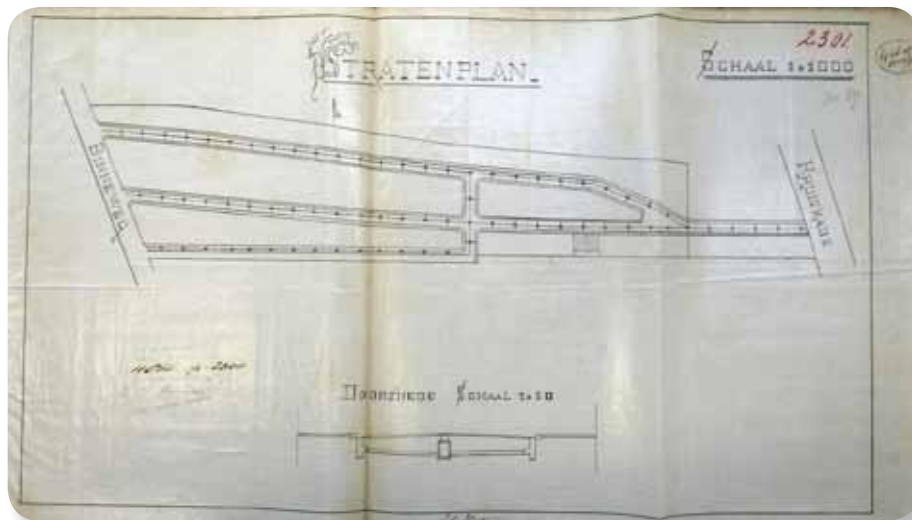
³ Kleine Beurt plus (KB+) is een renovatieregeling waarbij de ingreep wordt gelimiteerd door een iets boven de minimumnorm liggend bouwbudget.

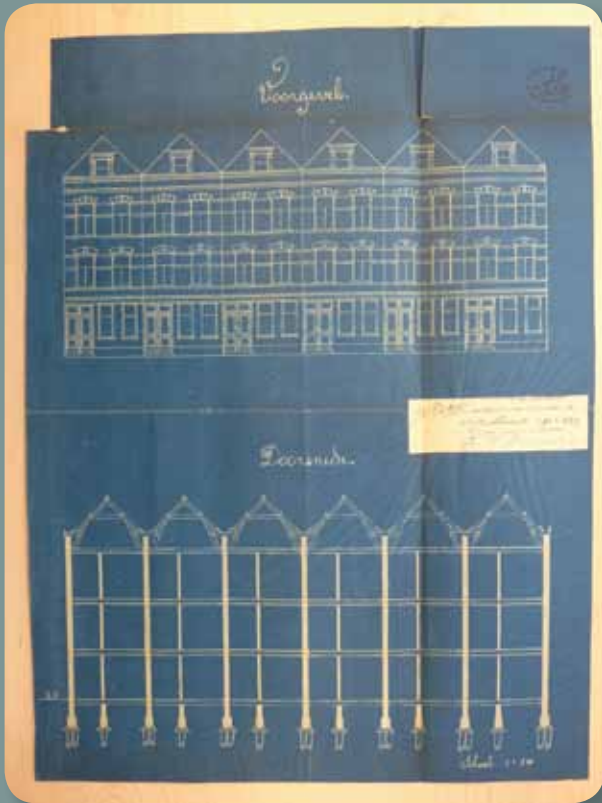
¹ Datum raadsbesluit 3 maart 1892, raadsbijlagen 885, 943 en 944.

Stedenbouwkundige karakteristiek

- De woningen aan de Sint-Mariastraat zijn een goed voorbeeld van revolutiebouw die opvalt door een sterk seriematig karakter. De lange lijn wordt benadrukt door de cordonlijsten tussen de begane grond en de tweede bouwlaag, de speklagen, de lateien en de friezen met daklijsten; de massa door de gemetselde gevels van rode baksteen en de witgepleisterde rustica op de begane grond.
- De woningen aan de Sint-Mariastraat bestaan uit een reeks van twee bouwlagen en een reeks van drie bouwlagen. Qua bouwhoogte en aantal bouwlagen wijkt de reeks met woningen van twee bouwlagen af van de doorsnee, maar uitzonderlijk zijn de woningen in dit opzicht niet. Tot de periode van de stadsvernieuwing had het Oude Westen veel meer kleine woningen van slechts twee bouwlagen.
- Ondanks het seriematige karakter van de revolutiebouw, hebben de woningen aan de Sint-Mariastraat kleine onderlinge verschillen: de hoogte van de puien, cordonlijsten en friezen is niet altijd gelijk; de ornamentiek is gevarieerd; bovendien hebben de woningen nrs. 106 en 108 witgepleisterde gevels met schijnvoegen. Het homogene gevelbeeld kent hierdoor enige variatie.
- Het homogene karakter van het straatbeeld is te danken aan de regelmatige gevelindeling, het uniforme materiaalgebruik en de overeenkomstige ornamentiek. Van deze architectonische samenhang gaat een overtuigende ensemblewerking uit.
- De relatieve gaafheid van de gevels is bepalend voor het straatbeeld.

Architectonische karakteristiek

- De klassiek driedelig opgebouwde gevels bestaan uit een basis van witgepleisterde rustica met lage zwartgeschilderde plint, gemetselde gevels van donkerrode baksteen in staand verband en een houten gevelbeëindiging in de vorm van een gedecoreerde fries en een plansiergoot.
- De indeling van de gevels is regelmatig, maar heeft een gevarieerde uitstraling door gekoppelde voordeuren, enkele voordeuren, rechte en getoogde vensters en houten winkelpuien met grote glasruiten. Door de witgepleisterde ornamentiek bestaat er een grote architectonische samenhang waardoor ensemblewerking ontstaat.
- De woningen zijn vormgegeven in een eclectische stijl die zich kenmerkt door de toepassing van zowel motieven uit het neoclassicisme als uit de renaissance. Neoclassicistische motieven zijn de witgepleisterde rustica en de klassieke lijst ter beëindiging van de gevel. Motieven uit de neorenaissance zijn de rode bakstenen gevels in combinatie met witgepleisterde speklagen, diamantkoppen, aanzet- en sluitstenen in verschillende decoratieve uitvoeringen.
- De woningen nrs. 118-146 hebben een eigen kap (schilddak). De woningen nrs. 106-116 delen een gezamenlijk zadeldak met de nok evenwijdig aan de straat.
- De woningen zijn vormgegeven naar typologie van de alkoofwoning. Elke bouwlaag is één woning. Behalve benedenwoningen, had de Sint-Mariastraat ook enkele pakhuizen en een relatief groot aantal winkelwoonhuizen.
- De oorspronkelijke ruimtelijke indeling van de beneden- en bovenwoningen bestond doorgaans uit een smalle beuk met entree, gangen en trappen en een brede beuk met winkelruimte en woonvertrekken of uit een smalle middenbeuk met entree, gangen en trappen en twee brede zijbeuken met de winkelruimte en woonvertrekken. Tussen de woonvertrekken die aan de voor- en achtergevel zijn gelegen, bevonden zich alkooven.

Conclusie

De woningen en winkelwoningen aan de Sint-Mariastraat vormen door hun gaafheid een zeer herkenbaar stedenbouwkundig en architectonisch ensemble binnen de historische gelaagdheid van het Oude Westen. De bebouwing vormt in typologisch opzicht een goed voorbeeld van woningen en winkelwoningen die lange tijd zo kenmerkend was voor het Oude Westen. De bebouwing aan Sint-Mariastraat, die tot de eerste bouwgeneratie behoort en tot stand is gekomen volgens één van de eerste door de gemeente Rotterdam goedgekeurde particuliere stratenplannen voor het Oude Westen, neemt door zijn ouderdom en voorbeeldwerking een unieke plaats in het Oude Westen in. Veel van woningen in het Oude Westen die tot de eerste bouwgeneratie behoren, zijn in het begin van de jaren tachtig gesloopt en vervangen door relatief grootschalige woningbouwcomplexen. De woningen en winkelwoningen aan de Sint-Mariastraat zijn de stadsvernieuwing vrijwel ongeschonden doorgekomen. De Sint-Mariastraat is een van de weinige straten in het Oude Westen waarvan de bebouwing zo goed als oorspronkelijk is. Alleen aan het begin van de Gaffelstraat staat nog een vergelijkbaar blok met woonhuizen dat uit dezelfde tijd dateert en nog vrij gaaf bewaard is gebleven.

De bebouwing aan de Sint-Mariastraat vormt een homogeen straatbeeld dat in details variatie kent. Het homogene straatbeeld versterkt de lange lijnen van de smalle en langgerekte noord-zuid lopende straat. De bebouwing aan de Sint-Mariastraat is een goed voorbeeld van revolutiebouw dat projectmatig tot stand is gekomen. De Sint-Mariastraat heeft als een van de weinige straten nog een groot aantal winkelpuien, ook al zijn niet alle winkelwoningen als zodanig in gebruik.

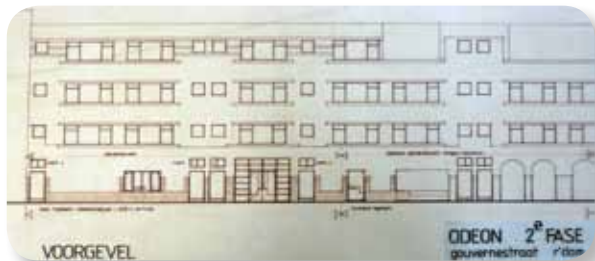
Door hun stedenbouwkundige en architectonische karakteristieken vormt de bebouwing uit de eerste bouwgeneratie een herkenbaar straatbeeld dat het Oude Westen tientallen decennia lang domineerde.

Odeon en het Wijkpark

Inleiding

Het multifunctionele gebouwen Odeon werd in 1924 gebouwd naar ontwerp van architect A.F. Aalbers in de stijl van de Rotterdamse School. Odeon is van cultuurhistorisch belang als cultureel-maatschappelijke voorziening voor zowel de bewoners van het Oude Westen als voor alle Rotterdammers. Door zijn multifunctionaliteit leende Odeon zich voor toneeluitvoeringen, concerten, feesten, filmvertoningen en zelfs bokswedstrijden. Tijdens de stadsvernieuwing vormde Odeon het ontmoetingscentrum voor de buurtbewoners. Odeon werd in de jaren van de stadsvernieuwing grondig verbouwd om te kunnen voldoen aan de eisen van de tijd en de wensen van de buurtbewoners.

Het Wijkpark achter het Odeon-complex werd in de jaren 1987-1988 aangelegd naar ontwerp van Jan Huizer van de Dienst Stadsontwikkeling. Het park voorzag zowel in de grote behoefte aan groen in de wijk, als in de aansluiting bij de stad. Het Wijkpark is zowel een buurtpark als een stadspark.

De Gouvernestraat

De Gouvernestraat is een van de oudste straten, zo niet de oudste straat, van het Oude Westen. Bouwondernemer J. Gouverne ontwikkelde de straat in 1862; hij liet er de eerste woningen bouwen. Daarna volgde de aanleg van de Batavierenstraat, de Anna Paulownastraat en de Drievriendenstraat (1865), de Adrianastraat (vòòr 1870) en de Josephstraat (1870). Tussen 1892 en 1901 dienden verscheidene bouwondernemers particuliere stratenplannen in bij de gemeente. Deze stratenplannen vulden de nog lege ruimten tussen de bestaande straten.

Door het gebied tussen de Gouvernestraat en de Westersingel liep tot 1886 de gemeentegrens tussen Rotterdam en Delfshaven. Rotterdam benutte de stadsrand voor de bouw van een aantal religieuze zorginstellingen die in de binnenstad teveel overlast zouden geven. Deze instellingen waren voor de inwoners van Rotterdam bedoeld, niet voor de bewoners van Delfshaven. Bij de Nieuwe Binnenweg stond sinds het midden van de negentiende eeuw het Gestigt voor ongeneeslijke ziekten, het latere Sint-Antoni-usgesticht. In 1907 kreeg het gesticht een nieuw gebouw, ontworpen door E.J. Margry, J.M. Snickers en F. Laureys. Naast het gesticht werd in 1908-1910 de Oud-Katholieke Paradijkerk naar ontwerp van P.A. Weeldenburg gebouwd. Bij de West-Kruiskade verrees in 1902 het Rooms-Katholieke verzorgingstehuis Simeon en Anna.

In het begin van de twintigste eeuw was het gehele Oude Westen bebouwd. In de loop van de twintigste eeuw werd bestaande bouw incidenteel vervangen door nieuwbouw. Zo werd bijvoorbeeld een aantal hofjeswoningen in de Gouvernestraat vervangen door nieuwe woningen op een bedrijfszonderbouw en door fabriekscomplexen.

Door de ligging bij het stadscentrum ontwikkelde zich in de Gouvernestraat veel bedrijvigheid. Veel meer dan in de andere straten van het Oude Westen. Een groot aantal bedrijven was op de begane grond gevestigd en had bedrijfsruimte op de binnenterreinen. Onder andere Stereo Beschuit- en koekfabriek, de Coöperatieve IJsfabriek Rotterdam, de beddenfabriek van Vroom & Dreesmann en de stalhouderij De Bruin 'voor eerste klas trouwrijtügen'.

1902 - Huize Simeon & Anna

Odeon

De Gouvernestraat kreeg in 1907 met het door J. Verheul Dzn. ontworpen buurthuis Ons Huis (het tegenwoordige Lantaren/Venster) voor het eerst een cultureel gebouw. In 1924 kwam daar met Odeon een tweede cultureel gebouw bij. Odeon was een multifunctioneel complex met een bioscoop, een feestzaal, twaalf bedrijfsruimten, een waterstokerij en arbeiderswoningen. Architect A.F. Aalbers ontwierp het gebouw in opdracht van de NV Maatschappij tot het aannemen van bouwwerken Gemeente Rotterdam, dat het familiebedrijf van de familie Aalbers was. Odeon ontstond uit nieuwbouw en de verbouwing van de beddenfabriek van Vroom & Dreesmann. De begane grond bestond uit een feestzaal met foyer, twee winkels en drie pakhuizen. Binnen de muren van een bestaande beddenfabriek op het achterterrein werd een schouwburgzaal gebouwd, met daarboven een theater dat ook als balzaal dienst deed. Op de bovenverdiepingen kwamen 72 alkoofwoningen. In Odeon werden films vertoont, concerten en toneeluitvoeringen gegeven en bokswedstrijden georganiseerd.

Omdat voor het complex geen koper werd gevonden, bleef Odeon eigendom van het familiebedrijf. Na de bevrijding fungeerde het complex als kwartier voor een Canadese legereenheid. In 1948 kreeg Aalbers de leiding over het bedrijf en daarmee ook het beheer over het Odeoncomplex. Aalbers verhuisde met zijn architectenbureau naar de zolder van Odeon, waar ook het kantoor van het familiebedrijf werd ondergebracht. Om de zalen van Odeon weer rendabel te maken, ondernam Aalbers een grote renovatie van de feestzaal. Hij maakte een nieuw ontwerp voor de plattegrond en het interieur. Door een technische vernieuwing, de toepassing van hefdeuren tussen de foyer en de zaal, konden deze tot één grote ruimte worden samengetrokken. Het interieur was van een eenvoudige grandeur. De feestzaal kreeg een sfeerverlichting bestaande uit honderden kleine lichtjes aan het plafond. Aalbers ontwierp ook het nieuw logo en de folders.

Tijdens de stadsvernieuwing onderging het Odeon-complex grondige verbouwingen. Ook de functie van het complex wijzigde.

In 1971 kocht de gemeente Rotterdam het Odeon-complex om het tot wijkcentrum te verbouwen. Het nieuwe Odeon zou de belangrijkste voorziening in de wijk worden. Architect Pietro Hammel maakte een ontwerp voor de verbouwing dat vanaf 1975 in drie fases werd uitgevoerd. Naast een feestzaal bevat het vernieuwde complex sportzalen en een kinderdagverblijf. De voorgevel onderging een grondige renovatie. De 72 krappe arbeiderswoningen werden verbouwd tot 31 redelijk comfortabele woningen. In 1993 vond opnieuw een verbouwing plaats, waarbij het kinderdagverblijf aan de achterzijde werd uitgebreid.

Het Wijkpark

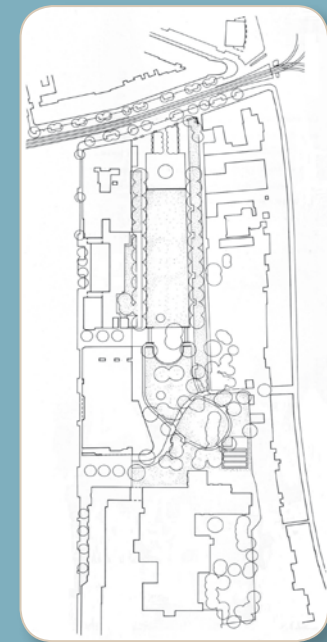
Door de grote aandacht van de stadsvernieuwing voor het binnen-gebied van het Oude Westen, raakte de wijk naar binnen gekeerd. In de loop van de jaren tachtig werd het beleid van stadsvernieuwing omgebogen naar stedelijke vernieuwing, waarbij een diffuse structuur van openbare ruimten en voorzieningen werd uitgewerkt. Deze structuur kreeg een grotere verwevenheid met de stadsstraten Nieuwe Binnenweg en West-Kruiskade. De aanleg van het Wijkpark was een van de projecten die het binnengebied van het Oude Westen bij de stad zouden betrekken.

De eerste plannen voor een park in het Oude Westen ontwikkelden zich in 1970. Er bestond een grote behoefte aan groen in de wijk. In Ons reconstructieplan (1970) was een park opgenomen, maar dat was veel kleiner dan het huidige Wijkpark. Toen was nog niet duidelijk dat het verzorgingstehuis Simeon en Anna gesloopt zou worden, aangezien het verzorgingstehuis met kerk sinds 1966 werd opgeknapt en gemoderniseerd. In het bestemmingsplan voor het Oude Westen (1976) werd echter het gehele terrein tussen de West-Kruiskade en het Sint-Antoniusgesticht met de daarachter geprojecteerde uitbreiding aangemerkt als park. Jan Huizer van de Dienst Stadsontwikkeling maakte het ontwerp dat met inbreng van de bewoners tot stand kwam. Het park zou niet alleen een groene oase moeten zijn, maar ook verschillende voorzieningen moeten bieden. Bovendien ging veel aandacht uit naar de vandaalbestendigheid van het park. Van het verzorgingstehuis Simeon en Anna rest alleen nog een Christusbeeld.

Het wijkpark werd in 1987-1988 aangelegd. Het Wijkpark is in de eerste plaats een wijkvoorziening, maar door de ligging nabij het station en het Kruisplein en doordat het park zowel aan de Gouvernestraat als de West-Kruiskade ingangen heeft, is het Wijkpark min of meer als stadspark gaan functioneren.

Stedenbouwkundige en architectonische karakteristiek Odeon

- Vanwege gemengde functie past het complex in de Gouvernestraat die van oudsher grote bedrijvigheid kent.
- Verschillende functies zijn gerangschikt achter één doorlopende gevelwand.
- Gevel is als één geheel opgevat, wordt nauwelijks geleed en heeft een doorlopende lijst ter beëindiging van de gevel; vanwege de bedrijfsruimte op de begane grond is er onderscheid tussen de onderbouw met meerdere entrees en een bovenbouw.
- Bouwhoogte was oorspronkelijk vier bouwlagen, tegenwoordig drie en vier bouwlagen. Hierdoor is de bovenste bouwlaag met fries op regelmatige afstand onderbroken.
- Odeon is gebouwd in de stijl van de Rotterdamse School. De stijl kenmerkt zich door een sobere uitstraling vanwege het eenvoudige metselwerk en de afwezigheid van ornamentiek. De Rotterdamse School is een stedelijke stijl en zeer geschikt voor de vormgeving van hele bouwblokken. Het is een strakke, niet-frivole variant op de Amsterdamse School met grote vensteropeningen en platte daken.
- Spaarzame accenten in de vorm van baksteenornamentiek.
- De begane grond heeft tijdens de stadsvernieuwing een geheel nieuwe indeling gekregen; van de oude interieurs is niets bewaard gebleven.
- Woningen waren gebouwd als alkoofwoningen. De alkoofwoningen zijn tijdens de stadsvernieuwing verbouwd tot appartementen.

ZONDAG 20 APRIL

BOKS-KAMPIOENSCHAPPEN VAN NEDERLAND

ODEON ROTTERDAM

OLYMBISCH KAMPIOEN 1928

WIE IN HELSINKI 1952

45 Deelnemers ..

A. Schuurmans	H. de Voogd	Gebr. de Vaal
Gehr. Mohr	W. Doel	B. te Pas
Jan de Haan	B. Bouwhuizen	J. de Jonge
Leen Jansen	Moos Linneman	C. v. Vlijmen
P. v. Klaveren	H. Kokmeyer	P. Dreesens
J. Corman	A. v. Citteri	L. Homan

FINALES VINDEN PLAATS OP 7 MEI A.S. TE AMSTERDAM

Stedenbouwkundige en landschappelijke karakteristiek Wijkpark

- Het Wijkpark is gelegen op de grens van de binnenstad en het Oude Westen, waardoor het zowel een stadspark als een wijkpark is.
- De dubbele functie van het Wijkpark wordt versterkt door drie entrees: een vanuit de stad (West-Kruiskade) en twee vanuit de wijk (Gouvernedwardsstraat en de Gaffeldwardsstraat).
- Het Wijkpark grenst direct aan het beschermd stadsgezicht van de Westersingel, bestaande uit de singel, de flankerende bebouwing en de achtertuinen.
- Het Wijkpark bestaat uit twee delen: het noordelijke deel heeft een formele parkaanleg, het zuidelijke deel een meer informele parkaanleg.
- In het formele noordelijke deel wordt symmetrie nagestreefd: het rechthoekige grasveld wordt op de koppen begrensd door twee pleintjes, en aan weerszijden begrensd door rechte voetpaden begeleid door laanbeplanting.
- In het informele zuidelijke deel bestaat de aanleg uit slingerpaden en boomgroepen.
- Het Wijkpark heeft een wijktuin, een jeu-de-boulesbaan en een kleine kinderboerderij (dierenhof).

Conclusie

Odeon vormde samen met Ons Huis (1908) en later met Lantaren/Venster (1948) een belangrijke cultureel-maatschappelijke voorziening voor de bewoners van het Oude Westen. Vooral na de Tweede Wereldoorlog trokken de culturele voorzieningen ook publiek van buiten de wijk. Odeon werd een schakel tussen de wijk en de stad. Het Odeoncomplex behield ook tijdens de stadsvernieuwing zijn belangrijke functie als culturele en maatschappelijke voorziening, maar de bovenwijkse betekenis werd teruggebracht tot een wijkvoorziening, wat een logische uitwerking was van het principe van 'bouwen voor de buurt'. De verbouwing die daarmee gepaard ging heeft het complex beroofd van zijn belangrijkste stedenbouwkundige en architectuurhistorische karakteristiek. De onderbroken fries en de 'happen' uit de vierde bouwlaag hebben de doorlopende gevelwand in de strenge stijl van de Rotterdamse School sterk aangetast. De beschilderde pui heeft het totale gevelbeeld evenmin goed gedaan. De uitbreiding aan de achterzijde van het Odeoncomplex heeft geen aansluiting bij het Wijkpark. Het schoolplein van het kinderdagverblijf wordt met stalen hekwerken van het Wijkpark gescheiden.

Het Wijkpark functioneert als wijkvoorziening en als bovenwijkse voorziening; het voorziet in de grote behoefte in de wijk aan groen en het betreft de wijk bij de stad. Door zijn perifere ligging in het Oude Westen is het Wijkpark echter nauwelijks als een centrale wijkvoorziening op te vatten. Door zijn ligging bij het station en het Kruisplein vormt het Wijkpark een schakel tussen het Oude Westen en het stadscentrum. De twee verschillende ontwerpopvattingen binnen één park – de formele en informele parkaanleg – hebben in het tweeledig karakter van het park een functionele betekenis.

Geraadpleegde bronnen en beeldverantwoording

Literatuur

Andela, G., H. Hellinga, P. Rosenberg, Architectenbureau Gemeentewerken Rotterdam, Monumenten inventarisatie project Rotterdam, Rotterdam 1991

Barbieri, S. U., (e.a.), Stedebouw in Rotterdam. Plannen en opstellen 1940-1981, Amsterdam 1981

Bergeijk, H. van, Jan Wils. De Stijl en verder, Rotterdam 2007

Berens, H.E.M., W.N. Rose, 1801-1877. Stedenbouw, civiele techniek en architectuur, Rotterdam 2001

Cammen, H. van der, L. de Klerk, Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot Vinex-wijk, Utrecht 2003

Camp, D., M. Provoost (eds.), Stadstimmeren, 650 jaar Rotterdam stad, Rotterdam 1990

Gaag, S. van der, H. Hazenak, E. Sixma, U. Sörensen (eds.), Het Oude Westen Rotterdam. Laboratorium van de stadsvernieuwing, Rotterdam 1993

Habets, A., M. Meijs, F. de Ruiters, Stadsvernieuwing Rotterdam 1974-1984 [Dl. 1 Beleid], Rotterdam s.a. (1985)

Jacobs, J., The Death and Life of Great American Cities, 1961

Klerk, L. de, P. van der Laar, H. Moscoviter, G.J. de Jongh. Havenbouwer en stadsontwikkelaar in Rotterdam, Bussum 2008

Komossa, S., H. Meyer, M. Risselada, S. Thomaes, N. Jutten (eds.), Atlas van het Hollandse bouwblok, Bussum 2002

Laar, P. van de, Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw, Zwolle 2000

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Beleid voor Stadsvernieuwing in de toekomst. Ontwerpnota, Den Haag 1991

Nieuwenhuis, J. Van poort tot poort. Ontwikkelingsgeschiedenis van het Rotterdams stadsgebied, van de Nieuwpoort in de XIV-de tot de Europoort in de XX-ste eeuw, Rotterdam/Den Haag 1961

Palmboom, F., Rotterdam, verstedelijkt landschap, Rotterdam 1987

Portegijs, E., N. van Beek, Het Oude Westen toen en nu, Rotterdam 1990

Projectgroep Het Oude Westen, Gewoon, een buurt. Beleidsplan Het Oude Westen 1985-1995, Rotterdam 1985

Ravesteyn, L.J.C.J. van, Rotterdam in de negentiende eeuw. De ontwikkeling der stad, Rotterdam 1924

Romer, H., Omzien naar het Oude Westen. Het kwartier van toen naar nu [deel 16 in de reeks: Rotterdam in voorbije dagen], Zaltbommel 2002

Stichting tot samenwerking en opbouw in het westen, De situatie in het Oude Westen, Rotterdam 1966

Vermeer, G., B. Rebel, Historische gids van Rotterdam. 14

Wandelingen dor de oude en nieuwe stad, Den Haag 1994

Voet, H.A., A. Tak, Oude Westen, Middelland en Nieuwe Westen, Capelle a/d IJssel 2002

Waardenburg, R., 'Rotterdam in de jaren 1880-1900. Een nieuw tijdperk in de bevolkingsgroei en de woningbouw', Rotterdams Jaarboekje (1968), 262-301

Wallis de Vries, G. (ed.), Krachtens de Bouwverordening. Bouw- en Woningtoezicht Rotterdam 1861-1986, Rotterdam 1986

Gemeentearchief Rotterdam

Archieven van de Gemeenteraad en het college van B & W, de Secretarie-afdeling Algemene Zaken en het Kabinet van de Burgemeester 1813-1941 (1945)

Archief Projectgroep Stadsvernieuwing Het Oude Westen

Herkomst beeldmateriaal

Het historisch kaart- en beeldmateriaal is afkomstig uit het Gemeentearchief Rotterdam.

De foto's zijn gemaakt door Evelien van Es.

Colofon

Onderzoek:

Evelien van Es

Begeleiding:

Esther Heemskerk, Astrid Karbaat

In opdracht van:

de gemeente Rotterdam/dS+V, i.s.m.
Woonstad Rotterdam, in het kader van het
Masterplan Oude Westen.

Projectteam:

Erik Hoeflaak, Anja Verdiessen (Woonstad Rotterdam)
Marlies Blikendaal, Moestapha Bouchrit, Esther Heemskerk,
Astrid Karbaat, Arjan Knoester, Jeanette de Waard (dS+V).

*Het onderzoek is mogelijk gemaakt door een bijdrage van
Woonstad Rotterdam en een bijdrage uit de 'Impuls herbestemming
en herontwikkeling van de veertig aandachtswijken' van het
ministerie van OCW en het ministerie WWI.*

Kaarten:

Hans van der Boor (dS+V)

Vormgeving:

Henk van der Eerden (dS+V)

Deze Cultuurhistorische Verkenning is gemaakt als bouwsteen voor
het Masterplan Oude Westen, een ruimtelijk kader bij de wijkvisie
'Binden en Verleiden'.

Oktober 2010.